

• पारिजात •

लेखक અને પ્રકાશક

પૂ જી લાલ

૧૦૩૬

૨૪

પ્રથમા, સધ્ધરણા, તત્ત્વ રાહિત્યરત્ન

કી પાઠ્ય પુસ્તકો, સ્ત્રી ટીકાણં, ગત વર્ષો કે પા

ઉત્તર-સહિત, પત્ર પ્રગટક (ગાહ્ય) કા

જોપયોગી તથા રાહિત્યક પુસ્તકો પ્રલંક

માત્ર સ્થાન — સૂચીપત્ર મુક્ત પા

રીંગલ હુલ ધિપો, નર્મ સજક, દિલ્લી ।

સોલ એજન્ટ

શ્રી અરવિંદ કાર્યાલય • આણંદ

પહેલી આવૃત્તિ

કિંમત અઢી રૂપિયા

સપ્ટેમ્બર • ૧૯૩૮

નીચેનાં સ્થળોએથી પણ મળી શકશે :

પાંડિચેરી કર્તા પાસેથી શ્રીઅરવિદ આશ્રમ
અમદાવાદ • ગુર્જર અન્થગ્ત કાર્યાલય
વડોદરા • પુસ્તકાલય સ સ મ લિ
કડી • શ્રી જગનભાઈ કા પટેલ, વિદ્યાર્થીઆશ્રમ

મુદ્રક • ચિમનલાલ કીશીભાઈ પટેલ • દેશબન્ધુ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ • આણંદ
પ્રકાશક • પૂલલાલ રણછોડદાસ દલવાડી શ્રીઅરવિદ આશ્રમ • પાંડિચેરી

નિવેદન

૨૧-આર વર્ષથી પ્રગટ થઈ થઈ કરતું પારિજાત પ્રગટ થાય છે.

કવિતાદેવીએ પોતાની કૃપા વર્ષાવવાનું તો વર્ષોથી આરંભ્યું હતું; પરંતુ જન્મોની જડતાને લીધે એ દૈવી કૃપાને માટે પાત્રતા પ્રાપ્ત કરવાનું મારું મુલાવળ ધીમે ધીમે અને સ્વલ્પ સ્વલ્પ જ ઊઘડતું થયું. હીન પાત્ર જે કૃપાપ્રસાદ ઝીલી શકે તે સર્વના ઉપભોગ માટે રજુ કરું છું.

લાખા સમય સુધી તો લખેલી કવિતાઓને પ્રગટ કરવાનો વિચાર સેવવાની પણ મારી હિમત ચાલતી નહીં; પરંતુ કેટલાક આત્મીય સ્નેહીઓ, સુદૃઢ ગુભેચ્છકો અને મમતાળુ મિત્રોએ પ્રોત્સાહન આપવા માંડ્યું અને પરિણામે માસિકોમા કેટલીક કૃતિઓ પ્રગટ થવા માડી ‘કુમાર,’ ‘પ્રસ્થાન,’ ‘કૌમુદી,’ ‘ભર્મિ,’ ‘ગુજરાત,’ ‘કિશોર’ આદિ માસિકોના અને ‘માનસી’ આદિ ત્રિમાસિકોના તંત્રીઓએ અને સંપાદકોએ મારાં કાવ્યોને અધાગમાથી બહાર કાઢવામા મને સમયોચિત અનુકૂળતા કરી આપી જે સહાય કરી છે તે સાભાર સભારું છું.

આ સગ્રહમાં ૨૫૦૦થી ૩૦૦૦ પંક્તિઓ કરતા વધારેનો સમાવેશ કરવો અનેક રીતે જોખમકારક લાગવાથી પ્રગટ અને અપ્રગટ કૃતિઓમાની ઘણીક લેવા જેવી હતી છતાં તેમને ભવિષ્યના સગ્રહ માટે પડતી મૂકવી પડી છે. ગુજરાતની શ્રી સરસ્વતી જોડે સખ્યસહકાર સાધશે અને પારિજાતને અપનાવી લેશે તો બાકીના કાવ્યોના સગ્રહનું પ્રકાશનકાર્ય ઝાઝો સમય નહિ લે એમ લાગે છે.

‘પારિજાત’ સમઘી મારે પોતે કશું કહેવાનું હોય જ નહીં, જે કહેવાનું છે તે ‘પારિજાત’ પોતે જ કહે એ ઉચિત છે. મારે પક્ષે કહેવાનું માત્ર એટલું જ કે સુવિવેચકો સદ્ભાવપૂર્વક પારિજાતના હાર્દમાં પ્રવેશે અને મારી કલમની અદ્વાધિકારિતાને લીધે કવિતાદેવીના પ્રસાદને જે અનેકાનેક ક્ષતિઓ નડી છે તે ક્ષતિઓને બહાર પાડી તેમની ઓથે રહેલ કવિતાના સુસ્મિતોના દર્શન કરે અને કરાવે.

મૂળ વિચાર તો એવો હતો કે ‘પારિજાત’માં માત્ર આત્મિક જીવનના કાવ્યોને જ સ્થાન આપવું, પરંતુ ‘વાચક વર્ગને એ અળખામણ થઈ પડશે તો ?’ એવા ભયની આગાહી હિતેચ્છુઓ તરફથી થવાથી મૂળ વિચારને મુલતની રાખી ‘પારિજાત’માં વિધવિધ વિષયો, છદો, રસો અને રચનાવિધિનું પ્રતિનિધિત્વ સચવાય એવી પસંદગી કરી છે એ ‘પારિજાત’ના પાના ફેગવતા તરવરી આવશે, કોઈ એક સામાન્ય માનસ પાસેથી જેટલા વૈવિધ્યની આશા રાખી શકાય તેટલું વૈવિધ્ય સાચવવા પ્રયત્ન તો કર્યો છે તેમ છતાં જો કોઈને નિરાશાના ઉદ્ગાર કાઢવા પડે તો દિલ્લગીરી દર્શાવ્યા વગર બીજું શું થઈ શકે ?

સોનેટના મથાળા નીચે જે ૫૪ કાવ્યો આપ્યા છે તે સમઘી ખુલાસો છાંટ ગણાશે ત્રો ઠાકારનો પ્રેર્યો પૃથ્વી છદ કવિઓના માનસ ઉપર વિનય

મેળવવા માંજો તેમ તેમ સોનેટને નામે કે એવા નામ વગર ચૌદ પંક્તિ-
ઓના કાવ્યો સામાન્ય થઈ પડ્યા હું પણ એવા કાવ્યો લખવાને લોભાયો.
શરૂઆતમાં સોનેટના અંધારણને અરૂપ ધ્યાલ હોવાને લીધે ચૌદ
લીટીઓ જ જેનું વિશિષ્ટ લક્ષણ ગણાય એવા થોડાં કાવ્યો લખાયા.
પાછળથી સોનેટ પ્રકારની કૃતિઓ રચવાનો પ્રયત્ન શરૂ કર્યો; તેમાં
અંગ્રેજીમાં પ્રચલિત પ્રાસની યોજના શા માટે અનુસરવી એવું કંઈક
મનમાં આવવાથી પ્રાસયોજનામાં સ્વચ્છદ સેઓ. છેક હમણાં હમણાં જ
સોનેટ કૃતિઓનું નિશ્ચિત રૂપ મેં સ્વીકાર્યું છે અને ભવિષ્યની રચનાઓમાં
એ દેખાઈ આવશે એટલે વાચકવિવેચકને વિનંતિ કે આ સોનેટોને
પ્રયોગદશાની કૃતિઓ ગણીને તદ્દનુસાર તેનું મૂલ્યાંકન કરે, અથવા તો એ
કૃતિઓને માત્ર કવિત્વના દૃષ્ટિબિંદુથી જ અવલોકે.

સોનેટ કૃતિઓ માટે કયા છંદોનો પ્રયોગ ઇષ્ટ તે વિષે પ્રયોજકો
વિચાર ચલાવી રહ્યા છે, એટલે આ સ્થાને તે સંબંધી મારો અનુભવ
જણાવી દેવાની છૂટ લઉં ને ?

ખેશક પ્રથમ સ્થાન હું પૃથ્વી છંદને જ આપવાનો સોનેટ કૃતિને નાયિકા
બનાવીએ તો પૃથ્વી છંદને નાયકનું સ્થાન આપવું પડે ધીર ગંભીર
આરોલનોની મુક્તાનદી ગૌરવભરી છટાની પર પરાને પગથિયે પગથિયે
સોનેટના શિખર-કક્કરો લઈ જવાનું સામર્થ્ય આ છંદમાં છે તેટલું બીજા
કોઈમાં નથી એવું મને લાગ્યું છે છતાં ‘શિખરિણી’ને માટે પણ મારો
આદરભાવ વધતો જાય છે પહેલું સ્થાન ‘પૃથ્વી’નું તો બીજું ‘શિખરિણી’નું જ

આ સિવાય સંગ્રહ, શાર્દૂલવિકીરિત, વસંતતિલકા, અનુષ્ટુપ હરિણી,
ઉપજાતિ—એ સંસ્કૃત ગણમેળ છંદો અને ‘મનહર’માંથી નિપજાવી
કટાય એવા ‘દીર્ઘ પદ્યાર’ જેવા અક્ષરમેળ છંદોમાં સોનેટ લખવાનો મેં

પ્રયત્ન કરી જોયો છે ‘અનુષ્ટુપ’ના ૮+૮ એમ ૧૬ અક્ષરોને એકમ તરીકે લઈ રચનાઓ કરી છે હજુ આ દિશામાં કુશળ કલમો વિશેષ પ્રયોગ કરી જુવે ત્યાર પછીજ સોનેટ માટેની તેમની યોગ્યતાયોગ્યતાનો નિર્ણય કરવો સગલ અને બાકી ઉપરના દરેક છંદમાં સોનેટ કૃતિ માટે ઓછી-વત્તી શક્યતા તો મને જણાઈ છે ખરી

સગ્રહમાં કાવ્યોના છંદોના નામ બન્યું છે ત્યાં સુધી તો આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે જે છંદોનું નામ હું જાણતો નથી યા પાડી શકતો નથી તે અદ્ય નહિ દેખાય

આ સગ્રહ બહાર પાડતા જે મોકુ થયું છે તે એક દષ્ટિર્મિદ્યુથી સુયોગ્ય જ થયું છે ત્રણ-ચાર વર્ષના ગાળા દરમ્યાન ગુરુકૃપાથી વધતા જતા અનુભવની દષ્ટિએ લખેલા અને લખાતા કાવ્યો જોઈ જવાનું અને ઘટિત સુધારા, વધારા કે ઘટાડા કરવાનું શક્ય બન્યું છે એને લીધે તો વાચકને થોડી ઓછી ક્ષતિઓથી કટાણવું પડશે

ભાવનગર ગાંધીના ઐતિહાસિક ફૂડ તરફથી આ આવૃત્તિની ૫૦૦૭ નકલનો અડધો ખર્ચ મદદ તરીકે આપવા માટે ટ્રસ્ટની કમિટિનો તથા ભાવનગર ગાંધીના આભાર માનું છું

આ સગ્રહનું રૂપ, રંગ અને પ્રકાશન પ્રો. બળવતગાય ઠાકોરની સૌજન્યયુક્ત ઉદાર સહાયને કેટલું આભારી છે તે અત્રે ન જણાવવામાં આવે તો મને કૃતદ્વિતાનું કલક લાગે

વાત એમ છે કે જો આ સગ્રહનું સકલન, સમ્પૂર્ણ અને પ્રકાશન સમયની નામ મારેજ કરવાનું હોત અને જે આત્મીય સ્નેહીઓએ

તનતોડ મહેનત ઉઠાવી છે તેનો સન્નિવેશ માત્ર મને લાલ ન મળ્યો હોત તો હજુ બીજા દશ વર્ષો વીતી જાત અને ત્યાર પછી પણ એ પુસ્તકાકારે બહાર પડત કે કેમ તે વિષે મારું મન શકાશીલ રહે છે આશ્રમના જીવનમાંથી બીજા બહારની પ્રવૃત્તિ માટે વખત મેળવવાની લગભગ અશક્યતા, સ્વભાવની ઉદાસીનતા અને મંદતા આદિ કારણોને લીધે જીવનના નિયત સમયમાંથી સમયચોરી કરીને લખેલા આ કાવ્યોની નકલ સુધ્ધા કરી આપવાનું મારે માટે પ્રશ્નાત્મક હતું આવી સ્થિતિમાં દૈવયોગે હું જેમની નેડે મુદ્દલે સંબંધ ધરાવતો ન હતો એવા પ્રો. કાકારે મારી કૃતિઓમા રસ લેવા માહ્યો, અને મને મમતાપૂર્વક નિખાલસપણે પ્રોત્સાહન અને કવિતા સંબંધી ઘણી જ ઉપયોગી - સોનામૂલ - નીવડેલી સૂચનાઓ આપી પાછળથી એમણે જ 'આ સંગ્રહને બહાર પાડવાનો હવે વખત થયો છે,' એમ જણાવી તે માટે માગણી કરી, ત્યાર પછી તો કાવ્યોની પસંદગી પાછળ અને જેમની છંપાયેલી પ્રત નહતી તેમની નકલ કરી હસ્ત પ્રત તૈયાર કરવામા મેં ખાસ્સાં દોઢ બે વર્ષ લગાડ્યાં! છેવટે જેવી તેવી હસ્ત પ્રત તૈયાર થઈ અને અવલોકન કરી જેવા માટે તે એમની ઉપર મોકલવામા આવી. અને એમણે અચાક શ્રમ લઈ કાવ્યોનું સરકરણ આદિ અથથી ઇતિ સુધીનું કાર્ય કર્યું વળી અમારી વિનંતિને સંક્રાન્ત્ય-પૂર્વક છેવટે સ્વીકારીને આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ — એમ ત્રણે પ્રકારે ત્રસ્ત હોવા છતાં પારિજાત માટે પ્રવેશક પણ લખી આપ્યો કેવળ ઈશ્વરપ્રીત્યર્થે આ બધું કરીને કાર્યસમાપ્તિ ન માનતા 'પારિજાત' એના છેલ્લા રૂપમા પ્રેસ પાસે ગયું ત્યાં સુધીની અનેકાનેક વિગતો ઉપર અગત લક્ષ રાખી આ પ્રકાશનને પોતીકું જ ગણી સાગોપાગ પાર બિતાયું. મેં તો માત્ર પારિજાત વીણી આપ્યા એ પારિજાતનાં પુખ્તો સાથે ગુર્જર સરસ્વતીના મંદિરમા જઈ એનાવડે દેવીનું અર્ચનપૂજન અને સેવાકાર્ય જે કલાપ્રેમીએ લક્ષિતપૂર્વક સલાળી લીધું તેમને કોઈ ધન્યવાદ આપે છે કે નહિ તેની શી પડી હોય! સરસ્વતીના સાચા ઉપાસકો તો એમની

આરાધ્ય દેવતા માટે જ બધું કરે છે અને તેના કૃપાપ્રસાદ પ્રાપ્ત કરી
પગમ સતોષ અનુભવે છે. એટલે એમની આ નિષ્કામ ભાવનાભક્તિ માટે
બાહ્ય ઉપકાર માનવાના ઉપચારમા ઊતર્યા વિના ‘ભગવતી એમને પ્રસન્ન
રહ્યા’ એવી પ્રાર્થના કરી વિરમુ છું

શ્રીઅગવિદ કાર્યાલયે આ સંગ્રહના પ્રકાશનની સર્વ વ્યવહારુ
જવાબદારી માથે લઈ મને ચિતામુક્ત બનાવ્યો છે એટલું જ કંઈ જેવું
તેવું ઝણું નથી પણ એટલું જ નથી એણે તો ‘પારિજાત’ પાછળનો
સર્વ સેવાશ્રમ અને પુસ્તકોના વેચાણમાથી જે કંઈ મળવાનું છે તે
સર્વ શ્રીઅરવિંદને ચરણે સમર્પિત કરવામા મારો સાથ સેવી મને
હિસાહિત કર્યો છે એ સભારી સંભારીને આનંદ થાય છે કાર્યાલયના
સભાળનાર શ્રી . ભાઈએ ‘પારિજાત’ને સર્વાંગ સુદર
બનાવી આટલી ત્વગથી બહાર પાડવા પાછળ જે રત્નેશ્રમ લીધો
છે તે મિત્રહૃદયના રમાગકરૂપ રહેશે. પરંતુ શ્રી કૃષ્ણાર્પણભાવે જે સહજ-
ભાવે થયું છે તેને ઉપકાર માની ઉતારી પાડવાની આમ્મતા દાખવવાને
બદલે હું એવું વાછીશ કે એવો કૃષ્ણાર્પણભાવ અમારા અંતરમા
નિગતર વાધો!

શ્રીઅગવિદાશ્રમ, પાંડિચેરી, }
જુલાઈ ૧૯૩૮

પૂજાલાલ રણછોડદાસ દલવાડી

અ નુ ક્ર મ

૧ અર્પણ	૧
સાંનેટો	૩થી ૫૭
૨ ભગવતીને	૫
૩ કલ્પનાને	૬
૪ સનાતન કૃને	૭
૫ માનસીને	૮
૬ તારો લહિયો	૯
૭ અભીષ્ણ કવિને	૧૦
૮ ગગનવિહારીને	૧૧
૯ ચદ્	૧૨
૧૦ અપાત્રતા	૧૩
૧૧ પરમ ચુબક	૧૪
૧૨ ભલે રજનિ	૧૫
૧૩ આત્મવિહ્વળને	૧૬
૧૪ અગ્નિનુ આહ્વાન	૧૭
૧૫ પ્રણયપડથો	૧૮
૧૬ કુઠિત સ્વભાવને	૧૯
૧૭ હીનની પ્રાર્થના	૨૦
૧૮ પ્રહોત્સાહ	૨૧
૧૯ પથિક	૨૨
૨૦ ફડી	૨૩
૨૧ ભાવિપયે	૨૪
૨૨ મનુપ્રભુ	૨૫
૨૩ હુગારીઓ	૨૬
૨૪ મરજીવિભા	૨૭
૨૫ રસાયન	૨૮
૨૬ બે ભાવના	૨૯
૨૭ કોયલાને	૩૦
૨૮ વતનપ્રેમ	૩૧
૨૯ શુભળી શરદ પૂ.	૩૨

૩૦ સ્વાતંત્ર્યનુ પ ખી	૩૩
૩૧ પઠાણી	૩૪
૩૨ ચિતોડ	૩૫
૩૩ અરવલ્લી	૩૬
૩૪ પુરાણ પાઠણના અ.	૩૭
૩૫ પૃથ્વીને	૩૮
૩૬ શહીદ શ્રદ્ધાનંદ	૩૯
૩૭ આવે છે	૪૦
૩૮ કાળીચૌદશ	૪૧
૩૯ નવવર્ધન સર્વભૂપ્રભાત	૪૨
૪૦ ચિ બહેન અનુને	૪૩
૪૧ પ્રણયરૂપિણી	૪૪
૪૨ ગહન કુળમા	૪૫
૪૩ નમુ તને	૪૬
૪૪ કલ્યાણવિભૂતિ સાગર	૪૭
૪૫ મેઘ-ઋણમુક્તિ	૪૮
૪૬ રજનીને પ્રશ્ન	૪૯
૪૭ રજનીનો ઉત્તર	૫૦
૪૮ અભીષ્ણ ચૌવન	૫૧
૪૯ સોનેટ	૫૨
૫૦ પૃથ્વીછદ	૫૩
૫૧ બલવત કવનો	૫૪
૫૨ બર્વ પયના ચાત્રીને	૫૫
૫૩ મોનાલીઝા	૫૬
૫૪ લીઓનાર્દો દા વિન્ચી	૫૭
ખીછ કૃતિઓ [પૂર્વાર્ધ]	
	૫૮થી ૧૧૬
૫૫ કુવિચેચકને	૬૧
૫૬ ગુણદંષ્ટિ	૬૨
૫૭ કવનાતુરને	૬૩

૫૮ પ્રભુતાનુ પખી	૬૪
૫૯ પ્રિયા, કવિતાને	૬૬
૬૦ ત્રિશ્વદેવ	૭૫
૬૧ ક	૭૭
૬૨ રજની મહેલે	૭૮
૬૩ શિવ	૮૦
૬૪ તારી સમીપે જ	૮૩
૬૫ તાર નામ	૮૫
૬૬ અતિથિ	૮૭
૬૭ સનાતન શિશુ	૮૮
૬૮ ચિતારો	૯૦
૬૯ માછીડો	૯૧
૭૦ વેચાતો રાખો	૯૨
૭૧ ક્યારે ?	૯૩
૭૨ મારે હૈયે આવ	૯૪
૭૩ આવીશ આવીશ	૯૭
૭૪ જીવનદીપ	૯૯
૭૫ આત્મવિહંગમ	૧૦૧
૭૬ નાવિક	૧૦૨
૭૭ અમૃતના યાત્રીઓ	૧૦૪
૭૮ લાખી વાટે	૧૦૫
૭૯ સેવાવડે	૧૦૬
૮૦ શાશ્વત અસંતોષ	૧૦૮
૮૧ ઈસુજન્મમહોત્સવે	૧૧૦
૮૨ વિજ્ઞાનસૂર્યને	૧૧૨
૮૩ ધનશ્યામ ક્યા ?	૧૧૩
૮૪ વિરહવ્યાકુળા રાધા	૧૧૫
૮૫ પ્રેમ	૧૧૬
૮૬ સતના જે પ્રકાર	૧૧૬
ખીજી કૃતિઓ [હિતસાર્વ]	
૧૧૭થી	૧૮૯
૮૭ સૌદર્યપ્રભોગ	૧૧૯
૮૮ મૃગમુડક જોધને	૧૨૧

૮૯ સંગીતવેરણ	૧૨૩
૯૦ માતૃભાષા	૧૨૪
૯૧ ભારતસ્તવન	૧૨૯
૯૨ લોકપ્રકોપ	૧૩૧
૯૩ ખનાત્રો ને ખદી	૧૩૧
૯૪ કસમયે આન્તરકલહ	૧૩૨
૯૫ સ્વાતંત્ર્યના સૈનિકો	૧૩૨
૯૬ રાજર્ષિ શિવાજી	૧૩૬
૯૭ સફળ જત્રા	૧૪૦
૯૮ જન્મદિન	૧૪૨
૯૯ મા	૧૪૭
૧૦૦ કુટુંબ	૧૪૮
૧૦૧ પ્રભુચિની	૧૪૮
૧૦૨ જીવનદેવી	૧૪૯
૧૦૩ અજનીગીત	૧૫૧
૧૦૪ એકચુવકમિત્રને લખાણે	૧૫૨
૧૦૫ કર મા સ્મિત	૧૫૩
૧૦૬ હવે ?	૧૫૪
૧૦૭ પિતાશ્રીને શ્રદ્ધાજલ્લિ	૧૫૭
૧૦૮ દાદા	૧૬૨
૧૦૯ આર્ય વિધવા	૧૬૭
૧૧૦ સૂરપાણુનો બોધ	૧૭૨
૧૧૧ ગ્રીષ્મની વાદળી	૧૭૫
૧૧૨ વિશ્વમંથન	૧૭૫
૧૧૩ તારા	૧૭૬
૧૧૪ તારાનયના	૧૭૭
૧૧૫ શિખરો	૧૭૯
૧૧૬ પહાડનો પોકાર	૧૮૧
૧૧૭ વાડોલિયાને	૧૮૨
૧૧૮ વસંત	૧૮૪
૧૧૯ હેમત	૧૮૫
૧૨૦ તોફાની સાગરને આહવાન	૧૮૬
૧૨૧ હુ શુ આપુ ?	૧૮૮

પ્ર વે શ ક

૧. પ્રકાશન માટે આગ્રહ

પુસ્તકસ્વરૂપે આ ખેલવી વાર દેખા દેતા રા. રા. ભાઈશ્રી પૂજાલાલ દલવાડીએ ‘પૃથ્વી છંદ’ અને ‘અલવત કવનો’ એ સોનેટનેડમા મહારી કવિતાની સ્તુતિ કરી છે, જે મ્હને અમારી સર્જનપ્રવૃત્તિના આદિ કાળમા ભાઈ મણિશકરે લખેલી ‘ઉપહાર’ સોનેટ જેવી જ મીઠી લાગે છે. અને આમ હોવાથી ‘હૂ તો ભાઈ પૂજાલાલના કાવ્યોને સાનમે આસમાને જ ચડાવું ને !’ – એવા પૂર્વગ્રહવાળો વાચક આ મહારા પ્રવેશકના પાના ના વાચે તે જ ખેલતર, એટલા એવા વાચકના અહિષ્કાર સાથે આ સંગ્રહનો ટૂંકો પરિચય આપવાનું આ કર્તવ્ય આદરુ છું.

આપણી અર્વાચીન કવિતાસમૃદ્ધિમાથી નમૂના વીણીને પૂરતા વિવરણ સાથે વખતોવખત ‘પ્રસ્થાન’ માસિકને મોકલવાનું, એ માસિકના તંત્રી રા. ભાઈશ્રી રામનારાયણ વિ. પાદસ્વૈરવિહારી ‘ઝત્રા’એ ગયા ત્યારે એમના પ્રતિ મિત્રભાવે શરૂ કરેલું. પછી તો શ્રી ગુજરાત વ૦ સોસાયટીએ એવી એક શાળોપયોગી કદની ચોપડી માગી એ નમૂનાઓ ભેગા કરવામા મ્હને પ્રકટ થયેલી ચોપડીઓથી જ સતોષ ન થયો, માસિકે આદિના અ કો જેવી મુકાબલે ઓછી સચવાતી અને અમુલ્ય સામગ્રી પણ બની તે તપાસી લુવાન તંત્રીઓ અને મિત્રોની મદદથી આ કામમા આગળ ચાલતા મ્હને પોતાને કેટલાક ઉછરતા કવિઓની ઓળખાણપિછાન થઈ

અને તેમાના કાઈ કાઈ પાસે પુષ્કળ કૃતિઓ એકઠી થયેલી જોવામા આવતા હૂ એવા લગભગ દરેક બધુને કહેવા લાગ્યો, “ભાઈ, અમારો ઝમાનો જુદો હતો, આ તો છે એથરોપ્લેન રેડિયોનો ઝમાનો મણિશકરને કે મ્હારે પગલે ન ચાલે, ત્હમારે માટે રા રા ન્હાનાલાલ દ કવિનો દાખલો વધારે સારો છે સાધાગણ કદની એક ચોપડી જોટલી કૃતિઓ લખાઈ જાય તેમ તેમ ચોપડીઓ પ્રકટ કરતા જ જાય અમારે ઝમાને ચોપડી ખૂબ પાડવાનો વિચાર સ્ફુરતામા તો માથે ધટીના પડ જેવી જવાબદારીનો ભાર આવી પડતો હવે તો એવા સંક્રાંતિની વાત નીકળતા ય તે સૌને હસવુ આવે છે પ્રકાશનની સુગમતાઓ પણ વધેલી છે અને ખીજી અમારામાના ઘણાખરા તો હવે આવી ચાક્યા, અવનવા કદપના-તરુવરે ‘ક્ષીમડાપીપળા’ની મોજ માણવાના અમાગ દિવસ આશમી ગયા કલાપ્રગતિસાધક ગુજરાતી સાહિત્યને પોષક ઉત્પ્લવનો અને ઉડ્ડયનો હવે ઉપાડી લેવાના ત્હમારે ત્હમારામાથી જેના જેના પ્રયાસપ્રયોગને અધિકારી રસિકો વધાવી લેતા જણાશે, તે ભાઈઓ હજી લોહી ચડતુ છે ત્યાં વધારે સાહસિકે બની શકશે” વગેરે

એ - ત્રણ ઊગતા કવિબંધુઓએ તો પણ જરા થોભી જવાનું ઉચિત ગણેલું અને એમણે સ્પષ્ટસ્પષ્ટ રૂપે પણ જે કાગળ જણાવ્યું તેથી મ્હને એ અપવાદોની ભાવનાભક્તિ પ્રતિ સવિશેષ માન ઊપજ્યુ “There is more Faith in Honest Doubt, Believe me, than in half the Creeds” * — એ સત્યનો પ્રદેશ માત્ર ધર્મ નથી

*કવિ ટેનિસનના આ સુક્તકનો ભાવાર્થ —

(આર્યા) શકા સાચદિલી જો,

અર્ધાની છે સહોદરા ભગિની,

છે જડ - કાળજ ડોળી

કર્મઠતા શોધ્ય અર્ધાની

એઓના દિલમાં એવું હતું કે ‘અમારી કૃતિઓ, અમારી કલમ હજી કાચી છે. પ્રતિભા કે જે કોઈ અગમ્ય સત્ત્વ - ખુદારથી અથવા તો અદરથી ઉપર આવીને - લેખકની લેખણ પર સ્વાર થઈ કેવળ બુદ્ધિ-પ્રવૃત્તિએ ધારેલી પણ ભાષ્યે એવી લીલા ઉપજવી આપે છે • કલા કે જે કોઈ જોયાજોય વિવેક સુરુચિમેળવાળા સકલનાકાંક્ષના રૂઢ સ્વરૂપોને અવગણના ય તેમને અપૂર્વ ખુદારમાં સજી આપે છે • તેમનો અમારો જાતઅનુભવ હજી આજો અજીતો છે ટૂંકામાં, અમારા સંગ્રહમાંનું ઘણું હજી તો માત્ર શીખાડિનાં મનોયત્નો (Exercises, studies) છે કૃતિઓના નામને લાયક જ નથી હા, પ્રતિભા અને કલાનો અનુભવ વધવામાં છે, એમ તો લાગે છે. પરંતુ એ તો ભાવિમાથી જે વર્તમાન જ્યારે પ્રસવે ત્યારે ખરૂં. પ્રકાશનની ઉતાવળ શાને કરવી?’ વગેરે

પ્રતિભાલીલા અને કલાકાંકે કંઈકે સ્પષ્ટતર રજૂ કરતી કૃતિઓ વધે ત્યાં લગી રાહ જોનારા કવિજનોમાંથી એક પોતાનો આ પહેલો સંગ્રહ હવે ગુર્જર પ્રજ્વળના કાવ્યોદ્ધાનમાં રાખે છે.

૨. ભક્તકવિ

આ છે “પારિજાત” : નદનવનના સુમનોની કલગી.

કવિઓ પોતાની જાલી કૃતિઓને આવા અભિધાન આપે છે, તેમાં એક વર્ગ નામ પાડનારની આત્મજ્ઞાપ્તિ અને બીજા ચેતનાળા જીવે છે. કવિઓ પોતે વિનમ્ર નિખાલસતાએ અને ઉભરાતા દયાતા સત્યાલેખન-ભાવે વર્તાતા હોય છે.

જીવો સંગ્રહના આરંભમાં જ —

ને એ નન્દનને નેહે બિજલ્યું દૈયુ વ્યોમમાં,
બિજળા રસ ત્યાં પીધા, ભર્યાં સુલભ સોમમાં (અર્પણ)

— એ 'સોમ' એટલે ?

મુખે સરલ લેખિની અમૃત અક્ષરોએ લખે,
કથા અલખ કાવ્યની સહજભક્તિભાવે, સખે (તારો લહિયો)

— એ 'સખા' કોણ ?

'જન્મદિન'મા જે સ્મૃતિ ફરી ફરી જગાડી આપવાને સારુ કવિ
જન્મદિવસને લળીલળીને વધાવે છે, અને સાભાર અર્ધ અર્ધ છે, તે

સ્મૃતિ પ્રથમની અખડ અણુખૂડ કેા ન્યોત શી

એટલે શુ ?

ગુહાનિહિત આદિ ચિનગારીના અગ્નિ કને કવિ શુભ વેગભર પ્રેરણા-
પ્રવાહ પ્રાર્થે છે, તે અગ્નિ આ લોકનો ? (અગ્નિનું આવાહન)

'ક.' જુવો

'તારી સમીપેજ' જુવો

વધારે દાખલા ખડકવાની જરૂર નથી સખ્યાબધ કૃતિઓમા કવિનું
ભક્તાહ્લય આહુતિઓ અર્પ્યા કરે છે, તે આહુતિદ્રવ્યોથી વધુ વધુ ઉત્તેજિત
શિખાઓ વ્યક્તગગનટોચને પેલે પાર જે એકમેવાદિતીય છે, જે એક જ
'છે, પ્રકાશે છે, પ્રકુલ્લે છે, અનેકાનેક થયા કરે છે, પરિણમે છે,' એમ
સતત વલ્લા કરતા પ્રવાહમા સત્ય સનાતન તત્ત્વ છે, જ્ઞાતાગ્રેયજ્ઞાન એવી
ત્રણ બાજુવાળો પાસો છે, અવિકારી સનાતન આનંદ છે, — તેના ભણી
ચડે છે, તેમા ભળે છે, તદ્રૂપ બની જાય છે

અગ્રેજ કેળવણીની સાથે યુરોપીય અજ્ઞેયવાદ (Agnosticism)
અને વ્યવહારુ સુગમતાઓ સાધી આપતા વિજ્ઞાન (Materialistic

science and its practical applications)નો અમલ આપણા શિક્ષિત શાળાપાઠશાળાનિષ્ણાતવર્ગમાં વધતો ગયો છે, તે દાયકાઓની આપણી અર્વાચીન કવિતામાંથી ભક્તિના સૂરોનો લગભગ લોપ વર્તાય, એમા નવાઈ નથી આપણા વૈષ્ણવો શૈવો કે જૈનોમાં કોઈ સ્વતંત્ર સર્ગ-શક્તિવાળો (Creative originalityવાળો) ભક્તકવિ નીપજ્યો નથી. પ્રાર્થનાસમાજોએ માત્ર જૂનાં ભજનોમાંથી જે અગમનિગમના ત્રીજા નેત્રની દષ્ટિસૃષ્ટિ વિનાના, અથવા અમુક પ્રતીકના સ્તવનો જેવામા આવ્યા, તેમને તે ને તે શબ્દોમા અગર થોડા ફેરફાર સાથે ગાયા કરે છે નાસ્તિકતા-પ્રભુવિરહ-ની વેદનાના, અગર કહો કે આત્માની એકલતા કિંવા વિશ્વની અજ્ઞેયતાની ગૂંચળાવી મારતી વેદનાના, કવનો પણ થયાં નથી ગુજરાતી કવિતા અઢીત્રણ ઝમાના લગી સૂકા-માત્ર દુન્યવી રસોએ રસાળ-પથને વટાવ્યા પછી પહેલી વાર આ નવો સ્વતંત્ર અને સર્જકભક્તિકુવારો પામે છે, એ આ ‘પારિજાત’ની આપણી અર્વાચીન કવિતામા અપૂર્વતા છે. *

૩. દિગ્દર્શન

પરંતુ કવિ ભક્ત ભલે હો વા ન હો; એની કવિતા એવી વા એની એ કારણે નહી, માત્ર પોતાના ગુણદોષે સારીનરતી ઊચીમધ્યમહલકી વગેરે હોઈ શકે આપણે ખ્રિસ્તી નથી એવા વાચકો પણ ટોમ્સન, ક્રિસ્ટીના રોઝેટ્ટિ, ન્યુમાન, જેવાના ભક્તિકવનોના રસિયા હોઈ શકિયે; ખ્રિસ્તી કવિઓમાના મધ્યમને ખ્રિસ્તીઓ પણ પોતાના પંથનો એવા કારણે મધ્યમને બદલે ઉચ્ચ કરાવી ન શકે. કલામૂલ્યાકન કોમ પથ દેશ આદિ

* ‘પ્રેમજીવન’ અને ‘અસેદોર્મિ’નું ઝરણ શુદ્ધ અને નિખાલસ ગણી શકાય ભાગ્યે; અથવા ભલે એને નહાનો રો અપવાદ ગણવામા આવે અમરેલીનો હસરાજ, તેના પહેલાના અરજણ ભગત અનવર ઋષિરાય વગેરે પગપરાપ્રાપ્ત ભજનોના આપણા ટાકાને તાલુ રાખનારાજ ગણાય

પક્ષપાતોએ વિચલિત થવા દેવું ન ઘટે અને વળી સામાન્ય વાચકો - કોઈ પણ દેશકાલમા - મોટી સખ્યામા ભક્તો સભવે નહી, એટલે આ પ્રવેશકનું મુખ્ય કાર્ય આ કવિતાઓના ગુણદોષ કવિતાની દૃષ્ટિએ અને ટૂંકામા દેખાડવાનું છે આ સમ્રહમાં “ખીજી કૃતિઓ” એ ખીજો વિભાગ વધારે મોટો છે, વાચકોનું વિશેષ ધ્યાન ખેંચે એવો પણ છે

‘સનાતન શિશુ’ એમા “દૂધિયા” નિહારિકા (Nebula) થી માડીને વિશ્વસમુત્કાન્તિનો ચડાવ ટૂંકામા કવિત્વરીતિએ વર્ણવેલો જણાશે સોનેટ વિભાગમા “મન પ્રભુ” વધારે ટૂંકી કૃતિ છે, તો પણ આવી અતાગ અમર્યાદતાને બાથ બીડવા મથતી જણાશે અલ્પાવગ્યાપી વિષયને પોતાના એક ખોખા શબ્દોમા માપી લેતી કૃતિઓ ગુજરાતી કાવ્યમંદિરે ઘણી નથી, જે ગણનર છે તેમાં આ બેને સારી દીપી ઊઠે છે “ક્યારે?” અને “શાશ્વત અસતોષ” એ બેમા માણસના અતરમા ઊડે ઊડે સદા જલતી, પ્રાપ્તમાત્રથી આગળ આગળ ધસ્યા - ધાયા જ કરવાની દિવ્ય ચિનગારી આપાદ આલેખાયલી જણાશે

“અમૃતના યાત્રીઓ,” “લાખી વારે,” અને (સોનેટોમાં) “પથિક,” “દડી,” અને “મરજીવિયા”મા સર્વ - સ્વાર્પણે પણ ઇષ્ટસિદ્ધિ મેળવવા મથતો માનવમાનસનો વજ્રમય ટેક બિન્નબિન્ન રૂપે એકસગળે ઉદ્ભસે છે, પોતાની અખડ ઉત્પ્લુતિએ વાચકોના દિલ જીતી લેવા સમર્થ છે પછી ગગનમાથી ભૂમિ સમીપ જીતરતા, સ્વાતન્ત્રના, વીરતાના, દેશપ્રેમે માયુ આપનારના, વિરોધીઝંવન ખૂન કરી નાખે તેવા શહીદના, વીરત્વના, ઔઘાર્યના અને પ્રલોભનપરાજયના કાવ્યો આવે છે આ છે શ્રેણી, પણ લગભગ દરેક સુરેખ છે, સર્જક વિચારપ્રભાવ કે કલ્પનાચમત્કૃતિને સ્થાન એવું સગળું હોય ત્યાં શબ્દોની મીઠાશ અને લયનો પ્રવાહ કવિતાદેહ રચી લે છે પ્રાસ અને વર્ણસંગાઈ કવિને પદે પદે ચાલ્યા આવે છે ચિત્રત્રની એકાગ્રતાએ ઝગતી પક્તિઓ ટપકતા ઝિંદુઓ જેવી સુવૃત્તમધુર

અને તેજોમય લાગે છે. આપણા બીજા અર્વાચીન કવિઓ સાથે મુકાબલા વાચકે જાતે કરી લેવા. સંસારી લાવોને આર્યધર્મની લાવનાઓ સાથે વણી લેતા કાવ્યો કનિષ્ઠ મધ્યમ ઉત્તમ ત્રણે વર્ગના વાચકોને મુગ્ધ કરે એવાં છે એમા ત્રણ વિરલકાવ્યો છે, તેમાના થોડાં પંક્તિપુખ્તો અહીં ખોસી લઈએ.

(૧)

હતો પહાડ શો કઠોર

પત્થરો હું તો નઠોર,

તે પરે તું નેહની હતી નમેલ વેલડી,

સુગંધ મજરી ઝરંત ચીકડી અકેલડી

x x x x

ઝીલતી નિદાધ દાહ

તોય રે ન પામી આહ

કૃતદ્વની! ખરે છતાય તૂં કંદી ન વીકરી

ક્ષમાળુ સ્નેહમૂર્તિ સૌ ગુન્હા જતી તું ચીસરી

કુભાગ્યને હું લાંડતો

નિશીથવેળ કહાડતો

વરાળ વેદના તણી;

તું મોતીએ નહવાડતી,

કમેથી શાત પાડતી,

લઈ સુનીલ વીઝણી.

(હૃવે)

x x x x

(૨)

રિસાઈ દાદાતણી સોડમા અમે

મનામણામાં સુખ માણવા જતા,

આસૂ ઝમતા શિશુલોચનોને
દાદાતણે વત્સલ હાથ લૂછતો -
વળી ગયેલા વળી વિશેષ
પંપાળતા પીઠ, હથેળી વચ્ચે
લઈ અમારુ મુખ અશ્રુભીજ્યુ
સ્વય બની ગદ્ગદકંઠે ચૂમતા -
મનામણાનાં મૃદુ વેણુ ઊચરી
હસાવતા લોચનના જલોને

x x x x

હવે તો દાદાઓ દુરલભ થયા, - દારુણ સન્ધો,
અકાળે બાળો ન્યા કરમઈ જતા, શી રીત તહી
ચહે દાદા વાસો ? શિશુસુમનિયાતે લઇ સુખો
ખિલાતીને ખીલે અમૃત - રસ્યા નદનમહી ! (દાદા)

x x x x

(૩) જે ખોળે ખેસતા બાળ બાદશાહ બની જતા
ખડાયો તે, બન્યા રાક જેવા હા રાજવી અમે !
હજારો હિતચિતાની કાળો જેગવનારને
ઝેરી ચિતાનલજ્વાલા એકલી જેરવી ગઈ !
હાજરી જેમની હામ હૈયામા હલકાગતી
તેમના વણુ હારોમા, ડોણુ હામ ટકાવશે !

x x x x

સેવનીયતણી સેવા પૂજા સપૂજનીયની
હતા ત્યારે કરી ના, રે સોનાની પળ વેઝી !
નહતા જેવા ગણ્યા ન્યારે આશીષો વર્ષતા સ્મિતે,

અરે અવગણ્યા મૂઢે સ્વેચ્છાચારવિહારમાં ।
કૃતધ્ની કલિના આલે પરાયા સમ આચર્યું ;
પરાયાથી પરાયા તે કાળે બહાલ બતાવિયું ।
દુઃખદાવાનલે દાઝ્યા દિલને દાખવી દયા
અશોક શાંતિના ધામે સ્વયં યમ લઇ ગયા ।

(૦પિતાને શ્રદ્ધાંજલિ)

x

x

x

x

પણ આ આખી કૃતિ એવી તો સંશ્લિષ્ટ છે, કે કાપકૂપિયા અવતરણો
આપવાં જ ન ગમે. આખી જીવો, અને જોના જોતાં એક વર્ષોથી જાણીતા
કાવ્યની સાથે તુલના પણ આપોઆપ સ્ફુરવાની—એ હકીકત વિષે મૌન
પાળવાનો દંભ શાને વારુ?...રોમાન્ટિક કલાસિકલ શૈલીઓ વા કલા-
પદ્ધતિઓનું તારતમ્ય પણ ખેંચ કૃતિઓને સાથે વાંચતાં ધ્યાનમાં આવશે

‘પારિજાત’માંના કુદરતવર્ણનનાં કાવ્યો તર્ફ તો અંગુલિનિર્દેશ જ
બસ છે. મેઘ સાગર આદિને આપણી કોઈ ને કોઈ ઉન્નતગભીર ભાવનાના
પ્રતીક બનાવી આપવાનું કવિનું સામર્થ્ય એ કાવ્યોમાં ખાસ દીસી આવે
છે, અને છેવટ, આ દિગ્દર્શનની સમાપ્તિ ‘સૌન્દર્યોપભોગ’, ‘મૃગમુંડક
જોઈને’, ‘સંગીતવેરણ’ અને ‘સદ્ગળ જાત્રા’, એ બોધપ્રધાન (Didac-
tic) કાવ્યો સભારીને કરીશું.

વારુ મુખોધક કવિતા બિર્મિકાવ્ય (Lyric) પણ હોઈ શકે કેટલાક
જાણીતા ઓગણીશમી સદીના અંગ્રેજ વિવેચકો, તેમ આપણા ગુજરાતમાં
તેમના સદ્ગત રમણભાઈ અને ન ભો. દી જેવા ચેલાઓ, આ વિષયમાં
ખોટા ભ્રમ ફેલાવી ગયા છે. એ મતના ટેકામાં ‘પારિજાત’ની આ બધી
કૃતિઓ ટાંકી શકાય. તથાપિ, આવી મોટી ચર્ચાને અહીં તો માત્ર છેડી જ
શકાય. લાગણીઓના આવેગ સાથેનો બોધ સ્પષ્ટ ઉચ્ચારેલો હો, ખ્વનિત
જ હો, એવી કૃતિ બિર્મિપ્રધાને છે, મુખોધક છે, એટલું જ કહીને
આગળ ચાલિયે.

૪. “પ્રિયા કવિતાને”

* ‘Spirit of Beauty, that dost consecrate
With thine own hues all thou dost shine upon
Of human thought or form . . .’

x

x

x

x

મહાકવિ શેલીની એ સૌન્દર્યશ્રી, તે જ શું આ કવિતામાં શ્રી પૂતળલાલની ‘પ્રિયા કવિતા’ છે? શેલી પોતાની કૃતિમાં વિલપે છે, હે દેવિ, ત્હમે કેમ આટલા મોઘા? ત્હમારો દર્શન માટે આટલાટલા શાને ટટળાવો છો? ત્હમારો પ્રકાશપ્રસાદ આટલો બધો વિગ્લતરલ શાને વારુ? પલવિપલ દેખાવ ન દેખાવ, ને દિવસો પગ દિવસો, મહિના ને મહિના, ક્યા કેમ સતાઈ જાવ છો? ત્હમે પ્રેમ છો, ત્હમે આશા છો, ત્હમે શ્રદ્ધા છો, ત્હમે બહાલી છો, માતા છો, દેવી છો, ત્હમાગ અજબમધુર કૃપા કટાક્ષથી અમે અને અમારી દુનિયા કેવા પોષાઈયે છિયે, કેવા કેવા હર્ષોલ્લાસે મ્હાલિયે છિયે! ત્હમે પાછા તિગ્સ્કરિણીપ્રચ્છન્ન થતા આખું બાહ્યાભ્યંતર કેવું તો સુનકારમય બની જાય છે! મેં પોતે તો, જાણું જ છો, સર્વંન્વ ત્હમાગ ચગ્લુકમળ આગળ ધરી દીધું છે, ત્હમારો ઓલિયો જ બની ગયો છું, તથાપિ, હે ગહસ્થમય સુંદરિ, મ્હારા બણીય તો આટલા બધા બેપગવા કેમ? ..વારુ, પણ નમતે પહોરે તો દિવસના તેજ સૌમ્ય સ્થિત બને છે, તેમ મ્હાગ જીવનના આ આથમતા પ્રહરમા તો કઈકે દયા કરશે ખરા ને?

* તરજુમે —

(મ દાકાન્તા)

સૌન્દર્યશ્રી નિજ અણકણ્યે કરન્તા પવિત્ર
મર્ત્યોકરા મતિવસ્કુર્યા, નેત્રંદેરે છવાયા,
જેની જેની ઉપર કિરણ સ્વૈરગત્યા કિરે છો —

કવિતાભાવના શેલીને તેમ શ્રી પૂજલાલને સરખી આરાધ્ય વસ્તુ છે તથાપિ આ કૃતિ ઉપલી કરતાં બિલટા જ પ્રકારની છે. શેલીએ ૨૪ી છે વિલાપમય પ્રાર્થના, ત્યારે આ છે સૌન્દર્યશ્રીએ પ્રાપ્ત થતા હર્ષોદ્વેષાસની મુક્તકંઠ પ્રશસ્તિ, બેયના સમસ્ત સમર્પણમાં લેશ પણ બિણ્ણ કે લિંગતા નથી ફેર છે તે માત્ર આરાધ્ય દેવીની ભક્ત તર્ફ સહાનુભૂતિનો છે.

તુ એક મુજ અંતરંગ સહુ જાણનારી સખી !
ન ગુપ્ત તુજથી કશુંય હૃદયે કદી સંધર્થુ ;
ન અન્ય કહિયે જઈ ઉર કદીય મેં કાલવ્યૂ :
કહે અનુભવ્યો કદી તુજ સમીપ મોકાવ મેં ?

અનન્ય તવ પ્રીત ઉજ્જવલ શિખામયી જ્યોત શી
સદૈવ સ્થિર જગતી, પ્રયલચિત્ત સસારની
તમોમય નિશામહી શુભ પ્રકાશ દેતી મ્હને,
તુ અધ મુજ નેનની વિમલ દેખતી તારકા !

શેલીની સુદરી પોતે રહસ્યમય અને અગમ્ય છે, આ કવિતાશ્રી પોતાના માનીતા કવિને વિશ્વનાં રહસ્યમાત્રનો ભેદ સુગમ્ય બનાવી બેઠેલી આપે છે. કવિતાશ્રી કવિના વિષાદ પણ

વદનચંદિરે ધારતી

બથા વિકલ મ્હારી અંતર ઉઘાડીને ઝીલતી,
વહી વચન મીઠકા સરસ દેતી આશ્વાસનો,
વહંત તુજ અત્રુધાર તવ અંચલે નીતરે,
વિલાય તવ ફૂલ ફુંગું મુજ ઉજ્જુ નિશ્વાસથી,
વધેલ મુજ તાપમા હૃદય ત્હારું ફેદી પડે,
તુ ક્ષીણ વિધુલેખ શી કૃશ તપસ્વિની શોભતી.

આ કૃતિજોડમાં આવા મહાભાગ લેદનો ખુલાસો કંઈક આ સ્વરૂપનો ધારુ છું કવિતા ભાવનામય વિભૂતિ ય છે, કવિના વાસ્તવ કૃતિસંગ્રહમાં મૂર્ત થયેલ તત્ત્વ પણ છે ભાવનામય વિભૂતિ લેખે એ આરાધ્ય અને સપૂજનીય છે સર્ગ્ય ગયેલ અને સર્ગવવાની કૃતિઓના આત્મા કે તેમની મૂર્તિ લેખે એ સમભાવી સખી અને પ્રિયતમા પણ છે હર્ષમા સધાર્ધ આવતી કૃતિઓ દરમિયાન કવિતામૂર્તિને કવિ સાથે આનંદતી, દુખી આર્ત પોકારરૂપ કૃતિઓ દરમિયાન કવિતામૂર્તિને કવિ સાથે આનંદતી, કલ્પવામાં વિચિત્રતા કે અનિશ્ચયોક્તિ નજેવી છે કવિજન ઘણું ખરુ તો “શાશ્વત અસંતોષ” દુ.ખે દુખી પ્રાણી હોય છે, અને એની એ અવસ્થામાં એને દર્શન, તે આરાધ્ય દેવીના, પોતાના સર્ગનમાં પ્રેરણા-કૂક ધૈર્યવિહારે પ્રેરતી “સનાતન કુમાગિકા”ના દર્શનસૌભાગ્ય છે —

કુમારી, વદ્દ દ પુલકભર, શ્રીપાદકમલે
દયાવૂ દુ ખોના અધર, ધરુ મોતી હૃદયના
નમતા નેત્રોએ તવ ચગણુની તારકરજે
સમર્પૂ સર્વાત્મા ગ્રહણુ કર તહારા પ્રણયના
દયાદાનોમા દે શુચિકિરણુ મ્હાગ મળ ટળે .
કુમારા પાવિત્ર્યે અણુ અણુ, શુભે, મુદર સજે !

પરંતુ ‘પ્રિયા કવિતાને’ એ કૃતિમાં કવિતાના ખીજ - સર્વસ્વસમર્પણે સમભાવી સહચરી થઈ ગયેલ - કવિતામૂર્તિરૂપને કવિ પોતાનો કાવ્યવિષય બનાવે છે કવિ તેને

પળે પળ કને હું બની મુગ્ધ બોલાવતો
અડોઅડ ઉછગમા, પ્રણયિનિ, લઈને ત્હને
કયા મુજ પ્રવૃત્તિની શ્રવણ તાહરે રેડતો

અને આમ કવિતામૂર્તિના સાનુકૂલ સહવાસસહચારમાં કવિનાં પ્રભાતો, કવિની સંધ્યાઓ અને રાત્રિઓ, કવિનાં વનોપવન ભ્રમણો, કવિની વસત-ઋતુઓ અને વર્ષાઋતુઓ, દુઃખીઓ સાથે કવિના સહવાસસહચાર, વગેરે કવિનું આખું જીવન ફેરી રીતે સુંદર પ્રેમોદ્દાસિત સફલોન્નવલ વહું નાચે છે, તેવું જ આખી કૃતિ સુદામય સુદાપ્રેરક આલેખન છે. સમાપ્તિમાં કવિ વાણે છે,

પ્રિયે, તુ થઈ એતપ્રેત મુજ જીવને જા ભણી,
મહા અરવ શૂન્યમાય મુજ સગ રહેજે હણી.

૫. અર્થપ્રવાહી (મુક્ત) પદનાં ભયસ્થાનો

અર્થપોષક અર્થઘોતક અર્થપ્રવાહી અર્થાનુકૂલ પદ (Blank verse) તે શું, એવા પદમાં શ્લોકની પંક્તિસંખ્યા નિશ્ચિત નથી હોતી, પંક્તિઓના વિરામસ્થાનો નિશ્ચિત નથી હોતા, પંક્તિસંખ્યા વિરામસ્થાનો વગેરે અર્થને મુકાબલે બાહ્ય ઉપાધિ, અર્થ જ કૃતિનું તત્ત્વ, કૃતિનો આત્મા, એટલે અર્થની અનુકૂલતા પ્રમાણે પંક્તિસંખ્યા વિરામસ્થાનો આદિ ક્યાં કરે, જ્યાં પરપરા પ્રમાણેનાં રાખેલા હોય ત્યાં પણ એમ બનવાનું કારણ પરપરાપાલન નહીં પણ અર્થાનુકૂલ્ય, વગેરે વગેરે બ્લેન્ક વર્સની વિશિષ્ટતાઓ 'ભણકાર'ના પ્રવેશક નિબંધમાં ચર્ચાને ધણું વર્ષ વીતી ગયા છે. બ્લેન્ક વર્સમાં વિરામો ફરતાં ફરતાં પંક્તિમાં ગમે ત્યાં આવે, તેના દાખલા એ નિબંધમાં મ્હારે મ્હારી કૃતિઓમાથી જ આપવા પડેલા, કેમ જે તે કાળે ગુજરાતી કવિતામાં બ્લેન્ક વર્સ ખેસાડવાનો પ્રયાસ સરખો પણ કોષ્ટકે કરેલો નહોતો. પછી એક આખો ઝમાનો વહી ગયો છે, કવિઓના દાયકે દાયકે નવા ફાલ આવ્યા કર્યા છે, અને તેમનામાંના કેટલાકે ગુજરાતી કવિતા-મંદિરમાં ઉચ્ચ સ્થાન મેળવ્યું પણ છે. તેમનો હાથ પરંપરાપ્રાપ્ત પદો છદો અને પદો ઉપર તેમ બ્લેન્ક વર્સ ઉપર પણ, ગુલબંદી ઉપર પણ,

મિશ્રજાતિ ઉપર પણ, તેમ મુક્ત (વા મહાભારતી) અનુષ્ટુપ ઉપર પણ સારો ખેસી ગયો છે, અને વળી તેમને નવતર ગ્યનાઓ પ્રયોજવાનો શોખ પણ લાગી ગયો છે ઉપરાત ભાષા ઉપગના કાખૂતે લઇને, વિષય-વૈવિધ્યબળે, ઝમાનાને અનુકૂલ વિષયોની પસંદગીવડે, વળી પોતાની પ્રાણવાન વિવિધ શક્તિઓ અને રુચિઓને એ યુવાન બધુઓ નાટકનાટિકા, નવલ-નવલિકા, નિબંધનિબંધિકા, આદિ ક્ષેત્રે પણ ખેલવતા હોવાથી તેઓ ભેતભેતામા પોતાના પ્રકાશનોથી જ સારી પેઠે જાણીતા થઈ ગયા છે અને દાયકા બે દાયકામા અપૂર્વ ખ્યાતિ મેળવે એવા ચિહ્ન દેખાય છે એટલે હવે આ બ્લેન્ક વર્સના વિષયની બીજી બાજુ પણ છે, તે ગુજરાતી રસિકો આગળ શાસ્ત્રીય રીતે દાખલાઓ સાથે જો કે ટૂંકાણુમા ગૂં કરવાનો સમય ભરાઈ ચૂક્યો છે

પદ્ય મુક્ત એટલે સગીતના તેમ જ ગણમાત્રાના કેવલ ગાણિતિક બધનોમાથી મુક્ત, પ્રાસાનુપ્રાસથી થે મુક્ત, અર્થાનુકૂલ અર્થપોષક અર્થઘોતક અર્થસર્જક હોવું જોઈએ, પદ્યદેહ તેમા વસતા આત્માને એટલે કે જે અર્થપ્રવાહ જ કાવ્ય છે, જે અર્થપ્રગતિ જ સર્જન છે, તેને કુદગતી રીતે પ્રકાશતો હોવો જોઈએ, એ આપણા વિષયની એક બાજુ થઈ બીજી બાજુ આ, કે તે દેહ પદ્ય રહેવો જોઈએ, અ પ દ્ય થઈ જવો ન જોઈએ, પદ્ય બધનરૂપ ખેડી કે ખોજ (handicap) જેવું, ધષ્ટ ગતિ વેગ અને ભારવ્યવસ્થા (emphasis-scheme)ને અતરાયરૂપ, હોવું ન જોઈએ, ધષ્ટ ગતિ વેગ ભારવ્યવસ્થા, ઊર્મિઆન્દોલ અથડામણ કે ચડાવાદિવાળા પ્રવાહી અર્થને યથાયોગ્ય વ્યક્ત કરવાની ગુજાશવાળું હોવું જોઈએ સાથે સાથે આ પણ જાળવવાનું, કે વ્યવહારમા તેમ કલામા અનિહૃટ (license), અસયમ, સ્વચ્છદ તે સાચુ સ્વાતંત્ર્ય નથી, સ્વાતંત્ર્યઘાતક અત્રતા જ નીવડે છે છટ લેતા અને અર્થાનુકૂલ ચતા થતા જે રચના પદ્યત્વને જ ગુમાવી ખેસે, તેવી રચના મુક્ત પદ્ય (blank verse) ગણાવાને અપાત્ર, કુપદ્ય (doggerel) કે નરી અપદ્ય જ છે

પૃથ્વી એવો તો રમતિયાળ ગણમેળ છે, કે તેની પકિતમા લગભગ ગમે તે વર્ણીએ આરભી પછીની પકિતમાં ખીછ, છટ્ટી, આઠમી, નારમી, તેરમી, કે લગભગ ગમે તે વર્ણીએ વિરામ રાખો, અગર આખી એક પકિત આગલી સાથે સળગ રાખી તેને અતેય થોભ્યા વગર ત્રીજામા વહો, તો પણ એવા કોઇ કોઇ જ રચનાખંડ પદ્ધત્વહીન બની જાય છે. ખ્વેન્ડ વર્સ માટે આપણા ગણમેળ વૃત્તોમા પૃથ્વીની સર્વોત્કૃષ્ટ યોગ્યતા આવી એની લગભગ અમર્યાદ પ્રવાહિતા - સવાદિતાને આભારી છે મુક્ત પૃથ્વી ઉપર હાથ ખેસી જાય તે દરેક પદ્ધત્કારને આ એની મુયોગ્યતા જાત-અનુભવે સ્વયંપ્રકાશ બની જાય છે. અને તો પણ અતિપરિચયાદવજ્ઞા, એ સૂત્ર પોતાનો પ્રભાવ અહીં પણ દેખાયા વિના રહી શકે ખરું? નહીં જ.

દાખલામા ‘પૃથ્વી છદ’ એ સોનેટ લખ્યું અહીં પૃથ્વી વૃત્તની અનેક શક્યતાઓને વખાણવા જતાં તે છટાથી ગોઠવાઇ નથી, યાદી જેવું થઇ જાય છે, અને આને અર્થદોષ ગણિયે તથા છદ તો બાપડો અર્થાનુસારી, તે અર્થ પોતે જ્યાં નખજો ત્યાં છંદ અશિથિલ શી રીતે હોવાનો, એ પ્રમાણે વાતને ઉડાવી જ દઇયે, તો ન બને એવું નથી પણ ખરી રીતે અર્થ અને તેનો શબ્દદેહ અન્યોન્યાત્રયી છે, કવચિત્ શબ્દદેહની શિથિલતા અર્થ જ લૂલો કિન્નષ્ટ આદિ હોવાથી પ્રકટે છે, કવચિત્ દેહનમજાઇ અર્થનું મુરેખ આવિષ્કરણ થવા દેતી નથી. આ દાખલામા ત્રીજી પકિતમાના ‘કરુણ’ શબ્દથી માડીને સાતમી પકિતના ‘ઉરે’ લગીની બાસડે વર્ણીએ એક સાથે, - આરોહ, આદોહ, કરી જ છટા વિના - કેવળ તણાય છે ‘સૂતો હતો’ એ પાચમી પકિતના અત પછીની ઓગણીશ વર્ણીએ કોઈ જાતની સવાદિતાને પોષતી નથી; એટલું જ નહીં ને વાક્યરચનાની દષ્ટિએ પણ પૂર્તિમય વધારો (supplementary addendum) જ છે. આગળ ચાલતા ઉપમાન અવની વિષે વધુ પડતું લંબાણ થઈ ગયું છે. વળી મૂલ કલ્પના ‘સૂતો હતો’ છોડી દઈને ‘શિશુ દશામહી હતો’ એ

નવી કલ્પના આણી છે આમ પકિત જીવી ૧૧ પણ લૂલી પડે છે છેવટે વળી અવનીના ઉપમાનને પણ વફાદાર ન રહેતા સિંધુરાજનું નવું રૂપક આણ્યું છે અને અલકારખીચકું બકાચું છે ‘પણ પછી’ એમ શરૂ થતી છેલ્લી સાડાત્રણ પકિત જ આખા સોનેટને બચાવી લે છે

એક બીજા દાખલા માટે “પરમ ચુબક” એ સોનેટમા નીચેની પકિતઓ તપાસો

અજબ કલ્પનાતાગથી

વિમૂઢ મમ જાય પ્રાણુ ધસડાઈ । હૈયાતણી
ક્ષણે ન ટકતી ધૃતિ પ્રબલ મારની મોહની
કને । અબુધ...

(વિગમસ્થાનો દર્શાવવાને ઊભી જાડી લીટી કરેલી છે)

શ્રી પૂજલાલના સોનેટોમાથી ધણાની છદોરચના સુશ્લિષ્ટ વળી છટાદાર અને વળી યથોચિત પ્રાસપ્રયોગે ચોટદાર માલૂમ પડશે, એટલું અહીં ખાસ ઉમેરું છું

મુક્તાછદી રચના માટે, અર્થાનુસારી લયો માટે, અથવા તો પૃથ્વી છદને માટે પક્ષપાત વધ્યા પછી એવી અર્થપોષક સવાહિતા બીજા વૃત્તોમા પણ સાધવા જનારે તે તે વૃત્તના બધારણનો ખ્યાલ પૂરેપૂરો રાખવો જોઈએ ધણા વૃત્તોમા અમુક વિરામ તો પાળવું જ પડે એવું હોય છે કેટલાય વૃત્તોમા અમુક તાલબ્યવસ્થા પણ આવશ્યક હોય છે એવું એવું અવગણો એટલે જદ ઠોકરાવાનો જ અર્થાનુસરણ અને અર્થપોષકતા તે તે છદના આ લક્ષણોનો લાભ લઈ શકે તો ઓર દીપી નીકળે એવા જદ કેમ કયળે છે, તેના દાખલામા માત્ર નીચેના બે (શાર્દૂલવિક્રીડિત) પૂરતા ગણીને આગળ ચાલીશું .

તજતી ના કાલિમા આ ત્હને

તેથી । આજ ક્ષણે ઉપાય નહિ આ કાર્યે । (કોયલાને)

x x x x

આવે છે દિન શાંતિનો શુભ પ્રભુપ્રેર્યો । ઉપાર ગની
આશાએ અસવાર । આ કલહના લોકે ॥ સુધા મીઠી
મૈત્રીમાં સહુ ઝેર... (આવે છે દિન)

આ છેલ્લા દાખલામાં એક કેકાણે એવડી ઊભી લીટી દૃઢ વિરામ
દર્શાવે છે *

૬ નવા છંદો

આપણા છંદશાસ્ત્રના સખ્યામેળ વિલાગમાં મનહર જાતિ જાણીતી
છે. બગાળી કવિઓ એ જાતિના પણ મુખ્યત્વે ચતુર્શ્વર સંધિવાળા,
પક્તિને અતે છ અક્ષર લગીના એક સંધિવાળા છંદો વાપરે છે, અને
એ છંદોજાતિનું બગાળી વિશેષનામ ‘પયાર’ છે. લાખી પક્તિઓવાળા
પયારને ‘દીર્ઘ પયાર’ કહે છે આ સગ્રહની “સકળ જાત્રા” એ કૃતિમાં

*મુક્તછંદી રચનાની હત્તમતાના એટલે અર્થપોષકતા, અર્થમાં તેજ,
માનુર્થ, અદ્ભુતતા આદિ ભરવાની શક્તિના દાખલા શ્રી મુન્દરમૂ, શ્રી હમાશ્વર
તેથી આદિની કૃતિઓમાંથી મુદર આપી શકાય, તેમ એ રચનામાં દોષ
જાણાય એવા અતિષ્ઠ એટલે છંદોભંગના દાખલા પણ એમની કૃતિઓમાં નથી
એમ નથી પરંતુ અહીં બીજા કવિઓની કૃતિઓમાંથી દાખલા અપ્રસ્તુત
જાગીને, તથા લખાણ ન થવા દેવાને, ટાંચ્યા નથી મુક્તછંદ(ખેન્ડક વર્સ)માં
અનિષ્ઠનો વિષય જુદા જુદા કવિઓમાંથી દાખલાઓ લઈને સ્વતંત્ર ચર્ચા
જેટલા મહત્ત્વનો છે પણ ખરો હું નોંધવે વૃદ્ધ થઈ ગયો નવા કવિઓ પોતે
મુક્તછંદી રચનાના વિનયો અને લયરચનાનો અને એવા એવા વિષયો પોતાની
મેળે ચર્ચાતા યાચ એમ ઇચ્છુ હું મુક્ત પૃથ્વી લગભગ ફેંક નવો કવિ લખતો
પછ ગયો છે, એ રૂઝી વાત છે પણ તેથી હાય જોડી બેઠ વાળીને નિગને
મુખાસીન રહેવાનું નથી, મુક્ત પૃથ્વી સારો જ લખાય તે માટે આવી આવી

૪+૪+૬ એવા સધિઓવાળી ચૌદવર્ણીની પંક્તિઓ છે, તે બંગાળી પયાર છદ્મા લખેલી છે, “સોનેટ” અને “સનાતન શિશુ”માં પંક્તિઓ અઢાર વર્ણીવાળા “દીર્ઘ પયાર”ની છે “ત્હારુ નામ” એ કૃતિમાં પંક્તિઓ (૪+૪)+(૪+૩) એ માપની છે આપણા મનહર (૮+૮)+(૮+૭) એમ રચાય છે, ત્યારે આમાં તેનો ઉત્તરાર્ધ જ આવે છે, એમ પણ કહી શકાય એટલે આ છંદને ‘ગુર્જર પયાર’ અથવા ‘મનહર તિલક’નું નામ આપી શકિયે પયાર છંદને જાણનાર કવિના ગુજનમાં એ ગ્યના પયારના એક જરા નવા પ્રકાર લેખે બપજે, તેમ પયારછંદથી અગ્ર પણ મનહરછંદને જાણનાર કવિના ગુજનમાંથી પણ એ બપજી આવે ભજનની ધૂન જગવવી-ગજવવી કહિયે છિયે, તેવી પ્રવૃત્તિ માટે આ છંદ સારો ફાવે. “આવીશ આવીશ” એમાં વળી ખીજી નવતરતા છે ૪+૪+(૪+૩) અને ૪+(૪+૩) એવા સધિગુચ્છની પંક્તિઓ આનુપૂર્ણિએ આવે છે ટેકની કડી પછીની કડીઓમાં બે ટૂકડી પંક્તિઓથી આરંભીને પછી ત્રીજી લાખી ચોથી ટૂકડી, એવી રચના છે. અને અહીં જણાવેલી તમામ ગ્યનાઓમાં આ છેલ્લીની ગેયતા વિશેષ જણાય છે છેવટ, આ સર્વમાં જ્યાં જ્યાં જેટલી પ્રાસરચના છે, તે એટલી તે સ્પષ્ટ છે, કે એ વિશેષતા ઉપર કશું ઉમેરવાની જરૂર નથી “આવીશ આવીશ”માંની પ્રાસરચનાનું ગઝલો વા મનહરમાંની દ્વિપુટ અનેકપુટ (double, multiple) પ્રાસગ્યના સાથેનું સામ્ય દેખીતું જ છે

બંગાળી સાહિત્યની કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ ભણી ગુજગતી તેમ હિંદ સમસ્તના સાહિત્યરોખીને આકર્ષાતા જાય છે, અને એવો પક્ષપાત સકારણ

ચર્યાઓ આવશ્યક છે મહારી કૃતિઓમાં પણ અતિશ્લેષના અને અતિરૂઢિપાલનના બે ય જતના દાખલા જડી આજરો સનાતન સાવધતા વિના જેમ સ્વાતંત્ર્ય નથી, તેમ સવાદિતા ય નથી

પણ છે. અત્યારે હિંદવી સાહિત્યોમાં વિજયપ્રસ્થાનપોષક અનેકાનેક શક્તિઓ સમૃદ્ધિઓ ગુણો અને અલંકારોમા બંગાળી સાહિત્ય સૌથી આગળ છે.

પરંતુ આ જાતના હંદ ગુજરાતી કવિતામા સ્થાયી સ્થાન મેળવી શકશે ખરા? “આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ” એ મહારી ચોપડીમા મનહર વિષે ચર્ચા કરતા મહારી શંકાનું કારણ પણ જણાવી ગયો છું. ઉપદી કૃતિઓમાંથી થોડી પક્તિઓ ટાકું છું :

કવિતાકલાકિશોરી આવી ચિર વસી ત્યા રુચિર (સોનેટ)

અંગારા વરસાવતો આકરો ઉન્હાળો,

ધૂમ ધખ ધખ કરે, ધરા કાઢે ઝાળો (સફળ જાત્રા)

નામજલે કાલમજે પ્રકુલે પવિત્રતા

નામમેહે રણદેહે સ્વર્ગ્યાગ ખીલતા (તારું નામ)

ધખતા શોકનાં રણે

મેત ન્યાં ઘડીઓ ગણે,

વારે ધાવા વાદળને નહી ખેલાવીશ હું,

અંગારા નડે ન મુજ કામમા;

આવીશ આવીશ ત્હને શોધતો આવીશ હું

સુદ્ધર સોનેરી ત્હારા ધામમા :

વેદનાના પારાવાર ભેટમા લાવીશ હું

છલકાતા જીવનના જામમા ! (આવીશ ! આવીશ !)

આ પક્તિઓને બેચાર વાર ફરીફરીને બોલી જુવો ગુજ ગણગણી જુવો. એ નાદ-વાદ્યને શ્રુતિઓમમા જમાવવાને બનતો પ્રયાસ કરો કોઈ પણ હંદનો દેહ શ્રુતિઓમે જામતું આ નાદવાદ્ય છે જાપેલી

૪+૪+૬ એવા સધિઓવાળી ચૌદવર્ણીની પક્તિઓ છે, તે બંગાળી પયાર છદ્દમા લખેલી છે, “સોનેટ” અને “સનાતન શિશુ”મા પક્તિઓ અટાગ વર્ણીવાળા “દીર્ઘ પયાર”ની છે “ત્હારુ નામ” એ કૃતિમા પક્તિઓ (૪+૪)+(૪+૩) એ માપની છે આપણા મનહર (૮+૮)+(૮+૭) એમ રચાય છે, ત્યારે આમા તેનો ઉત્તરાર્ધ જ આવે છે, એમ પણ કહી શકાય એટલે આ છંદને ‘ગુર્જર પયાર’ અથવા ‘મનહર તિલક’નું નામ આપી શકિયે પયાર છંદને જાણનાર કવિના ગુજનમા એ રચના પયારના એક જરા નવા પ્રકાર લેખે ઊપજે, તેમ પયારછદથી અગ્ર પણ મનહરછંદને જાણનાર કવિના ગુજનમાથી પણ એ ઊપજી આવે ભજનની ધૂન જગવવી-ગજવવી કહિયે છિયે, તેવી પ્રવૃત્તિ માટે આ છંદ સારો ફાવે. “આવીશ આવીશ” એમા વળી ખીજી નવતરતા છે ૪+૪+(૪+૩) અને ૪+(૪+૩) એવા સધિગુચ્છની પક્તિઓ આનુપૂર્ણિયે આવે છે ટેકની કડી પછીની કડીઓમા એ ટૂંકી પક્તિઓથી આગ ભીને પછી ત્રીજી લાખી ચોથી ટૂંકી, એવી રચના છે. અને અહીં જાણત્રેલી તમામ રચનાઓમા આ છેલ્લીની ગેયતા વિશેષ જણાય છે છેવટ, આ સર્વમા ન્યા ન્યા જેટલી પ્રાસરચના છે, તે એટલી તો સ્પષ્ટ છે, કે એ વિશેષતા ઉપર કશું ઉમેરવાની જરૂર નથી “આવીશ આવીશ”માની પ્રાસરચનાનું ગઝલો વા મનહરમાની દ્વિપુટ અનેકપુટ (double, multiple) પ્રાસરચના સાથેનું સામ્ય દેખીતું જ છે

બંગાળી સાહિત્યની કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ ભણી ગુજગતી તેમ હિંદ સમસ્તના સાહિત્યશોખીનો આકર્ષાતા જાય છે, અને એવો પક્ષપાત સકારણ

અર્થાઓ આવશ્યક છે મહારી કૃતિઓમા પણ અતિષ્ટના અને અતિરૂઢિપાલનના ખે મ જાતના દાખલા જડી આજશે સનાતન સાવધતા વિના જેમ રજાત રચ નથી, તેમ સવાહિતા ય નથી

પણ છે અત્યારે હિંદવી સાહિત્યોમાં વિન્યપ્રસ્થાનપોષક અનેકાનેક શક્તિઓ સમૃદ્ધિઓ ગુણો અને અલંકારોમાં બંગાળી સાહિત્ય સૌથી આગળ છે.

પરંતુ આ જાતના છદ ગુજરાતી કવિતામાં સ્થાયી સ્થાન મેળવી શકશે ખરા ? “આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ” એ મહારી ચોપડીમાં મનહર વિષે ચર્ચા કરતાં મહારી શંકાનું કારણ પણ જણાવી ગયો છું ઉપદ્રી કૃતિઓમાંથી થોડી પક્તિઓ ટાકું છું :

કવિતાકલાકિશોરી આવી ચિર વસી ત્યા રુચિર (સોનેટ)

અગારા વરસાવતો આકરો ઉન્હાજો,

ધૂમ ધખ ધખ કરે, ધરા કાદે ઝાળો (સંદ્ભ જાત્રા)

નામજલે કાલમળે પ્રકૃત્તે પવિત્રતા

નામમેહે રણુદેહે સ્વર્ગઆગ ખીલતા (તારું નામ)

ધખતાં શોકના રણે

મોત ન્યા ધડીઓ ગણે,

વારે ધાવા વાદળને નહી ખોલાવીશ હું,

અંગારા નડે ન મુજ કામમા,

આવીશ આવીશ ત્હને શોધતો આવીશ હું

સુદૂર સોનેરી ત્હારા ધામમા :

વેદનાના પારાવાર ભેટમા લાવીશ હું

છલકાતા જીવનના જામમાં (આવીશ ! આવીશ !)

આ પક્તિઓને બેચાર વાર ફરીફરીને ખોલી જુવો. ગુજ ગણગણી જુવો એ નાદ-વાદલને શ્રુતિઓમમા જમાવવાને બનતો પ્રયાસ કોઈ કોઈ પણ જાંદનો દેહ શ્રુતિઓમે જામતુ આ નાદવાદલ છે જાપેલી

પકિતઓ, કે તેમનું ગાણિતિક માપ, કે પિંગલશાસ્ત્રમાંની તેની વ્યાખ્યા, કે એકે એક ઉચ્ચાગતા અમુક વર્ણીઓની પરપગ, તે છદોદ્દેહ નથી આ નાદવાદલ (moving and rotating airwave of sound) આ ગતિમાન અને પુનરાવર્તિ સ્વરિત વાયુની દોલા, કવિના ક્રુતિઓમમા જે જે છદ્દની જામે, તે તે છદ્દમાજ કવિ ત્વગથી રચના કરી શકે છે અને જ્યારે ચિત્ર વિષયથી પણ તગ્જોળ હોય છે, ત્યારે તો લખતો હાથ પાછળ પડી જાય એટલી ઝપટથી કવિની રચના રચાય છે ચલતીએ ચડેલો તબલચી તેમ તાને ચડેલો કવિજન પોતાના શ્વાસોચ્છવાસથી પણ જાણે આગળ થઈ જવાનો હોય એવો ચગે છે અથચ એવા ત્વરિત આવેશમય સર્જનમા ગાણિતિક માપ કે વિગમાદ્દિના નિયમ સપાટિયા નજરે ક્યાક તૂટ્યા લાગે, તથાપિ સૂક્ષ્મ વિવેચનાએ સિદ્ધ થાય છે કે એ નાદોલાએ ચડેલા કવિએ એ નિયમોને તોડવાના માત્ર બાહ્ય દેખાવની સાથે સવિશેષ ખૂબીથી સીકારેલા અને સમાનેલા હોય છે વ્યસ્ત વાણીની જાણીતી અપૂર્તિઓ અને મર્યાદાઓથી તે પર જઈ શકેલો હોય છે

વારુ બગાળી દબના ઉચ્ચાગણુમા —

કોખિતાકોલા ચિગે બોસી . રુચીગે

અગારા બોગેસાબોતો .

નામોજોલે કાલોમોળે .

ઘોખોતા શોકોના રોણે

— એ પ્રમાણે આ પકિતઓ બોલાય (આમા કો રો વગેરે પ્હોળા કિંવા પ્રાકૃત ઓકાર લઘુ સ્વરો છે એટલુ સામાન્ય વાચકના આ વિષયના ગાદ અજ્ઞાનને લીધે ઉમેગવુ પ્રાપ્ત થાય છે) પરંતુ આપણા ગુજરાતી ઉચ્ચાગણુમા ધણા અ લઘુ સ્વર પણ નથી, લઘુ સ્વર કરતા અદ્ધ માપના અને ઓછો સમય માગતા દ્રુત સ્વરો છે આ ભેદને દર્શાવવા

સારુ લિપિશાસ્ત્રીઓ ‘કામદાર’ જેવા શબ્દનું રોમન લિપિરૂપ KĀMADĀRA નથી સ્વીકારતા; તેને બદલે તેઓ લખે છે KĀMA-DĀRĀ, ‘મગન’ શબ્દને તેઓ લખે છે MAGANĀ, જેમાં પહેલા બે અ અધુ સ્વર છે, પણ છેલ્લો દ્રુત છે *

હવે ઉપલા દાખલાઓમા પ્રથમ પક્તિમા પાચ અ છે, બીજામા ચાન, ત્રીજામા પાચ એ પ્રમાણે આવ્યા કરે છે ગદ્ય-વાક્યોમા પણ અકારોની સંખ્યા અને તેમાં કેટલા દ્રુત હોવાના જ તે તપાસો. ઉપર ટાંકેલી કાંઈ પણ પક્તિમા ત્રણથી ઓછા અ નથી. અપવાદ રૂપ ‘મુહૂર’ સોનેરી ત્હારા ધામમા’ની અંદર પણ બે અ તો છે અને આ છદોમાં-આખી મનહરજાતિમા-અકારોમાના ઘણાખરાને “દ્રુત” કરતાં વધારે ચીપીને એટલે લગભગ દરેકને લઘુ વા એક માત્રના જ ખોલવા પડે છે-તે આપણુ ગુજરાતીઓના ઉચ્ચારણની પ્રકૃતિસિદ્ધ લઘુને પ્રતિકૂલ ક્રિયા છે. અર્થાત્ મનહરજાતિના છદો આપણી કવિતામા હિંદી કવિતામાંના તેમના સ્થાન જેવુ સ્થાન નહીં જ મેળવી શકે, એવો અભિપ્રાય ‘આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ’માં મેં દર્શાવ્યો છે, તે આ બંગાળી છદો વિષે પણ મ્હારો અભિપ્રાય એ જ કાગળથી થાય છે. પ્રતિભાવાન કવિઓ ભાષાને સમૃદ્ધ બનાવવાની સાથે નાનાવિધ સમર્થ બનાવવાની સાથે, અવનવીન અલં-

* આ લઘુ અને દ્રુત વચ્ચેનો ભેદ ફારસીમાય છે અને કવિઓ તેમ પિંગળશાસ્ત્રીઓ એ ઉચ્ચારણભેદ ફારસી કવિતાપક્તિઓમા ધ્યાનમા રાખે છે. જુવો E. G. Browne: Literary History of Persia (Cambridge) Vol II, Preface and Ch. I. હુ છદશાસ્ત્રની શુદ્ધિ માટે કહ્યા કરે છુ. ગુજરાતી ઉચ્ચારણમા લઘુથી દ્વંકા દ્રુત સ્વરો આવ્યા કરે છે, હિંદી બંગાળીમા મુકાબલે તે બહુ જ ઓછા છે, તેમ બ્રાહ્મિન લખે છે ફારસીના તળપદા ઉચ્ચારણમા દ્રુત સ્વરો આવ્યા કરે છે તેને પણ હિંદીઓ તો પૂના (એટલે કે લઘુ હોય તેમ) ઉચ્ચારે છે.

કગ્જોએ શોભીતી કરવાની સાથે, તેના ઘાટઘૂટમા પણ કેટલીક સવાદિતા આણી શકે છે, બેશક, તથાપિ પ્રતિભાશક્તિને પણ મર્યાદાઓ છે ભાષાની ઉચ્ચારણપ્રકૃતિને તેણે પણ પોતાના પરચા દેખાડવા જતા સ્વીકારવી સમાલવી પડે પ્રતિભાવાન કવિ પણ પરાઈ ભાષામા માત્ર મનોમતનો (exercises) જેવું જ લખી શકે છે, એથી વિશેષ વિજય મેળવી જ શકતો નથી, ભલે તેનું એ ભાષા ઉપર પણ પ્રભુત્વ હોય, તેનું એક ઊંડું કાગળ આ જુદી જુદી ભાષાઓની જુદી જુદી ઉચ્ચારણપ્રકૃતિ છે

આ સગ્રહમા જે રચનાઓને ‘મિશ્રજાતિ’ જાદની કહી છે, તે રચનાઓ આપણામા મુકાબલે હજી નવી છે, અગર જો કે સમ્પૂર્ણ કવિતામા એ મિશ્રજાતિ રચનાઓ શ્રી ભગવદ્ગીતા જેટલી પ્રાચીન તો છે ઈદ્રવજા, ઉપેન્દ્રવજાનું મિશ્રણ તે ઉપજાતિ વર્ણીસખ્યા એક જ પણ ગણમેળમા ભિન્ન ભિન્ન એવા વૃત્તોના, તેમ એકવર્ણી ફેરવાળા વૃત્તોના મિશ્રણ, શક્ય (એટલે સવાદિ જણાય) તે બધા યે આ ઉપજાતિ વર્ગમા આવે વર્ણીસખ્યામા એકથી વધારેનો ફેર હોય, એવા વૃત્તોના મિશ્રણને ઉપજાતિ નહીં ને ‘મિશ્રજાતિ’ કહેવા આ મ્હારી વ્યવસ્થા મે ‘આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ’મા દાખલ કરી, તે પછી કેટલાક જગતા કવિઓએ એ નામ યથાર્થ વાપરીને અપનાવી લીધી છે આ સગ્રહમા મિશ્રજાતિ વિશેષનામ આ જ અર્થમા પારિભાષિક શબ્દ લેખે વાપરેલું છે આ વ્યવસ્થા ચોખ્ખા ગાણિતિક સૂત્રરૂપે પણ દર્શાવી શકાય છે ઉપજાતિ અને મિશ્રજાતિ એ વિશેષ નામો ગણમેળ વૃત્તોની પરિભાષામા ૧૧ વર્ણીથી માડીને ૧૪ વર્ણી વૃત્તો લગીના ક્ષેત્રમા જ વાપરવાના છે તેમા ૧૧-૧૧, ૧૧-૧૨, ૧૨-૧૨, ૧૨-૧૩, ૧૩-૧૩, ૧૩-૧૪, અને ૧૪-૧૪ વર્ણી વૃત્તોના મિશ્રણો તે તમામ ઉપજાતિ વર્ગમા આવે, નિર્દિષ્ટ ક્ષેત્રમા કોઈ પણ બે કે વધારે જાદ, જે વર્ણીસખ્યામા બે કે ત્રણ વર્ણીના ફેરવાળા હોય, તેમના તમામ મિશ્રણને મિશ્રજાતિ વર્ગનાં

ગણવા આવા સામાન્ય નિબંધમા આ સર્વ મિશ્રણોના દાખલા કે ખીજ વિશેષ ચર્ચા ન હોઈ શકે, આટલાથી જ સંતોષ માની લેવો પડે કદાચ છદ્ધશાસ્ત્રને લગતી આટલી ચર્ચા પણ ખીજ રીતે અધિકારી વાચકોને દુર્બોધ - દુર્વાચ્ય થઈ પડશે

આજના કવિઓની મિશ્રજાતિ રચનાઓનાં છૂટ ઔચિત્ય અને ચોટ વધતા આવે છે, અને એવી રચનાઓ મધ્યમ અધિકારી વાચકને પણ સઘગ્રાહ્ય હોવાથી તેમના વધતા જતા વાપર ઉપરથી કહી શકાય છે, કે ગુજરાતી કવિતાનો પ્રજ્ઞમા ફેલાવ પાછો વધવા માંડ્યો છે મધ્યમ અધિકારીને દુર્બોધ કે અતિચડાણના પડે એવા વિષયો માટે બેશક આ રચનાઓ અપર્યાપ્ત પૃથ્વી કે અનુષ્ટુપથી એમનું ગળું ઘણું ઓછું શિખરિણી કે શાર્દૂલવિકીડિત, મદાક્રાતા કે હરિણી કે સ્વર્ગરાની સુગુન્ધિત (elaborate) સવાદિતા પણ આ લઘુરમ્ય ઝરણાઓમાં અશક્ય. સાચી વાત, પણ સુગુન્ધિત સવાદિતાના અધિકારીયે મધ્યમ વર્ગના વાચકોમા ફેટલા ઓછા એટલે ઉપજાતિ-મિશ્રજાતિની આ મર્યાદાઓ પણ વાચકવર્ગના મોટા ભાગમા એમની લોકપ્રિયતાનું કારણ બને, તેમા નવાઈ નથી

૭ સોનેટો

આ સગ્રહની વળી એક આગળ પડતી વિશિષ્ટતા એમાના સખ્યા-બધ સોનેટો છે. એક સાથે ચોપન સોનેટ પ્રકટ કરવામા શ્રી પૂનલલ આપણા પ્હેલા કવિ છે. આ સખ્યામા એક સોનેટ દીર્ઘ પયારમા બે બે ઉપજાતિ, વસંતતિલકા, અને સ્વર્ગરામા, ત્રણ અનુષ્ટુપમા, છ શાર્દૂલ-વિકીડિતમા, સાત શિખરિણીમા, અને બાકીના એકત્રીશ પૃથ્વીમા છે.

સાત અનુષ્ટુપની કૃતિને સોનેટ નામ ઘટે ખરું ? વળી સોનેટ - ઘાટને ખાસ કારીગરીની ગોલા આપતી ઇટાલિયન રોકસ્પીરિયન કે મિશ્ર પ્રાસરચનાથી અનુષ્ટુપ પદ્યમંધના પોતાના શા હાલહવાલ થઈ જાય છે,

તે આ સત્રહમાના ત્રણે દાખલામા જોઈ શકાય એમ છે ‘અર્પણ’ની પક્તિ આઠમી જુવે ‘એકમેવ’ શબ્દમાનો ક પૂર્વાર્ધનો અત્યવર્ણિ છે, ઉત્તરાર્ધનો પ્રથમ વર્ણિ મે છે અનુષ્ટુપમા પૂર્વાર્ધિ વિરામ આવશ્યક, તે આમ એ શબ્દના બે ફાડયા કરી નાખે છે ‘દડી’ સોનેટની વાક્ય-રચના જુવે પક્તિ પથી ૮નું, વળી ૬થી ૧૪નું, એક એક જ વાક્ય છે ‘શરીર શ્રદ્ધાનદ’મા પ્રશ્નવાક્ય પક્તિ જમીના ઉત્તરાર્ધની ૪થી વર્ણિએ પૂરુ થાય છે, એ આખી લીટી અરુચિકર બની જાય છે છેલ્લી ચાર પક્તિમા પણ વિરામ પૂર્વાર્ધને ઢેડે આવવાને બદલે આધુ ગયુ છે કવિએ અહીં જે લખ્યુ છે, તે જરાક જ જુદી રીતે—આમ મૂક્યુ હોત, તો અનુષ્ટુપઅંધ ન નહવાત —

પછી ધર્માન્ધતાકેગ બધુડેગથી ઊછળી
છૂપી અધારની એથે છરી ઔદાર્યના નર્ચા
હૈયામા ઊતરી હીન,

બેશક, સોનેટ — ઘાટને અનુકૂલ નહીં એવા છદ્મા પણ કવિશ્રીની કેટલીક પક્તિઓ દીપી ઊઠે છે, તે એમની શૈલીનો વિજય છે

મમત્વે મૂઢના ઊણા અર્પણો ને સમર્પણો

— જેવી પક્તિવાળી કૃતિના દોષ જોવાના હોય જ નહીં અ—ને, અનુષ્ટુપ-મા (કે અમુક છદ્મા) સોનેટ ના જ લખાય એમ તો હજી પણ મ્હારે નથી કહેવું * વાગવાર વારવાર બોલતો આવ્યો છું તેને જ હું તો

* ખત્રીશ—વર્ણિ અનુષ્ટુપને આપણે લખીએ છાપિયે છ બે લીટીએ, માત્ર સુગમતાની ખાતર, ખરી રીતે એ છે ચાર ચાર પક્તિની કડી, એટલે સાત અનુષ્ટુપે પક્તિઓ થઈ જાય અઠાવીશ ત્રણ આઠવર્ણિ એકમોનો (૨૪વર્ણિ) ગાયત્રી છદ્, તેમા એક આઠવર્ણિ એકમ ઉમેરાતા થયો અનુ—ષ્ટુપ, એ એની ઉત્પત્તિ અનુષ્ટુપી સોનેટ લખવા આગ્રહી હોય, અથવા સોનેટની છેલ્લી કડી લેખે અનુષ્ટુપ મૂકવા ઈચ્છે, તેવા બધુઓએ આ સર્વ વિચારવું ઘટે

હવે રહ્યાંસહ્યા વર્ષો દરમિયાન વળગી રહેવું ઉચિત ધારું છું, કે સોનેટનો ઘાટ ગુજરાતી કવિતામા નવીન, વળી ગુજરાતી કવિતાસુદરીના મહેરા-મહેરાથી સારી પેઠે વિવક્ષણુ-આમરાઈમા સફરજનનાસપાતીના ગુદમ જેવો-છે, તેને માટે કશાય દૃઢ નિયમો બાધતા પહેલાં જુદા જુદા કવિઓને હાથે તેના ઘણા અને નાના પ્રકારના પ્રયોગો થવા જ દેવા જોઈએ આ ચોપન કૃતિઓમાં આપણને ઉત્તમ સોનેટોના સખ્યાબધ નમૂના મળે છે, એમ તો, ધારુ છું કે, સર્વાનુમતે સ્વીકારાશે આમાથી ઓછામા ઓછા બાર મૂને તો સારી પેઠે આકર્ષે છે, પણ તેમના નામ નથી દર્શાવતો, કેમ કે કવિતામા વિષય અને તેનું આવિષ્કરણ, આત્મા અને કાયા, તત્ત્વ અને વેશ, આશય અને આકારેગિત, ગર્ભ અને છાદ, મૂલ વસ્તુ અને શોભાલંકરણ, બુદ્ધિગાહ્ય અર્થ અને હૃદયગ્રાહ્ય લાગણી, અંગી અને અગો, સ્થૂલ અને વાતાવરણ, દૃશ્ય અને પશ્ચાદ્ભૂ, રસ અને કૃત્યા, કથિત અને અનિત, છૂટા પાડી શકાતા નથી, એટલે માણસોને પોતપોતાની રુચિ તૃષા અનુભૂતિ આદિ પ્રમાણે જુદી જુદી કવિતાઓ વધારે ઓછી આકર્ષે એ જ કુદરતી છે આ સંગ્રહ ફેલાતો જશે તેમ તેમ તેમાથી બાર કરતાં ઘણા વધારે સોનેટો જુદી જુદી રીતે આકર્ષશે, ખેશક. વળી કવિશ્રીનો સોનેટ પ્રતિ પક્ષપાત જોતા નિશંક ભાખી પણ શકાય છે, કે એઓ કવિતા લખતા રહેશે ત્યાં લગી એમને હાથે સોનેટ પણ લખાયા કરશે દરજી જીવે ત્યાં લગી શીવે, તે પ્રમાણે સોનેટખોરો કવિસોનાર કે કવિજડિયો કવિપણાથી મુક્ત વા પતિત થાય નહીં, ત્યાં સુધી સોનેટો ઘડતો પણ અટકવાનો જ નહીં

મ્હારા પાપપુણ્ય જે ગણો તે, મોટાંન્હાના જેવાં ગણો તેવા, બને - અહીં અનાયાસે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે તો કરારે કખૂલી લઉં છું. મ્હારા પછી પાકતા કવિજનોમાં અર્થાનુસારી મુક્ત પદ્યના શોખી અને સોનેટખોગ લેખકો પેદા થયા છે તેના જસઅપજસમા તેમ ગુજરાતી કવિતાના

આખા ઉદ્યાનને લાલહાનિમા મ્હારો હિસ્સો વત્તોઓછો જે ગણવો હોય તે ગણવો પડશે ખરો કવિ તરીકે મ્હને ઉપકવિ અપકવિ અવગણાયેલ કવિ ગમે તેવા નીચા નકાગ વર્ગમા નાખવા પ્રેગશે, તેવા કવિતાભોગીને પણ ઇતિહાસદષ્ટિએ અદ્યતન કવિતાના નવા વલણો વડનારામાના એક લેખે મ્હને સ્વીકાર્યા વગર છૂટકો જ નથી

૮ દોષ

સામાન્ય વાચકોને અતિસરૂત અને દુર્બોધ થઈ પડે એવું શ્રી પૂજ્યલાલનું લખાણ ક્યાક ક્યાક થઈ જાય છે, અગર જો કે અધિકારી રસિક તુર્ત જોઈ શકશે કે એમના વિષયો અને એમની માડણીને જ એમની શૈલી આભારી છે, એમની સૂક્ષ્મ ભાવનાભોગી ઉડ્યનશોખી કદપનાને આ પ્રકારની રચના જ કુદગતી છે બીજા શબ્દોમા કહિયે તો, એમની અતિસરૂતતા કે દુર્બોધતામા કૃત્રિમતા કિંવા અજ્ઞાનનો પાશ મુદ્દલ નથી મદાધિકારીને લલામણ કરીશુ કે આ સગ્રહને હાથમા લેતા પ્રથમ તેણે પોતાને સુપરિચિત કૌટુંબિક લાગણીઓ વિષેના કાવ્યો,—મા, કુટુંબ આદિથી આર્ય વિધવા લગીના અને પ્રથમ વિભાગમા ચિ બહેનને અને પ્રણયરૂપિણી એ સોનેટો વાચવા સામાન્ય વાચકવર્ગને સુપરિચિત લાગણીઓ અહી કવિશ્રીની ઉચ્ચ ભાવનાઓ સાથે સાકળેલી વર્ણવાય છે, અને એ કાવ્યોના વાચનથી પણ ખોટાદક લલિત કે ન ભો દી જેવાની કૃતિઓના કગતા અહી કષ્ટક અનેરુ અને જિયુ મળે છે એવી તેની અનાયાસે ખાતરી થઈ જશે. તે પછી વાચકે આમાના કુદરતવર્ણનો, સ્વદેશપ્રેમ, સ્વાતંત્ર્યકામના, અને વીરપૂજના કાવ્યો અને આખ્યાનો વાચવા આ બે વિભાગોથી પરિચિત થતા આ સગ્રહમા વિષયવિવિધતા નથી એવો પૂર્વગ્રહ પણ દૂર થશે, અને કવિની ઉચ્ચ ધર્મિષ્ઠતા ભક્તિ અને ફિલસૂફીમા પણ પ્રવેશ પમાશે, અને એ કૃતિઓમા પણ વિષયાનુરૂપ વિવિધતા જોઈ શકાશે ‘પ્રિયા કવિતાને’ જેવું વાદળાથી ઉચ્ચતર

સૂક્ષ્મતર ગગનમાં કદપના બુલબુલનું ઉડ્યન અસંસ્કારી વાયક પ્રથમપહેલું લઈ ખેસશે, તો તે એને અવશ્ય વિષયશૂન્ય શબ્દાલુ અને લગભગ વ્યર્થ લાગી જાય, તેમા કશી નવાઈ નથી માતૃભાષામાં લખેલી કવિતા પણ જે કવિતા હોય, તો વાયકના બુદ્ધિ જ્ઞાન અને કવિતાપરિચયના પ્રમાણમાં જ - તેની કદપનાની કૃળવણીના પ્રમાણમા જ - તે ગ્રહણ કરી શકે શ્રી રામે સીતાનું હરણ કરનાર રાવણ રાક્ષસને હણી સીતાને છોડાવી પાછી સ્વીકારી અને પાછી તણ દીધી, અથવા ઓથેલોએ વ્હેમ ખાઈને ડેસ્ડમોનાનું ખૂન કર્યું તથા પોતાને વ્હેમ તો ખોટા હતો એમ ખાતરી થતા આપઘાત કર્યો; - એટલું જ સમજ્યા ઉપરથી પોતે “વાલ્મીકિ અને શેકસ્પીયરને તો સમજે છે પણ આ આજકાલની કવિતા નથી સમજી શકતો, કાણુ જાણુ કેવીય હશે એ અટપટી કવિતા” એ પ્રમાણે જે પોતાની બહુયુત રસિકતાની ઢાલક બળવે છે, તે સ્વમુખે પોતાની જ અપાત્રતા જાહેર કરી દે છે. પણ ત્યારે કોઈ ખૂંડે, ઘણા ખૂંડે છે, ઉચ્ચ કવિતાકલાને સામાન્ય જનતા સાથે શું લાગેવળગે ? એવા એવા પ્રશ્નો કલા અને સમ્પ્રતિના ક્ષેત્રમા બેઠા છે આમવર્ગને નામે ઓળખાતી કોટિલક્ષ્યાવધિ જનતાને પણ સામાન્યમાંથી વિશિષ્ટ અને પામર પશુમાથી સંસ્કારી માનવ બનાવવાને માટે તો અપ્સરાપ્રકૃતિ કલાઓનો અવતાર છે આત્માના શ્રેયાર્થે ધર્મની ઉત્પત્તિપ્રવૃત્તિ છે, પણ તે શ્રેય ચિત્તરતના સૂક્ષ્મીકરણુ વિના અસાધ્ય, અને એ સૂક્ષ્મીકરણુનો કર્તવ્યપ્રદેશ જ કલાઓનો ઇલાકા છે પામર પામર જ રહે તથાપિ તેના જીવનમાં પ્રવેશીને તે જીવનને ઉગ્મળે તે જ સાચી કલા, એવો એવો બકવાદ રાડ પાડી પાડીને બિચરતા જે લોક પોતાને કલાવિસ્તારોદ્ધારવાછુ અને સાચા કલામિત્ર ગણાવે છે, તે બીધી પૂતળીના લોક જ સૌથી કટ્ટા કલાશત્રુ છે.

ખીજી રીતે જુવો : કલાકૃતિના અણુ અણુમા અનુસ્યુત કલાનો આત્મા રસ સમ્કાર પામેલી બુદ્ધિ અને સૂક્ષ્મ સમ્મળ બનેલી કદપનાને સવેદ

છે, ન અન્યથા કાને તો સ્થૂલકર્કશ તમામ સભળાય, નેત્રે ખેડાળગદ્દુ તમામ દેખાય અને પામરો ય કાનનેત્રવાળા તો છે પરંતુ કલા પામર ધંદિયોવડે ગ્રાહ્ય વસ્તુ જ નથી સગીત કે શિલ્પમા પામરને તેની પાસેના બળદૂતરા કરતા વધારે રસ નહીં પડે કલાસૌન્દર્ય બુદ્ધિ અને કલ્પનાના સૂક્ષ્મીકરણે જ ગ્રાહ્ય બને એવો વિષય છે

ત્રીજી રીતે જુવો પરંતુ, વિસ્તાર શાને? જે પામર વા પ્રાકૃત બધું આટલાથી ન સમજે તેને સમજાવવાના વિશેષ પ્રયત્ન વૃથા છે બુદ્ધિ અને તર્કવાદની શક્તિઓ જે બાણ છે અને વાપરે છે, તે સૌએ તેની મર્યાદાઓ પણ બાણવી જોઈએ સૂક્ષ્મીભૂત બુદ્ધિ અને કલ્પનાના જે જિજ્ઞાસુને હજી જાતઅનુભવ થવા પામ્યો નથી, તેવો કોઈ કેવળ દલીલોને સમજી નહીં જ શકે બાળક બાળક ગહે ત્યાં લગી શૃંગારરસ ના જ સમજે બાલકને તો ગલીપચીની મઝા ચુબનના કરતા ચડિયાતી !

૯. સૂચના

કવિશ્રીને પોતાને પણ એક નમ્ર સૂચના કરવા લલચાઉ છું કિરિકા અને ગીતો, સોનેટો અને ખડકાવ્યો, મુક્તકો પ્રાસગિકો અને ઉદ્દગાર-વિહારો તો લખાયા કરશે ગુજરાત અને ગુજરાતી પ્રજામા વાચનલેખન-વિદ્યાસેવન વધશે, તેમ તેમ વધારે લખાતા જશે પણ અધિકારી કવિતા-ભોગીઓ હવે માગતા થયા છે લાખી કૃતિઓ, આખ્યાન અને પ્રમથ અને મહાકાવ્યના વર્ગની, વર્ણનાત્મક, ઉદારગભીર ઉડાવવાળી, અને ચાગિત્ર-વાન નાયકનાયિકાદિના જયપગજ્યે રસવતી ભક્તાહુદયને માટે ભક્તોના નાના રસચમત્કાર પરિપ્લુત ઇતિહાસો અને કથાકહાણીઓની પણ આપણા મહાકાવ્ય દેશમા નવાઈ નથી એવું કોઈ આખ્યાનકાવ્ય પ્રમથકાવ્ય મહાકાવ્ય ગ્યવાનુ સાહસ પોતે ખેડી જોશે? કવિશ્રી દયાગમે એક ભક્તનુ આખ્યાન આપણને આપ્યું છે, પણ તે એમનામા આયોજનકલા(Constructive ability)નો અભાવ એટલે એવું સગપ્ન જ સંધાયું છે નર્મદમા પણ એ

શક્તિનો અભાવ વળી નર્મદ, યૌવનમૂર્તિ નર્મદ, નાનાવિધ શક્તિઓવાળો નર્મદ, ભક્ત પણ હતો ખરો, એવો દાવો (એણે હરદાસી કયાઓ મઝાની કરેલી તથાપિ) એના વિષે કાણુ કરશે ? એના કરતા તો પ્રાર્થનાસમાજ અને સિદ્ધાંતે આકરા પણ વર્તને ભોળિયા ન. ભો. દી ભક્તહૃદયને વધારે નિકટ હતા દલપતનુ 'વેનચરિત્ર' ભક્તચરિત્ર નથી, વળી હાત્યાથી માગી-ભીખી ઉઠાવી લીધેલ થીંગણની જ ગોદડી છે અને પછી તો કાઠએ પ્રયત્ન પણ કયા કર્યો છે ! આપણા સારામા સારા ભક્તાખ્યાનો - પ્રેમાનંદના નરસૈ મહેતા અને સુદામા વિષેના છે, તેય ભક્તહૃદયની પિછાનમા છેક ઉપરછડલા છે, કેમ જે પ્રેમાનંદ પોતે મહાકવિ હતો તથાપિ ભક્ત તો નહોતો, વિદ્વાન ચક્રાર જેલાડી સંસારી જીવ જ હતો માનવીમા જુદે જુદે અનુભવે અને ભિન્ન ભિન્ન નિમિત્તકારણે ભક્તિની ભૂખ જાગે છે, અને તે પોષાઈ પોષાઈ આખુ ચિત્તત્ર ભક્તિમય બને છે તેના ઇતિહાસ નાના પ્રકારના જોવામા આવે છે. આવા વિષયમા પણ આખ્યાનકાવ્ય પ્રમુખ કે મહાકાવ્યને ઉચિત પૂરતી સામગ્રી સર્જક કલ્પનાને કેમ ન મળે વારુ ? અને આવાં કાઠ મોટા માતખર કાર્યનો જુમ્મો માથે લે તેની પ્રત્યક્ષાપ્રત્યક્ષ તમામ શક્તિઓ એથી (ક્ષિરિકાદિ પરચુરણ રચનાઓથી કસાય તે કરતાં) ઘણી વધારે કસાય જ. મોટા કાર્યમા નિષ્કળ જવાય તો પણ મામુલી કૃતિઓમા મેળવેલી ઉત્તમ સફલતા કરતા એવી નિષ્ફલતા ભાવનાભક્તિને તો વધારે આકર્ષે.

૧૦. ક્ષમાયાચના

ઉપર આવી ગયું છે કે ઉછરતા સારા કવિઓ પોતાની કૃતિઓના સગ્રહ બનતી ત્વરાએ પ્રકટ કરતા થઈ જાય એવો મ્હને પોતાને આગ્રહ. એટલે શ્રી પૂજાલાલે પોતાનો સગ્રહ આ પ્રવેશક મેળવવા સારુ મ્હને સોંપ્યો તે પછી થોડી મુદતમા જ એ બહાર પડી જવો જોઈતો હતો તેને ઠેંગણે અતિશય લાગ્યા વિલગ પછી જ કર્તા એને બહાર પાડી શકે છે. 'અન્યુ' એમ

કે આ કામ હું હાથમા લઉ લઉ ને તેમા વિધન એક ઉપર ખીજી અને તે ઉપર ત્રીજી આવ્યા જ કરે આમ ને આમ એટલે લગી બન્યા ક્યુ છે, કે એમને બદલે જો કાંઈ મ્હારા જોવાનો સગ્રહ ખીજીને ત્યા આવી રીતે રઝળ્યો હોત, તો મ્હારે તે એની કનેથી પાછો માગી લેવો પણ પડત જ વળી એવા કફેડા પરિણામ વખતે દુનિયાદારીઓને પરિચિત થોડીઘણી સરસ્વતીની પિયકારીઓ પણ એકે કિંવા બને બાજુથી જોડી હોત લોક પણ એકે યા બને પક્ષને હસત નિંદત, તે નફામા કવિત્રી સામાન્ય સસારી દુનિયાના ઈસમ નહી, સાચે વિરક્ત અને તપોધન બનવાની જ વાસનાવાળા સયમી વળી એમના મનોરાજ્યમા કવિયશની પ્રાપ્તિનુ અગર કવિતારચનાની શક્તિઓને ખિલવવાખેલવવાનુ એટલુ મહત્ત્વ પણ ભાગ્યે, એટલે જ આવુ કશુ ન બનતા માત્ર સમય જ ખોવાયો છે, અને એટલા જ ભોગે આ કળગાએ સલવાયેલુ વ્હાણુ પાછુ બદરે પ્હોચવા સડ પ્રસારી શકે છે બધુ જોતા આમા મ્હારે આવી પ્રકૃતિના કર્તાની ક્ષમા પણ શી માગવી ? સસારીઓ અને તેમના અનેકાનેક વિધો ઉપાધિઓ ત્રિલો વાયદાઓ આદિ પ્રતિ ક્ષમાથી તો આવા સયમી આશ્રમધર્મી પુરુષો નબથી શિખા લગી ભરેલા હોય છે જ ઝંઘડો કરવો હોય, તો તેની યાચના એવી શાતભૂર્તિ આગળ કરગરીને કરવી પડે ખરી ! એટલે અહી છેવટે હું ક્ષમા માગી લઉ છુ ગુજરાતની, માસિકો આદિમા વર્ષોથી એમની છૂટીજવાઈ કૃતિઓ એકે એકે જોઈને તે કૃતિઓનો આખો સગ્રહ જોવાને આતુર થઈ રહેલા વાચકોની જે વિલાંબ થયો છે અને લાખો ગાળો પડી ગયો છે, તે મ્હારે લીધે જ બન્યુ છે, અને કવિતા વિષે સારી પેઠે પ્રમાદી ગુજરાતીઓમાથી શ્રી પૂજલાલની કૃતિઓ માટે ઉત્પન્ન થયેલ પક્ષપાતપ્રેરિત આતુરતાવાળા વાચકો મ્હને માફ કરશે એવી આશા સાથે વિરમુ છુ

પારિજાત : શુદ્ધિઓ, સુધારાવધારા વગેરે :

પૃષ્ઠ	ઓળ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૧૨		?
૫	૫	વાહિનીઓમહી	વાહિની ઓ મહી .
૫	૧૨	અ બરે	અ બરે
૭	૭	જગગુહરના	જગગુહરના
૭	૧૪	શુભે,	શુભે,
૯	૫	અજબ,	અજબ
૧૧	૪	કનક સૂર્ય...	કનકસૂર્ય. .
૧૬	હિપાત્ય	નિષ્કચનતા	નિષ્કિચનતા
૨૦	અ ત્ય	એની	એવી
૨૨	૧૨	ધ્રુવ	ધ્રુવ
૩૩	૫ કિત ટમી	હિપરનું ટિપ્પણ છેકી નાખતુ.	
૩૪	૫	ગળતી	ગળતી
૩૫	૧૨	સ્તત્તુ	સ્તત્તુ
૩૬	૧	વર્જર	વર્જર
		ટિપ્પણ - ૨ વિશિષ્ટ... અનન્ય છેકી નાખી તે હેકાણે વાચો - વાકી, ફાકડી, એવો અર્થ છે	
૩૭	૭	તુરગ	તરગ
૩૮	૫	ગાળ	ગાળી
૩૯	૩	તેજમા	તેજલા
૩૯	૬	ભલા	ભાલા
૪૧		ટિપ્પણ ઉમેરવું - ૬ જલસરી - રોતી.	
૪૨		ટિપ્પણ ઉમેરવું - ૧૦ નતિ - (૧) નમસ્કારો, વદનો, (૨) વિનમ્રતા	
૪૩	૯	સ્ફટિક	સ્ફટિક
૪૪		નવું ટિપ્પણ - ૧૪ મહારી રતિ અને મતિ આજ લગી એ ગૂઢ રસરૂપ રુચિરતા જોઈ શકતી નહોતી, વિરહના જેવી વેદના વેદતી હતી, તે હવે એ રુચિરતાના સંયોગાનુભવે ઠરે	

૪૪	૧૧	કેવાક	દ્યારેક
૪૫	ટિપ્પણ	ઉમેરવું - ૧૪	પ્રણયનાથ - બ સીધર પ્રણ
૪૬	૪	જુગ/નમુ	જગ/વમુ
		ટિપ્પણને આ તે ઉમેરવું	—કર્તા
૪૭	૩	રિક્ષ/અદનું	રિક્ષિ/અદના
૪૭	૯	સિંચુ	સિંચુ
૪૯	૭	હીણ	હીણ ?
૫૦	૧૪	માણ ભવે	માણ ભવે
૫૧	૮	તટ બધના, આણના	તટબધ ના, આણ ના
૫૨	૪	ઉર્મિઆને	ઉર્મિઆ ને
૫૨	૧૩	સુમદિર	સુમદિર
૫૭	૪	અવલેહના	અવલેહના
૫૭	૯	આવરે	આવરે

નવુ ટિપ્પણ ઉમેરવું * * * પ્લેકો ઝડાઇટના સુપ્રસિદ્ધ સોનેટનો અનુવાદ પણ શ્રી પૂનલાલે સુદર લખ્યો છે આ સમ્રાટ ગોઠવતી વખતે એ જડચો નહીં એટલે તે અહીં પપમા સોનેટ લેખે મુકાયો નથી

૬૨	૨	મૃતને	મૃત ને
૬૨	૫	અહ્લવાદકારી	આહ્લવાદકારી
		નવુ ટિપ્પણ ૨ હિમમય - ઉપમારહિત,	
૬૩	૪	કાળે	કાલે
૬૪	૨	મૌનના માર્ગ મોકળા	મૌન માર્ગ મહાલવા
૬૪	પટની ૬ઠ્ઠી પક્તિ	થોણ્યુ	થોણ્યુ
૬૫	નવુ ટિપ્પણ ૨૫	કળાવત - જેમા કળી પડાય એવા	
૬૭	પક્તિ ૨૨	વદનમદિરે	વદનચદિરે
૬૯	„ ૬૪	દલ	દલ,
૭૧	„ ૧૦૮	ખિલાવતી	ખિલાવતી
૭૧	„ ૧૧૧	ખિલાવી	ખિલાવી,
૭૧	„ ૧૧૮	ભરે	ભરે
૭૧	„ ૧૨૫	ભરી	ભરી,

૭૩	„	૧૫૧	હવા લહરીએ	હવાલહરીએ
૭૩	„	૧૬૩	નિતારતી	નીતારતી.
૭૪	„	૧૮૦	પ્રણયકુળના	પ્રણયકુળના
૭૫		છંદનુ નામ	વસતતિલકા • હપન્નતિ	મિશ્રન્નતિ
૭૭	„	૧	મહેરાય	મહેરાય
૭૭	„	૧૨	જીવનમૃત્યુપાળે	જીવનમરણની પાળે
૭૭	„	૧૨	કોને।	કોનું
૭૮	„	૧૮	અમૃતાદધિ	અમૃતોદધિ
૭૯	„	૨૬	નિત્ય પ્રભાવ	નિત્યપ્રભાવ
			પુત્રપ	પુત્રપ
૭૯	„	૨૮	મયક પાટે	મયકપાટે
૮૦	„	૧૧	પોરુપે	પોરુપે
૮૨	„	૩	emptiness	emptiness
„	„	૫	bourm	born
„	„	૯	Ligh	Light
„	„	૧૬	lovo	love
૮૩			મિશ્રન્નતિ	હપન્નતિ
„	„	૯	ધારણ ગાઠતાની	ધારણગાઠતાની
૮૪	„	૧૯	ને તે	ન તે
„	„	૨૪	ભાવોર્મિઓ એ	ભાવોર્મિઓએ
„	„	„	ઋત સુર	ઋતસુર
૮૫	„	૨	ભક્તિસારે	ભક્તિભારે
„	„	૭	સતે જ	સતેજ
„	„	૮	નામ સુ રે શ્રુતિ પૂરે	નામસુરે શ્રુતિપૂરે
„	„	૯	અરુણિમા	અરુણિમા
૮૬	„	૨૧	બની	બની
„	„	૨૫	પામણ	પામણ
૯૧	„	૧	પારે રે	પાળે રે
૯૩	„	૧૩	જીવન રાત્રિ તિમિરે	જીવનનિશાધકારે
૯૪	કાવ્ય ૭૨ ૪		ના આવે કા મારી પાસે	કા ના મારી પાસ આવે
૯૫	પદ્ધિ ૧૪		ત્યા વેગીદરી	વેરીદગી ત્યા

„	„	૧૮	ખેલાય	ખેલાયે
„	„	૨૨	ધૂમવાનુ	ધૂમવાનુ
			નવુ ટિપ્પણુ ફુ ખદાવો - ફુ ખના દાવાનલો	
૯૬	૩૨		એવો	એવા
„	૪૦		ઐશ્વર્ય રાજો	રાતે ઐશ્વર્ય
૯૮	૭		અત	અતે
૧૦૧	૩		ભરીયા	ભરિયા
„	૧૪		દારણુ	દારુણુ
૧૦૪	૬		મૂકે	મૂકી
૧૦૫	૬		તાળી	તાળી કાણુ બળવરો ભાઈ !
„	૧૨		હોડા	ઊડા
૧૦૬	૧૮		વિદારરો ભાઈ !	વિદારી નાખરો ભાઈ !
„	છદ્દનુ નામ		ઉપજ્ઞતિ	ઉપજ્ઞતિ અને ઇદ્રવજા
૧૦૭	૧૫		અગતારે	અગ તારે
૧૦૯	૨૫		ચીર	ચિર
૧૧૩			મિશ્રજ્ઞતિ	ઉપજ્ઞતિ અને ઇદ્રવજા
૧૧૫	૪		તૃણે આસડા ય	આસુડા તૃણે
૧૧૬	૩		જડી બુટ્ટી	જડીબુટ્ટી
૧૧૯	૨ પછી		મિશ્રજ્ઞતિ	ઉપજ્ઞતિ
૧૨૧	૧૨		પુરુષ	પરુષ
૧૨૨			નવુ ટિપ્પણુ ૨૮ દેવોના ચુમ્બને	
૧૨૫	૩૦		અજ્ઞેયા	અજ્ઞેયા,
૧૨૭	૫૩		રેલાયે	રેલાવે
„	૬૭		દેનરી	દેનારી
૧૨૮	૬૮		છુતિ કમલોને	છુતિકમલોને
૧૨૯	૧૫		તારા મણિકોટી	તારામણિકોટી
			ઠે તે ટિપ્પણુ છેકી તે જગાએ નવુ —	
			પ્રભુના અવતારો ૩૫ દિવ્યતેજોમય પ્રભુતાની વિશ્વતિઓ	
૧૩૦			નવુ ટિપ્પણુ — ૩૦ અલીપ્સા - દીપકશિખા સામાન્યરીતે તરદલોધ	
			હોય, માનવીની ઇચ્છા લાલસા પ્રેરણા કામના પણ સામાન્ય રીતે	

અનેકાનેક વિષય પાછળ ખેચાતી હોય, તેને ડેકાણે ‘સ્થિતજ્ઞયોત’

૧૩૩	૨૧	સ્વાતંત્ર્ય	સ્વાતંત્ર્ય
૧૩૪	૩૯	કાયરમને	કાયરમને
૧૩૫	૪૩-૪૪	સાત + બે અક્ષર છેકી તેને બદલે	સ્પર્શ એનાથી નએ થીજ...
૧૩૫	૫૮	નથી જ્યા	ન થીજ્યા
૧૩૭		મિશ્રઉપનતિ	ઉપનતિ
૧૩૯		”	”
”		બીજા બ્લોકના વૃત્તાનું નામ ઉમેરવું - ઇદ્રવજા	
”		છેલ્લી બે લીટીના અવતરણ ચિહ્નો છેકી નાખવા	
૧૪૦	૮૬	.પ્રભા,	પ્રભા
૧૪૩	૨૧	ઊપજ્યુ	ઊપન્યુ
૧૪૯	૧૬	રસેશ્વરી	, રસેશ્વરિ,
૧૫૧	૧૫	પલટાયા	પલટાતા
૧૫૩		નવું ટિપ્પણ - ૨૦ ગણ - ગણી પડું	
૧૫૪	૨૪	રહો	રહે
૧૫૫		નવું ટિપ્પણ - ૧૩ કૃતમ્મની ' પરે - આ કૃતમ્મની ચાહ ન પામી અને છતા થ આવા કૃતમ્મની પરે તુ વીકરી નહી - એમ કૃતમ્મની શબ્દ બે ચાર લઈ અન્વય કરવો	
૧૬૦	૬૧	છેલ્લા છ અક્ષર છેકી તે બદલે વાચો - હૈયું હરે નહી,	
૧૬૪		મિશ્રનતિ	ઉપનતિ
૧૬૭			
૧૭૦	૬૧	હોને કે ના હોને	હોને હોને ન કે
”	૬૯	દરેક ના આગલા શબ્દથી છટો પાડો	
૧૭૧	૮૨	નિતારતી	નીતારતી
૧૭૫ કાવ્ય ૧૧૨-૬		મુખ કર	મુખકર
૧૭૬	૯	સ્વર્ગ ગગા	સ્વર્ગગા
૧૮૦	૨૪	પહેલી વારનો ઉડતા છેકી નાખો	
૧૮૨		છદ્મ નામ મિશ્રનતિ	ઉપનતિ
૧૮૬	૯	નહરાવ	નહવરાય

પારિજાત

૧ : મા ભગવતીને ચરણકમલે અર્પણ

અનુક્ર ૧

તેં આણ્યાં સ્વર્ગથી બીજ ને મારી મૃત લોભમાં
રોપ્યાં, પ્રેમામૃતે પોષ્યાં : દેવોની અભિલાષનાં
પારિજાત પ્રકુલ્લ્યાં ત્યાં, સુમનો સિદ્ધ આશનાં.
ને એ નંદનને નેહે ઊછળ્યું હૈયું વ્યોમમાં,
બીજળા રસ ત્યાં પીધા, ભર્યા સુભગ સોમમાં,
રસોન્મત્ત બની ગાયાં ગાણાં નિત્ય પ્રકાશનાં,
બંધનો લહરે તોડ્યાં ચમના કાળપાશનાં,
છૂંદો રમ્યા શમ્યા એકમેવ આદંત ઓમમાં !

પારિજાતક હૈયાના રનેહે સમર્પવા અહું :
— અર્પણ વણુ આનંદ અધૂરો; બહાલુડાં લાણી
ઢળતો જોઈને રાગ, કે ગૂઢે શ્રુતિમાં કહ્યું : — બીરંદે
“ જે રનેહે સર્વ આ દીધું કે ન તેને સમર્પણી ! ”

મમત્વે મૂઢનાં બીણાં અર્પણો ને અનર્પણો :
મોડાં મોડાં ય લે માડી ! સ્વીકારી શિશુસર્જનો ! ૧૪

૮ : છદો — (૧) પલ્લવનાઓ; (૨) બર્મિ લાગણી વૃષ્ટિ પ્રેરણાદિ in-
stinctive desires etc. જે છદોના આદિ અને અત બે ય સ્વ,
તેમાથી તે વહ્યા, તેમા રમ્યા, તેમાં રમ્યા.

૧૩ . મમત્વ જરા પણ ચાલ્યા કરે ત્યા લગી અર્પણ અનર્પણ આદિ
બધુ ઠીક ન છે.

ਸੋ ਨੇ ਟੇ

੨ — ੫੪

૨ : ભગવતીને

પૃથ્વી

પ્રવેશ પરમેશ્વરી ! હૃદયમંદિરે; પ્રેમનું
 સિંહાસન સુહાવ અદ્ભુત સ્વરૂપિણી ! માહરું;
 પ્રસાર તવ દિવ્ય શાસન અનતિની ! દેમનું;
 અતૌકિક પ્રભાતની અરુણ ચેતનાના શરૂ
 કર પ્રજાતા પ્રવાહ મુજ વાહિનીઓમહીં

સ્વભાવ મુજ બદ્ધ, પામર, ભરેલ દૌર્ણ્યથી
 નયો, નવ વિરાટ મુક્ત પ્રકૃતિ પ્રભાવી લહી
 બને તવ પ્રતિચ્છબી, સકલ શ્રેય સાકૃત્યથી
 સુધન્ય, કર એહવી ભગવતી ! કૃપા હું પરે.

તું દિવ્ય અરવિન્દરૂપ મુજ માનસે ખીલને
 સહસ્રદલમાં; બની નયન ન્યોતિનું દોરજે
 મહા મરણગર્તથી અમૃતના મહા અંબરે

પ્રવેશ પુલકાવતી આણ આણ સ્મિતે શોભના !
 સ્વયં ઘડ મને લઈ અમૃત તત્ત્વ વૈકુંઠનાં.

૨૨ • ૩ • ૧૯૩૫

૩ : કલ્પનાને

પૃ ૨૧ી

સરી ન જતી કલ્પના, ત્વરિત આમ ત્યાગી મને,
 જરી સ્થિર તરંગ રાખ તવ રંગ રંગે ભર્યા,
 વિશુદ્ધ તવ અગ અગ પર નશ સૌન્દર્યને
 સલીલ વિલસાવ, હાસક્રુસુમો પ્રભાપાંગર્યા
 અલૌકિક સુગધપૂર્ણ વિકસાવ હૃદયજમા,
 અને રસિક ભૂગ પાસ ગવરાવ ગીતો નવા
 નવા મધુર શુજને, અમલ હર્ષના પુજમા
 વિલીન ઉરના વિષાદ કર મા અધીરી જવા
 થતી, હજુ અતૃપ્ત માનસ કવિત્વ ઝખી રહ્યું
 રસોન્મદ બનેલ આત્મ નવછદ્દેહલા પરે
 હજુ અહત જૂલવા, અમર સ્વપ્નલોકે લહ્યું
 બધું અમર રાખવા ધ્વનિ જગાડતા અક્ષરે

• વિમુગ્ધકરી કલ્પના ! લસત લોકની અપ્સરા !
 અલોપ થઈ જા ન, મુક્ત કર કાવ્યકેરા ઝરા

૧૪

૧૯૩૫

૪ સલીલ - લીલાસહ ૫ હૃદય - હૃદયની કુજ

૯ માનસનું વિગેષણ અતૃપ્ત, તે કવિત્વને ઝખી રહ્યું છે

૧૩ વિમુગ્ધકરી - અત્યંત મુગ્ધ કરનારી

૪ : સનાતન કુમારિકાને

શિખરિણી

ધરાધૂલિસ્પર્શે કલુષિત બનેલા મનુજનો
• વિયોગી આત્મા જે અમર અકલંકી, અનુપમાં
કુમારાં ધામોનાં સપન નિત સેવે શયનમાં,
તહીથી તું આવી ધડ ભુવનમાં, પ્રાણુસુમનો
પ્રભારગશ્રીએ પુલકિત કર્યાં, આર્ત નયનો
હસાવ્યાં પ્રાસન્ન્યે; અમૃત છલતું દિવ્ય દળમાં
દર્ધ, દાહો જૂના જગગુહરના પુણ્ય પળમાં
હર્યા; ખોલ્યો રૂડો નિલય પરમાનંદમયનો !

કુમારી ! વંદું હું પુલકભર, શ્રીપાદકમળે
દળાવું દુઃખોના અધર, ધરું મોતી હૃદયનાં
નમંતાં નેત્રોએ; તવ ચરણની તારકરને
સમર્પું સર્વાત્મા : ગ્રહણ કર; તારા પ્રણયનાં
દયાદાનોમાં દે શુચિ કિરણ, મારા મળ ટળે;
કુમારાં પાવિત્ર્યે આણુ આણુ, શુભે; સુંદર સજે !

૧૪

૧૯ • ૧૧ • ૧૯૩૫

૨. વિયોગી, દિવ્ય ધામનો વિયોગી, એ ધામના સપનાં એને
આત્મા કરે છે.

૬ અમૃત - સુધા. ૮ શ્રીપાદ - ત્હારા પાદ. ૧૪ : મ્હારા આણુ આણુ.

પ : માનસીને

પૃથ્વી

અલૌકિક સ્વરૂપિણી છુતિવિહારિણી માનસી !
 કલા શરદ્યદ્રની અમલ આત્મલાવણ્યમાં
 પ્રકુદલ પમરાવતી, અમરગંગના બહેનમાં
 થતાં સ્નપિત ફેનશીકરવડે રહેલાં હસી
 સુપન્ન કિરણાશુલી પર રમાડતી ઉલ્લસી :
 પ્રભાવસન પુણ્ય દેહ પર વિશ્વવિસ્તારમાં
 પ્રકાશ લહરાવતું, સુભગ શુભ્ર શ્રીક ઠમા
 સુહે સુમનમાળ નદનવસતસારે રસી,
 કરે અતિ મનોહરા ગહનનાદવીણા, સ્વરે
 અનંતઉર વીંધનાર ઋતરાધિકા રાજતી,
 પદે લસત તારકા રજતધૂધરી બાજતી,
 અપૂર્વ રસછદના ધ્વનિ જગાડતી અક્ષરે :
 ધરો ચરણ માનસી કવિઉરે ! કૃપાવર્ષણે
 ભરો અમૃત સૂરતા વિલસતી મહોત્કર્ષણે !

૧૪

૬ : તારો લહિયો

પૃથ્વી

ખનાવ લહિયો મને તવ અપૂર્વ છંદોમયી
શિવા સરસ સૂનૃતા સુલગ શુદ્ધ વાણીતણો;
વિલોલ લયની નદી તવ વહાવ તેજોમયી
પ્રશાંત શ્રુતિને પટે, અમર કાવ્યરાણીતણો
પ્રસાદ લહરાવતી, અજબ, માધુરીથી ભર્યો.

ખન્યો બધિર હું ણસૂર જગલોક કોલાહલો
ભણી, શ્રવણખંડ માત્ર તુજ કાજ ખુલ્લો કર્યો :
પ્રવેશ સુરસૂરતામય લઈ અનેરાં દલો,
કરંત રસરાજનાં વિમલ ગાન આનંદથી,
દિગંત પડઘાવતાં ધ્વનિ અકાલ કો મંત્રનો

લહું પુલક અંગ અંગ તવ શબ્દના સ્પંદથી,
પ્રભાવ પ્રસરે ઉરે અકલના કલાતંત્રનો :
સુખે સરલ લેખિની અમૃત અક્ષરોએ લખે
કથા અલખ કાવ્યની સહજ ભક્તિભાવે, સખે ! ૧૪

૯ ભક્તિ રસના, શૃંગાર રસના નહીં. ૧૦. અકાલ - કાલાતીત.
૧૪ જેને આ પ્રાર્થના કરી છે તેને જ છેલ્લા શબ્દમાં સખા કહ્યો છે

૭ : અભીપ્સુ કવિને

પૃથ્વી

તને અમર કાવ્યમંદિર રચી મહી માનસી -
 તણી સુભગ સત્ય મૂર્તિ પધરાવવાના, કવિ,
 ઉરે સદલિલાષ છે ? વિદિત કિંતુ છે કે મસી -
 મહીં વિમલ શ્વેત સુદર સરોજમા જે છવિ
 નિવાસ કરતી નિરતર ન તે પદો માડશે,
 સુગંધ પરમાત્મપદ્મવરની સદા શ્વાસમા
 વહત મુખ જેહને, તરત તેહ તો છાડશે
 વિગંધસર વાતનો લવ સમાગમે વાસમા !
 વૃથા શ્રમ જશે, મલે નહિ જ મગલા આવશે,
 પરતુ કવિ ! ભક્ત ! હોય અલિલાષ જિયા ઉરે,
 લઈ સ્ફટિક-શુભ્ર અક્ષર અનંતમા જે સ્ફુરે
 બનાવ શુભ તેહનો નિલય ! આપ દેવી તહી
 પ્રસન્ન મુખકાંતિપૂર્વક પધારીને લાવશે
 અપૂર્વ રસસૂરતા ચરણનૂપુરેની મહી ૧૪

૧૯૩૫

- ૧ માનસી - સરસ્વતી દેવી ૭ જેહને મુખ - જે સરસ્વતીને મુખ
 ૯ મલે - મળમા ૧૨ આપ દેવી - દેવી પોતે

૮ : ગગનવિહારીને

પૃથ્વી

કવિ ! ગગનમાં વિહાર કર કદપનાપાંખ પે
સુરેન્દ્રધનુની કમાન થકી છૂટતા તીર શો,
ઠરી અમર સોમવેદ રસપાન કેરો નશો
લસાવ તવ પાંખ જ્યાં કનક સૂર્યમાલા તપે;

અનત - હૃદયે પ્રવેશ, શુચિ મૌકિતિકો લાવતો
જનલત ઋતનાં — નિહારદ્યુતિશીકરો તારલા —
ખનાવ પરપ્રેમ કાજ અથી તેમના હારલા,
અનાહત ઋચા ગળવ શિવ છદ નર્તાવતો

પરંતુ ગગનો પરે રસસમાધિમાં ભૂલતો
રખે તું નિજ માત આ અવનિની જૂની વેદના,
દુખે દલિત મૂંઝ રનેહ ઉર, તું જહી જૂલતો
થયો પરમ પાખવત બહલાવતો ચેતના :

સુદીનવદના ધરા સતત આશ તારી કરે;
ઉતાર રસજ્યોતિ ને અમૃત સૂરતા ભૂ પરે

૧૪

૨ સુરેન્દ્ર ધનુ - (૧) મેઘ ધનુષ્ય (૨) મુગેના છંદ પરમેશ્વરનુ ધનુ

૩ અમર સોમવેદ - (૧) જેનો રસ વૈદિક આર્યો દેવોને યજમા
આહુતિ રૂપે અર્પતા (૨) 'the open secret of the
Universe', કવિ જેને કાન્ત દૃષ્ટિએ નેહ ગત છે તે.

૬. ઋત - સનાતન સત્ય નિહાર - નિહારિકા - nebula

૯ : ચહું

પૃથ્વી

ચહું કરણુ માત્ર તારું થઈ ને રહું હર્ષથી
અધીન તવ સત્ય મગલ પવિત્ર આદેશને,
રહું સતત ફર હુ.ખદ મલોતણા સ્પર્શથી,
પરાસ્ત કરું પાપનાં દલતણા દુરાપેશને,
મતિ પ્રમુદિતા કરે ગતિ અનતને અતરે
સ્ફુરત ઘુતિતારકો સહ નિગૂઢ નાદે ચડી,
અને હૃદયની રતિ જવલત પ્રેમને બદરે
સરે મધુરનામનાવ પર, શૈલબધે પડી
રહેલ થઈ મુક્ત વેગલર પ્રાણુ-કદલોલિની,
તરગકરતાલ સાથ અણુહીઠના ગાનની
મગ્યાવત અખડ ધૂન પ્રિયની દિશાએ વહે,
શરીરસદને ઢળેલ ચિર મૃત્યુની મોહિની
મહી અબુધ ચેતના અરુણુ જ્યોતિ-સોપાનની
પરે પગરણી કરી અમૃત ચેતનાને લહે

૧૪

- ૧ કરણ - કર્મેન્દ્રિય આપણી પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોથી ભિન્ન પાચ કર્મેન્દ્રિયો છે ૪ દુરાવેશ - ક્રુષ્ટ ભયકર હુમલા.

૮ અનાહત નાદ, યોગીઓ અમુક પદ્ધતિએ ચઝ્યા પછી સાબળવા માટે છે તે the music of the Universe તેજ ઋગ્વેદ-મંત્રો, માનવન્નતિના સનાતન જ્ઞાનના દિવ્ય શ્લોકો શિવ - (૧) શુભ, (૨) પરમાત્માના

- ૧૧ રનેહકર - બહુધીહિ સમાસ - રનેહાળ ઉર રનેહમય ઉર જેનું છે તે આ અવની ૧૪ અમૃત સૂરતા - દિવ્ય અમર કવિતાસંગીત

૧૦ : અપાત્રતા

ઉપનતિ

ઉદારતા દેવપ્રસન્નતાની
 સુધાતણું સાગરદાન દેતી,
 દરિદ્રતા અંજલિબદ્ધ લેતી
 સુભાગ્યની ઇષ્ટિસત સિદ્ધિ માની.

દેવો ગયા તારકની કટોરીઓ
 લઈ લસતી નવ શુભ્ર કાન્ત,
 ભરી સુધા પી બનિયા પ્રશાન્ત,
 સ્વર્ગે ધ્વને નંદનરંગ હોરીઓ.

હું ચે ગયો વાસણ મૃત્તિકાનું
 લઈ, સુધાએ ગયું એ છલાઈ :
 ભેતાં ય હું પૂર્ણ ગયો ધરાઈ,
 માન્યું કળ્યું સ્વર્ગ સુધન્યતાનું.
 ત્યાં તો સુધા છિદ્રપથે ગરી ગઈ,
 માટી અલાગી રડતી તહીં રહી

૧૪

૧૯૩૪

૧ : ઉદારતા - ઉદાર એવી દિવ્ય શક્તિઓ.

૩ : દરિદ્રતા - અનુદાર એવી પાર્થિવ વ્યક્તિઓ.

૧૧ : પરમ ચુંબક

પૃથ્વી

બધી તરફ, ગોઠવાઈ રહી શક્તિઓ જે ચતી
 અયોભુવનમા મને અબળને બળાત્કારથી
 વિહારી વિષયો લાણી જડ જગે તણાઈ જતી
 બની વિવશ ઇન્દ્રિયો, અબળ કામનાતારથી
 વિમૂઢ સમ જાય પ્રાણ ઘસડાઈ, હૈયાતાણી
 ક્ષણે ન ટકતી ધૃતિ પ્રબળ મારની મોહિની
 ડને, અબુધ બુદ્ધિ ધાય બ્રમમૂલ છાયા લાણી,
 સરે તિમિર-ખાઈમાં મતિ પ્રલાપથારોહિણી

પ્રભો ! તમ અરૂપ જ્યોતિતાણી સૂક્ષ્મ આકર્ષણી
 જણાય નહિ પૂરતી, અવર ચુંબકોથી મને
 સુરક્ષિત કરી સવેગ તમ દિવ્ય ધામો લાણી
 સુખે લઈ જવા, ત્રિલોકવિજયી મહાપ્રેમને
 કરી પ્રકટ ચિદ્ધના નિકટવર્તિ મૂર્તિમહી
 શરીર, મન, પ્રાણ, સર્વ મુજ, દેવ ! જે ચો તહી

૧૪

ચુંબક - આકર્ષણી - આકર્ષક શક્તિ

- ૬ માર - અયોભુવન તરફ, વિનિષાત તરફ આકર્ષતા ઘસડરનો વડો.
 જસસની કસણીમા જે ઈશ્વરવિરોધી નીતિવિરોધી આકર્ષણને
 મૂર્તિમત બનાવી 'સેતાન'નું નામ આપેલું છે, તે આકર્ષણને
 બુદ્ધની કસણીમા 'માર' નામ આપ્યું છે.
- ૧૩ ચિદ્ધના અને નિકટવર્તી જે ચ મૂર્તિના વિરોધણું છે ચિદ્ધના
 'હે દેવ' એનું વિરોધણું નથી

૧૨ : ભલે રજનિ ! આવ

પૃથ્વી

ભલે રજનિ ! આવ મૌન પગલી ભલે આંકતી,
ગભીર ગગને રમાડ તવ નેત્રતારાવલી;
સુતેલ સપનાં જગાડ વિલસંત નક્ષત્ર શા,
અબદ્ધ મૃત માટીથી અજળ તેજપાંખે ચડી
અસીમ-પટ માપતાં; કુમુદની કુમારી કળી
ઉઘાડ અમ અતરે અમલ કાતિ હૃદયરાવતી,
દિને તપનતમ ને વિકલ વાસનાના જ્વરે
અબોધ ભુવને તુષારમય ઝાર સ્વલોકની
અપૂર્વ શિવ શાંતિ, જાય ગળી જેહમાં પાપની
બધી કલુષતા, સમાધિમહી આત્મ જાગી ઊઠે.

નિશા ! અમર શાશ્વતા, પરમ દેવની પાઠવી
તું આવ લઇ ગુપ્ત કોષ અણુદીઠના ધામના,
ભરી તિમિરપાલવો રતનજ્યોતિ વર્ષાવ તું.
દરિદ્ર દિવસો તજ તવ ઉરે પ્રવેશું હવે,
કરુ નગન આત્મ રિદ્ધ અવિનાશ તાહરા વૈભવે ૧૪

૩ • ૧૦ • ૧૯૩૪

હેલ્લી લીટીમા હેલ્લા ત્રણ અક્ષરોની પહેલા લઘુ ગુરુ એમ જે અક્ષરો
હમેરેલા છે પ્રો. ઠાકોરે આવા છદ્દને પૃથ્વીતિલક નામ આપ્યું છે,
અને એ ગુરુ લઘુ લઘુ ગુરુ, વા ત્રણ માત્રા કે પાંચ કવિ પદ્ધિમા
યયારુચિ હમેરે એવી છટ રાખી છે — કર્તા

૧૩ : આત્મવિહંગને

પૃથ્વી

વિહંગવર ! ઊડ, ઊડ, નહિ નેન નીચાં કરી
 અહીં ઉચિત ઝૂરવું તિમિરના અરણ્યોમહી,
 ઉઘાડ તવ પાંખ શુભ્ર નલનીલિમાને વરી,
 ભરી પ્રબળ ક્ષણ ઊડ દ્યુતિનંદનોની જહી
 વસંત વિલસી રહી ચિર સુહાગ સૌન્દર્યનો
 ધરી, પરમ પ્રેમકોકિલતણા ટહૂકારને
 રવે હૃદય વીધતી, અનનુભૂત આનંદનો
 રચી સુભગ રાસ પૂર્ણ બહલાવતી પ્રાણને,
 રમાડત વિમુક્ત આત્મ સ્તપવી સુધારીકરે !

વિહંગ ! અવિલગ્ન ઊડ, દ્યુતિરંગને ચુબને
 સુરંગિત બનાવ અચુ, રવિતારકોને ધરે
 બની અતિથિ સેવ મગલ પ્રભાતણી હૂકરે

ધ્વને અપરિમેયના અરવ ગૂઢ આમત્રણો :

વિહંગ ! ભર ક્ષણ, લે ઝટ અતાગમા ઊડણો.

૧૪

તા ૨૬.૦૨ ૩૫

૧૪૦ ઊડણ - ઉડવન.

યા નિશા સર્વમૂતાનાં એ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનો શ્લોક સભારો
 સસારીનો દિવસ તે યોગસાધકને મન રાત, સસારીને મન રાત તે
 યોગસાધકનો દિવસ સસારીને મન નિઃશ્ચયનતા તે યોગીની શિદ્ધિ,
 સસારીની શિદ્ધિ તે યોગીને મન આત્માની પૂરેપૂરી દરિદ્રતા

૧૪ : અગ્નિનું આવાહન

પૃથ્વી

ગ્રુહાનિહિત આદિ - અગ્નિચિનગારી જાગી ઊઠે !
 ઊઠે ભડભડી જ્વલંત નિજ અંગ વિસ્તારતી !
 ઊઠે પરમ પાવકે ! જડ સમાધિ ત્યાગી ઊઠે,
 યુગાંધતમ ઘેર રાત વિલસંત શ્લેષ વતી
 વીધો, ભસમસાત દુર્ગ તમના કરે રોષમાં;
 ચીરી કઠણ કાળનું મલિન કારમા કાળનું,
 અનંત યુગની ક્ષુધા લઈ ચડે મહાકાશમાં;
 પ્રતિધ્વનિત શાવ ગાન તહીં મૌનમાં જ્વાળનું

તું પ્રેર, શુભ પ્રેર, વેગભર પ્રેર, અગ્નિ ! મને
 ક્ષણે વિરમ ના, વિરામ મુજનેય ના દે ક્ષણે
 પ્રચંડ તવ જ્વાળને પ્રતિપળે ઊંચે ને ઊંચે
 ઉછાળ, રચી વીજવલ્લરીમયી શિખાની સીડી,
 અનંત શિવ ધામમાં અગ્રણ એહને ટેકવી,
 મને સતત આપ ઊર્ધ્વ ગતિ, અગ્નિ ! તારી કૂકે. ૧૪

૨૨ - ૧૦ - ૧૯૩૪

૩ : જડસમાધિ - જડતા, જડમા લીનતા; અગાર ઉપર રાખ જમતાં
 તે જેમ આખો રાખપુજ ન દેખાય તેવી દશા.

૪ : શ્લેષ - શિખાઓ, અગ્નિની અણિયાળી જિલ્હવાઓ

૧૫ : પ્રણયપડઘો

શિખરિણી

“સમર્પી સૌ દે ને” — પ્રણયપડઘો અંતર પડે,
 “નર્પા આનંદોના પણ પરમ આનંદધનને
 બનાવી દે તારો, લલ અલલ સજ્જયોતિધનને ;
 નકામી આશકા કૃપણ તુજને હાય ! કનડે ;
 પથે પ્રેમે આક્યા પ્રકૃતિ વિકૃતા કેમ લથડે,
 બની છદ્દી જૂની ઘરડ ગલતીની ક્યમ ચહે ?
 પણે આત્મા ઊંડે અવિરત વ્યથા દુઃસહ સહે,
 રહે દૈવી અશો, રુદનરવ આલે જઈ અડે !”

પ્રણો ! ના આલે રે ! જિગર મુજ સર્વે અરપવા
 અહંતાને જૂરી લત લઘુ પદાર્થો નિજ કરી
 મમત્વે રૂંધેવાની, વિષયવિષધેને ગરકવા
 લુભાવે ઇચ્છાઓ સકલ મુજ લે તું લઈ હરી
 લુટારા શો આવી ! તિમિરતમરાં છો કકળતા !
 ભલે તારી જ્વાળે મૃત મનુરુવાટા પ્રજળતા

૧૪

૧૬ : કુંઠિત સ્વભાવને

૫૪

વિશાળ થઈ જા સ્વભાવ ! સુવિશાળ આકાશની
સમાન અણુગ્રીમ; મા રજકણે રુંધાઈ રહે
તમોજડ દશામહી; કલુષ કાળના પાશની
વિદાર દૃઢ શૃંખલા, મરણથેલ શું આગ્રહે
કસી સજડ ગંધ રાખત દિશાતણા કંદેરે;
સ્વરૂપ ધર તું વિરાટ; લઈ ચૌદ બ્રહ્માડને
રમાડ તવ અંક મધ્ય; રવિચંદ્રતારા પરે
શુચિ સ્મિતતાણી પ્રભા લસલસાવ; આનંદને
તરંગિત મહાંબુધિપ્રભ અક્રાંટ ઊછળતો
નહવાડ અર સર્વ ને અચર ઊજળા ફેનનાં
નર્યા અમૃતશીકરે; પરમ પ્રેમનાં નેનના
દયાધન ધને શમાવ દવ વિશ્વને બાળતો.

અનંત ચિર કાળથી અતિથિ આગણે જો ! ખડો,
સ્વભાવ ! અવિલગ્ન ખેલ ગૃહખંડ તારો વડો

૧૪

૭

૪, ૫ ને શૃંખલા દિશાકંદરમા ને મરણથેલ આગ્રહપૂર્વક સજડ
કસીને તને બદ્ધ રાખે છે
કંદેરમાથી નીમળ, બેઠાઓ તોડ, મૃત્યુપાગથી છૂટ, દિવ્ય પ્રભાએ
ઝળહળતો, અબુધિતરંગ શો અક્રાંટ ઊછળતો, દયાધન પ્રેમધન
વર્ષાવી વિશ્વ સમરતને બાળી રહેલ દાવાનલને ઠાર

૧૭ : હીનની પ્રાર્થના

૫૫

દુશીય નથી યોગ્યતા, અધમતા સ્વભાવે ભરી
 છલોછલ : અતાગ છે મલિનતા છવાઈ ઉરે ;
 તમોહત મને જડત્વ રહ્યું સત્યને છાવરી ;
 ક્ષણેક્ષણ અભદ્ર ભાવ અણુ ચે અણુથી સ્ફુરે
 નથી પ્રણયનિર્મળી વિષવિકાર સંહારવા ;
 અસીમમય અંજલી નથી ઉદાર દાને ભરી ;
 નથી સુલગ શાંતિવારિ ભવતમને ઠારવા ;
 દરિદ્ર મુજ પ્રાણને દગત કાળની શર્વરી.

છતાં ય પ્રભુ આપનું અમૃત નામ આલાપતી
 ચહે હૃદયઝંખના પતિતપાવના શ્રીદયા .
 ક્ષમા કરી સમસ્ત ઘોર અપરાધ જે જે થયા,
 કૃતાર્થ પ્રભુ કીજિયે વિધુર આશ અદ્ધાવતી.
 મહા મલિન મર્ત્ય માનવસ્વભાવમા ચે કરો
 પવિત્ર નિજ પૂર્ણતા પ્રકટ, હીનતાને હરો.

૧૪

૫ વિષવિકાર - વિષનો વિકાર, વિકારોના વિષ, વિષ અને વિકાર
 ૯, ૧૦ આપનું નામ રહી રહેલી હૃદયઝંખના આપની પતિત-
 પાવના દયા ચહે છે

૧૨ વિધુર - આપથી વિશિષ્ટ થઈ છે તથાપિ આપમા અદ્ધાવાળી
 છે એની હૃદય - આશાને કૃતાર્થ

૧૮ : શ્રદ્ધોત્સાહ

પૃથ્વી

નહીં પદ ચળે તસૂચ દઢ રોપિયા સતપથે,
 સદા સ્થિર ગતે પ્રબુદ્ધ પગલે સુદ્ધરે જશે;
 પ્રમાદ નહિ સેવશે, શ્રમ લવેય ના લેખશે,
 પ્રલોભનતણું દળો દળત સર્વ લીડી બથે
 ધ્રુવાભિમુખ ધાવશે અગન શા અભીપ્સારથે
 ચડી, દશ દિશા પ્રતિધ્વનિત ચક્રનાદે થશે;
 કરાલતમ કાલશૃંગતણી માળ ઓળંધશે,
 જશે જહીં અદીઠ—અર્થ શુચિ હાર તારા ગથે

તહીં ગહન મૌનના ગગનનીલ કુંજોમહીં
 સુગુપ્ત સરનાર સ્નેહરસસારની શાશ્વતી
 સમેત સહચારની અકલ માધુરીઓ લહી
 લહી મરણને મુખે અમૃતજ્યોતિરેખાવતી
 ગિરંતન જગાડશે સ્મિત અમર્ત્ય આનંદનું,
 થશે તહીં વિલીન ઘોર તમ—રાજ્ય આકંઠનું.

૧૪

૨ • ગતે — ગતિએ. ૬ • અભીપ્સારયના ચક્ર

૮ : તારાવધિ ગૂઢ છે તે શુચિ હાર જ્યાં છે ત્યાં પહોચી જશે. શુ
 જગાડશે ? અલૌકિક સ્મિત કોણ જગાડશે ? સરનાર કેવી રીતે ?
 શાશ્વત સ્નેહરસસાર સાથે તેની અમૃતજ્યોતિ માધુરીઓ લહી લહીને.

૧૯ : પથિક

પૃથ્વી

ભઠી ઝખડી વિસ્મૃતિ અણુગણ્યા યુગોની, અને
સૂણ્યાં કંઈ નિમત્રણો ધ્વનત આત્મને ગહરે;
ખન્યું અરસ સર્વ, લગુર પતગરગે મને
અસગત આદર્યું; પથિકદડ લીધો કરે.

‘સુદ્ધર મુજ પથ એ ક્ષિતિજ પારના દેશનો,
રહ્યો સમય લેશ ક્યાં વિરમવાતણો ?’ - નેત્રને
અનિદ્ર અગને લર્ચા, વિભવ વિશ્વના વેશનો
કર્યો લસમ. પ્રાણ ઝંખત અદીક એ ક્ષેત્રને
જહા પથ લઈ જતો વિકટ કાલને કાપતો

‘અભીતમન રાત્રિની ભુલભુલામણીમાં થઈ
અસખ્ય દૃઢ અતરાય બળવિક્રમે માપતો,
સુધીર ધ્રુવને પદે અમરશ્રદ્ધ આત્મા લઈ
જઈશ. તહીં સ્નાનશુદ્ધ થઈને સુધાસાગરે,
કરીશ લવમાતની ચરણજ્યોતિ જ્યા પાગરે.’ ૧૪

૧ વિસ્મૃતિએ જડ ખની ગયેલ સ્મૃતિ ઝખડી ભઠી કળખેલો
કોયલો પાછો અગાર ખન્યો ૩, ૪ એ સવ નીરસ વસ્તુઓના
ક્ષણભગુર (પતગોના જેવા) રગ સાથે પથિકના મને અસગત
આદરીને હાથમા પથિકને હચિત સોટો લપાડી લીધો. એ
સોટાનો એ યાત્રાપ્રવૃત્તિનો જ સગી ખન્યો

૧૧ અભીતમન એવો હુ જાણીતા ધ્રુવાખ્યાનનો નાયક ધ્રુવ

૧૪ પાગરે - કિરણાકુર પ્રસારી રહે છે

૨૦ : દંડી

અનુબંધ ૫

દડીનાં વ્રત લીધાં છે, અગ્નિનાં અંબરો સન્ધ્યાં,
 વિદારી મોહના વાઘા, દિશાનાં દ્વાર લેદિયાં;
 વટાવી કાળની ચોકી; ભયનાં સપનાં તન્ધ્યાં;
 કલ્પોના અંધકારોનાં, જાળાં જટિલ છેદિયાં.
 એકાગ્ર દૃષ્ટિને સામે ધ્રુવની પર ઠેરવી,
 અન્યત્ર ગધિરા એવી શ્રુતિએ દૂર દૂરના
 આહ્વાનસૂરની રેખા ગ્રહતા, અન્ય સેરવી,
 ધપીએ ધીર ગભીર વેગે કે શાંત પૂરના.
 ઉતારી મલિના માયા મર્ત્ય માનવકાયની,
 દુઃખના ડુંગરાઓને હથેળીમાં રમાડતા,
 ગ્રીષ્મની વાદળી જેવી માયાવી સુખછાયની
 નીચે આરામ લેવાની તૃષ્ણાઓને ભગાડતા,
 જશું આગળ, ના પાછું જોવા ચે દૂરશું જરી,
 નિત્યાનંદતણે ધામે ખેડોચીને રહીશું ઠરી ૧૪

૫ સામે વિરાજતા ધ્રુવ, સામેના વ્રત તારા ઉપર.

૭ અન્ય - ખીજ રેખાઓ.

૮ અમે આગળ ધપીએ છીએ.

૧૩ : અમે આગળ જશું

૨૧ : ભાવિપથે

પૃથ્વી

જન્મે સકલ ભૂતકાળ વિસરાઈ, નૈષ્કલ્યના
અખંડ ઈતિહાસરૂપ, પતનશ્લેષાની સ્મૃતિ
જગાડત રુઆયલા પ્રણુ વિકારના શલ્યના
અશ્લેષ થઈ જાવ, વિહ્વલ રખે કરે એ ધૃતિ
ગયો સમય શોચનીય, ગઈ મોચનીયા હવે
નિશા, ન ભમવુ રહ્યું ભુલભુલામણીઓમહી;
કૃપાકિરણ - પર્સથી પરમના હવે તો નવે
પ્રભાત નવ જન્મ પામી, કર માતકેરો થઈ
ઉપાહૃદયરગના સુરભિ નદનોમા ફરે
ચિરતન પ્રકાશના સુલગ સ્વર્ણના સાજમા,
અલૌકિક પ્રભાવથી વહનક્રાંતિ મારી ભરે;
સરૂં અમૃત લહેરીએ, રમુ અનતના રાજ્યમા

અતીત દફનાવું, લુપ્ત નહિ વર્તમાને થઈ,
નિમંત્રણ કરે ભવિષ્ય જ્વલમાન, ત્યાંહે જઈ ૧૪

૪ અશ્લેષ - પૂરેપૂરા અદૃશ્ય અને વિસ્મૃત રખેને એ પ્રણેના ચિહ્ન
સ્મૃતિ આદિ ધૃતિને વ્યાકુલ કરે, નળણી પાકી દે

૫ મોચનીય - અહીં મોદાણીય એટલે ત્યાજ્યના અર્થમા આ શબ્દ
વાપર્યો લાગે છે.

૧૪ ત્યાંહે - તત્ર એવ

૨૨ : મનુપ્રભુ

વસતતિલકા

પ્રહ્લાંડ આ અમિત વિસ્તૃત દિગ્દિગંતે,
 કંઠ્યા ન જાય પટ વિશ્વવિશાળતાના :
 પૃથ્વી ય કુદ્ર, પછી શા મનુ બાપડાના
 હોયે હિસાબ ? જન શૂન્ય સમો અનંતે
 ભાસે, છતાં પણ ગ્રાચર આત્મવંતે
 પોતામહીં કર્યું વિલીન, અઢાળતાના
 એજે કર્યા જ્વલિત ડાળની કંદરાના
 અધાર : ન્હોય મનુ માટી, મહા 'અહ' તે.

દેખાય વામન છતાં ય ત્રિલોકકેરે
 માપે મહાપટ પદત્રયવિક્રમે એ,
 ઉદ્દામ મૃત્યજલ જીવનસાગરે એ
 નર્તાવતો અમૃતનો મહિમા અનેરો

'સોહ'તણી અલણ જ્યોત વિરાટવ્યાપી,
 રાજે મનુપ્રભુ તહીં સ્થિર રાજ્ય સ્થાપી

૧૪

૨૧ : ભાવિપથે

પૃથ્વી

જન્મે સકલ ભૂતકાળ વિસરાઈ, નૈષ્કલ્યના
અખડ ઈતિહાસરૂપ, પતનશ્લેષીની સ્મૃતિ
જગાડત રુઆયલા વ્રણ વિકારના શલ્યના
અશ્લેષ થઈ જાવ; વિહ્વલ રખે કરે એ ધૃતિ
ગયો સમય શોચનીય, ગઈ મોચનીયા હવે
નિશા, ન ભાવું રહ્યું ભુલભુલામણીઓમહી;
કૃપાકિરણ - પર્સથી પરમના હવે તો નવે
પ્રભાત નવ જન્મ પામી, કર માતકેરો ગ્રહી
ઉષાહૃદયરગના સુરભિ નદનોમા ફરે
ચિરતન પ્રકાશના સુભગ સ્વર્ણના સાજમા,
અલૌકિક પ્રભાવથી વહનકાતિ મારી ભરે;
સરૂં અમૃત લહેરીએ, રમુ અનતના રાજ્યમાં

અતીત દેશનાવું, લુપ્થ નહિ વર્તમાને થઈ,
નિમત્રણ કરે ભવિષ્ય જ્વલમાન, ત્યાંહિ જઈ

૧૪

૪ અરોષ - પૂરેપૂરા અદશ્ય અને નિરમૃત રખેને એ વ્રણોના ચિહ્ન
સ્મૃતિ આદિ ધૃતિને વ્યાકુલ કરે, નળણી પાડી દે

૫ મોચનીય - અહીં મોહાણીય એટલે ત્યાજ્યના અર્થમા આ શબ્દ
વાપર્યો લાગે છે.

૧૪ ત્યાંહિ - તત્ર એવ

૨૨ : મનુપ્રભુ

વસતતિલક્ષ

પ્રહ્લાંડ આ અમિત વિસ્તૃત દિગ્દિગંતે,
કુદ્ધ્યા ન જાય પટ વિશ્વવિશાળતાના :
પૃથ્વી ય કુદ્ર, પછી શા મનુ બાપડાના
હોયે હિસાબ ? જન શૂન્ય સમો અનંતે
ભાસે, છતાં પણ ચરાચર આત્મવંતે
પોતામહીં ક્યું વિલીન, અકાળતાના
ઓળે કર્યા જ્વલિત કાળની કંદરાના
અધાર : નહોય મનુ માટી, મહા 'અહ' તે

દેખાય વામન છતાં ય ત્રિલોકકેરે
માયે મહાપટ પદત્રયવિક્રમે એ;
ઉદ્દામ મૃત્યુજલ જીવનસાગરે એ
નર્તાવતો અમૃતનો મહિમા અનેરે

'સોહું' તણી અલખ જ્યોત વિરાટવ્યાપી,
રાજે મનુપ્રભુ તહીં સ્થિર રાજ્ય સ્થાપી

૧૪

૨૧ : ભાવિપથે

પૃથ્વી

જન્મે સકલ ભૂતકાળ વિસરાઈ, નૈષ્કલ્યના
અખડ ઈતિહાસરૂપ, પતનશ્લેષાની સ્મૃતિ
જગાડત રુઝાયલા પ્રણુ વિકારના શલ્યના
અશ્લેષ થઈ જાવ, વિહ્વલ રખે કરે એ ધૃતિ
ગયો સમય શોચનીય, ગઈ મોચનીયા હવે
નિશા, ન ભમવું રહ્યું ભુલભુલામણીઓમહી;
કૃપાકિરણ - પર્સથી પરમના હવે તો નવે
પ્રભાત નવ જન્મ પામી, કર માતકેરો અહી
ઉષાહૃદયરંગના સુરભિ નદનોમા ફરે
ચિરતન પ્રકાશના સુભગ સ્વર્ણના સાજમા;
અલૌકિક પ્રભાવથી વદનક્રાંતિ મારી ભરે;
સરૂં અમૃત લહેરીએ, રમુ અનતના રાજ્યમાં

અતીત દેશનાવું, લુપ્થ નહિ વર્તમાને થઈ,
નિમત્રણ કરે ભવિષ્ય જ્વલમાન, ત્યાહે જઈ ૧૪

૪ અરોષ - પૂરેપૂરા અદૃશ્ય અને વિસ્મૃત રખેને એ પ્રણાના ચિહ્ન
સ્મૃતિ આદિ ધૃતિને વ્યાકુલ કરે, નળણી પાડી દે

૫ મોચનીય - અહી મોક્ષણીય એટલે ત્યાજ્યના અર્થમાં આ શબ્દ
વાપર્યો ઘાગે છે

૧૪ ત્યાહે - તત્ર એવ

૨૨ : મનુપ્રભુ

વસતતિલકા

બ્રહ્માંડ આ અમિત વિસ્તૃત દિગ્દિગંતે,
 કદંબ્યા ન જાય પટ વિશ્વવિશાળતાના :
 પૃથ્વી ય કુદ્ર, પછી શા મનુ બાપડાના
 હોયે હિસાબ ? જન શૂન્ય સમો અનંતે
 ભાસે, છતાં પણ ચરાચર આત્મવંતે
 પોતામહીં ક્યુ'ં વિલીન, અકાળતાના
 ઓજે ક્યારે જ્વલિત કાળની કંદરાના
 અધાર : ન્હોય મનુ માટી, મહા 'અહ' તે

દેખાય વામન છતાં ય ત્રિલોકકેરે
 માપે મહાપટ પદત્રયવિક્રમે એ;
 ઉદ્દામ મૃત્યજલ જીવનસાગરે એ
 નર્તાવતો અમૃતનો મહિમા અનેરે.

'સોહ'તણી અલળ જ્યોત વિરાટવ્યાપી,
 રાજે મનુપ્રભુ તહીં સ્થિર રાજ્ય સ્થાપી.

૧૪

૨૩ : જુગારીઓ

પૃથ્વી

જુગાર રમવા અમે નીકળિયા બધા વિત્તને
લઈ, જીવનમા ઉપાર્જિત કરેલ ઝાઝાશ્રમે
જિતાય ન જિતાય બાજી પરવા નથી ચિત્તને,
ખુવાર થઈશુ કદાચ, નહિ તોય નેત્રો ઝમે

સમીપ ઢગબધ અક્ષય મૂકેલ છે હોડમા
અનેરુ ધન સ્વર્ગનું—અમર જ્યોતિના ધામનું :
લપાઈ રહીએ હવે ક્યમ અભાગ્યની સોડમા ?
નસીબ અજમાવશુ જિગર લેઈને હામનું

પુરાણ જગની પ્રથા — કિરણહીન કારાતણા
દરિદ્ર નિલયે ઢળી મરણચાદરો ઓઢવા —
અમાન્ય અમને, ઉપાસક જવલત તારાતણા
અમે ગિર અલીપ્સુ સૂર્યશયનીયમા પોઢવા

જુગાર રમશુ અનત સહ દાવમા જાતને
મૂઝી . પરમ પામશું, થશું ખુવાર યા મુન્મને ૧૪

૫ . ૭ . ૧૯૩૪

૯, ૧૧ પરતવ્રતાના કારાવાસમા દરિદ્ર જીવન ગાળવુ એમા જ મરણ
એની પરપરા ગમે તેટલી

૧૪ મુદિત મને અમે તો દાવમા જાતને મૂઝી દીધી છે પામીએ તો
પરમાત્મને, ન પામીએ તો ખુવાર થઈએ, બેયમા અમને તો
આનંદ આનંદ જ છે

૨૪ : મરજીવિયા

પૃથ્વી

સમુદ્ર ભણી ઊપડ્યા કમરને કસી રંગથી
અટંક મરજીવિયા, ડગ ભરંત ઉત્સાહનાં;
પ્રદીપ નયનો; અથાગ બળ ઊભરે અગથી,
મહારવતણી દિશા પર ઠરી બધી આહના

ડયાં પ્રિયજનો, બધાં સજલનેત્ર આડા કર્યા,
શિખામણ દીધી. 'વૃથા જીવન વેડકે કા ભલા,
કહીથી વળગી વિનાશકર આંધળી આ બલા ?'
પરતુ દઢનિશ્ચયી નહિ જ એમ વાર્યા વર્યા.

ગયા ગરજતા અદ્રાટ વિકરાલ રત્નાકરે;
તરંગ ગિરિમાળ શા હૃદય ઊપરે આથડ્યા;
હઠયા ન લવ તોય, સાહસિક સર્વ કૂદી પડ્યા
અગાધ જળમાં, પ્રવેશ કીધ કાળનં ગહરે.

ખુંધાં મરજીના તમોમય તળો અને પામિયા
અખૂટ મણિમોતીકોષ, લઈ ખુદાર એ આવિયા ૧૪

૨૫ • ૧ • ૧૯૩૪

વહાણ વડ્યા, તો પડ્યા સાગરમા, ડૂબી ગયા, તો ગયા યમરાજની
ગુફાઓમા ફનિયા પણ જેને અમૂલ્ય ગણે એવો અખૂટ ખનનો
મેળવ્યો ત્યારે જ આ મરજીવિયા પાછા ફનિયામા આવ્યા.

૨૫ : રસાયન

પૃથ્વી

હતા અળલ ને અવીર્ય, નહતી આય કો અગમાં,
 હતાં નયન તેજહીન, વદને નરી દીનતા
 છવાયલ હતી, પરાજિત થઈ મહાજગમા
 પલાયન કરી જતા તજી સુરક્ષ સ્વાધીનતા :
 કપાલ પર હાથ દેઈ રડતા નિરાશા મહી
 ‘નસીબ બલવાન’ એમ કહી બદીખાને પડી
 દિનો દુખતણા પસાર કરતા, હવે એ નહીં
 ગયો ભય, ગયો વિષાદ, ગળડી પડી સાકડી
 દિવાલ, વદને ઉષા અરુણરંગ હાવે હસે,
 વિમુક્ત નવ પ્રાણ અગભરમા બલે ઊભરે
 અજ્ઞેય પુરુષાર્થ ઊર્ધ્વગતિએ હવે ઉદ્ભસે,
 અબાધિત પદો ધપે વિજયને મહા ઊભરે

અમે મરણનું રસાયન બનાવીને પી ગયા,
 થયા અજરકાય ને અમર આત્મઓને ભર્યા

૪ સુરક્ષ, સર્વ પ્રયત્ને રક્ષણીય

૧૦ નવો બધનમુક્ત પ્રાણ અગે અગમા સખળ ઊભરાઈ રહે છે

૧૪ ઓળ - ઓળસ

૨૬ : ઐ ભાવનાઓ

૫૧-ી

જન્મે યદિ જવું ગમે જ, સ્મિત લક્ષ્મીનાં ઓસરી,
 મુવર્ણતણી કાંત કાંતિ મળી જાવ માટીમહીં,
 હીરા રતન ને મણિ પથતણી બનેા કાંકરી;
 પરંતુ અમલું પ્રસાદમય હામ પાવિત્ર્યનું
 થજે ન કદી આંખું, ના મલિન એ કદી ચે થજે,
 નિરંતર પ્રસન્ન પદ્મ સમ અતરે એ ઠરે

ભલે સકળ વિશ્વનાં વિષ જાલંત ને કારમાં
 મુખે જગત ઠાલવે મુજ મુખે, અને દાહના
 દુખે આણું આણું બને વિકલ વ્યસ્ત છે માકુરા;
 પરંતુ ધરશે નહીં હૃદય વજ્રકાઠિન્યને,
 મુકાઈ ઉરથી જશે ન કદી નિર્જરી પ્રેમની,
 વહી વહી વિશાળ વિશ્વપટ નિત્ય ભીંજાવતી
 રહેા વિષસમુદ્રમાં અમૃતપૂર્ણ મંદાહિની,
 અનંત સ્મિતના તરંગ પર ભદ્ર વિસ્તારતી. ૧૪

ગમે તે ભોગે પણ પવિત્ર રહેતું ગમે તેવા અનુભવે પણ સહૃદય આદ્ર
 બધુભાવવાળા પ્રણયશીલ રહેતું

૨૭ : કોયલાને

શાદ્ધવિક્રીડિત

કાળા કાજળ કોયલા ! નવ થતો તું લોગ નૈરાશ્યનો,
લાખો ચત્ન કર્યા છતાં ય તજતી ના કાલિમા આ તને
તેથી બાહ્ય ફળે ઉપાય નહિ આ કાર્યે. મહામાતને
હેયે ગૂઢ ઉડાણુમા જવું ઘટે, જ્યાં કીમિયો પ્રેમનો
કાયાને પલટાવશે, આણું આણું કાળા મટીને થશે
ગોરા, તારકતેજને લજવતા, ને ભશુરા દૂબળાં
અગો વજ્રસમા બની કઠિનતા કાળોતણી છેદશે
ને ન્યારા પરમાણુએ વિલસશે ચંદ્રસ્મિતો ઊજળાં.

સૂણી હીરક નામ પાગલ બની લોકો બધા દોડશે
દારિદ્ર્યો દફનાવવા, હૃદયમા ઉત્કર્ષ આનંદનો
થાશે, આતુર દર્શનાર્થ વિરલા ભૂખડને ફેડશે,
નિદ્રા ને શ્રમ વિસ્મરી; નૃપશિરે તારા પ્રભાછદનો
અકાશે જયલેખ, મૌનમહિમા અધારમા ગાજશે
એકાતે તવ, વા તુ કૌસ્તુભ બની વિષ્ણુઉરે રાજશે ૧૪

૩૦ . ૩ . ૧૯૩૪

૮ ન્યારા ચંદ્રસ્મિતો - અવર્ણનીય સૌમ્યાહ્વાદક ભલક.

૧૨ પ્રભાછદ - લીલામય પ્રકાર

૨૮ : વતનપ્રેમ*

શિખરિણી

હશે કોઈ એવો મૃત હૃદયનો માનવ જગે,
રૂડા નામોચ્ચારે રતનસમ બહાલા વતનના
મમત્વે ના જેનું મુખ મલકિયું, ના ગરજના
કરી ઊઠી વાણી વિમલ ગરવે, નેહલ દુગે
ઝગ્યુ ના ભક્તિનું ડિરણ ઊજળું, ના રગ રંગે
રમ્યો કલ્પોલતો રસ અરુણ, ના તંગ તનના
રૂંચે રૂંચે વ્યાપી પુલકઝણણાટી ? ભુવનના
કયા ખૂણે એવો જન જનમિયો છે ધૂળદગે ?

હશે જો એવો કો હલન કરતા હીણપત શો,
મરેલી માટીનો અધમ કણ એ જીવત છતાં
દટાયેલો રહેશે અશુચિ શાખ જેવો, ન વરપો
વહી જશે એની સ્મૃતિ સુભગ લાવી ગમ જતાં.

સ્મરે ના, સેવે ના જીવનમરણે જે વતનને,
વૃથા જન્મી જીવી જન જરી જતો મોઘ મરણે.

૧૪

૧૯૩૬

* સર વૉલ્ટર રૉડનના Breathes there the man with soul so dead' — એ પંક્તિથી રાડ થતા કાવ્ય ઉપરથી સૂચિત — કર્તા

૯ હાલતી ચાલતી નીચતાની ભૂર્તિ જેવો.

૧૧, ૧૨ • સુભગ લાવિ પ્રતિ જતા વરસો એની સ્મૃતિને વહી નહી જાય —
સજીવન નહી રાખે ૧૪ — જરી લય છે • જાણું કપડું જરી લય તેવો સદતર
નાગ પામે છે

૨૯ : દૂર દેશમાં ગુજરાતની શરદપૂનમની સ્મૃતિ

૫૨વી

નથી શરદ આજ છે વિમલ નીલ શોભા ભરી,
જમા થઈ રહ્યા ઘનો ગગન ઘેરતા છાયથી;
ન જોઉં મુખ પૂર્ણ ચંદ્રતાણુ, કૌમુદી નીતરી
કરે નયનરજના નહિ, સુધારસી આયથી
નકવાય પૃથિવીનું તમ ઉર ના, રસોદકાસના
ન ક્યાંય રમણીય રાસ. સ્મરણે સ્ફુરી આવતા
સુહર પ્રિય ભૂમિના, શરદ ચંદ્રના હાસના
પ્રસાદ મધુરા જહી હૃદય પ્રેમના માણતા.

નથી શરદપૂર્ણિમા વિશદ અત્ર છે જ્યોત્સના,
ચિદંબર વિષે પરતુ પ્રિય ગુર્જરીની રમે
પ્રસન્ન મુખકાંતિ, જોડ નહિ જેની કે લોભમાં
અહો! વદન બહાલુ એ, — સરસ જ્યોત્સ્નિકા શી અમે!

જગાડત સુષુપ્ત સ્નિગ્ધ સ્મૃતિ જન્મભૂમી તણી
અહી મલિન પૂર્ણિમાય અપનાવુ મોઘી ગણી! ૧૪

૧૯૩૬

૪ નયનોની રજના નથી કરતી ૮ પ્રેમનાં દૃઢ્યો, પ્રેમાળ દૃઢ્યા,
હેતાળ માણ્યો ૧૦ ગુર્જરી - ગુજરાત મહારી જન્મભૂમિની મુખકાંતિ
અત્યારે મહારા ચિદંબરમા મહારા સ્મરણમા રમી રહે છે

૩૦ : સ્વાતંત્ર્યનું પંખી

પૃથ્વી

અલૌકિક પ્રભાતપાંખ પર નીલ સ્વાતંત્ર્યનું
વિહંગ નભ ખૂંદતું ફરત નીડની શોધમાં;
દિગંતભર ગર્જતું ઉલટતા નિબનંદનું
વિમુક્ત જયગાન જાગરણ આણતું લોકમાં.

ધૂમ્યું વિભવને વને, રતન મોતી ને હીરલા -
તણાં ફલ લયંત લોભવત, ના તહીં ઊતર્યું;
સુવર્ણમય મેરુગૃંગ નીરખ્યાં, ન ત્યાં યે ઠર્યું;
સરસ્વતીંતણાં ય આલય ગમ્યા નહીં એકલા.

પણે વિપુલ કુંડમાં અગન ઊછળે યજ્ઞનો,
શિખા પર શિખા ચડી રમત આલ - ઉત્સંગમાં,
મહાબલિ અપાય ભક્તિભર અજ્ઞ ને પ્રજ્ઞનો,
પડાપડી કરે શહીદ નરનારીઓ રંગમાં

વિહંગ તહીં સ્વાર્પણાગ્નિ પર નીડ ખાંધી ઠર્યું;
અપૂર્વ સુખશાંતિસૂરતાણું રાજ્ય ત્યાં વિસ્તર્યું.

૧૪

૨૬ • ૧ • ૧૯૩૪

૪ : વિમુક્ત - સ્વતંત્ર જાગરણ - જાગૃતિ.

૮ : એકલા - હૃદયીરહિત ? ના, અહીં સ્વતંત્રતારહિત એવો જ
અર્થ બેસે

૧૪ : સૂર - એના આનંદકલ્પોદના કલરવનું રાજ્ય.

૩૧ : પઠાણની બેટાને છેલ્લી આજ્ઞા

શિખરિણી

બિમારી લખાઈ બહુ જ, ન દવા કોઈ ફળતી,
હવે તો નક્કી એ લઈ વ્યથિતે પ્રાણો જ પળશે,
બધી પીડા અતે કબરઘરવાસે જ ટળશે,
જડીબુટ્ટીઓ જ્યાં જગદુખ નિવારંત મળતી
હવે બેટા! બહાલા વતન ગમ આ કાય ગળતી
પહોચે ઇચ્છું એ : મુલક મરદોનો નિત હશે
પ્રતીક્ષા ત્યાં મારી કરત : મુજ માટી હરખશે
મળી જતાં બહાલી વતનકણિકામા ઝળકતી
ગુલામી દેશોની અશુચિ મૃત માટી નવ ચહું
અહીં સૂવા અતે અધમ અતિ કગાલ રજમા :
લઈ જાને બેટા! ઝટપટ મને તું વતનમાં,
જહી મુક્તાકાશી સુખ મરણસોડે પણ લહું.
પહાડોના પ્રાણો અણનમ મળ્યા મુક્ત જનમે,
સમર્પું પાછા એ, કરૂં ઋણ અદા અતિમ સમે

૧૪

૬ • ૬ • ૧૯૩૬

૧૨ મુક્તાકાશીસુખ - સ્વતંત્ર આકારાનું સુખ.

૧૩ પહાડોના અણનમ પ્રાણો વર્ડ્સવર્થનું નાણીય સોનેટ, સ્વાતંત્ર્ય તહને
બે નિવાસસ્થાન પ્રિય, દરિયાનો અવાજ અને પર્વતોનો અવાજ એ બે સમા
નણે તારો જ અવાજ ખાસ સહનાય છે, તે અહીં સહારો "Two voices
are there . ." હું અવતરેલો જ સ્વતંત્ર, જનમતી પણ નણે
પહાડોનો પ્રાણ મહારામા પેઠા, તે આ આખર શ્વાસોચ્છવાસે પાછા એ
પહાડોને સોપી દઈ ઋણમુક્ત યવા ઇચ્છું છું.

૩૨ : ચિતોડ

૫૨વી

ચિતોડગઢ ! સ્વાર્પણે સુદૃઢ પ્રાણપાયા પરે
 ચણાઈ રૂધિરાસ્થિએ અચળ કાળ માથે ખડો :
 શિલાપટપરંપરા અમર કીર્તિને અક્ષરે
 અપૂર્વતમ અંકિતા કરી ગયા અટંકી લડો
 પડ્યા તુજ પરે અસંખ્ય અરિઘાવ વજ્રોસમા,—
 ગડ્ડુડું કરંત મૃત્યુમુખતોપગોળા ગડ્યા
 અભેદ સમ અંગમાંય, રિપુરોધના કારમા
 નડ્યા પ્રલય—અગ્નિ, ભસ્મ થઈનેય પાછા ચડ્યા
 નહે અડકતા નર્યા અડગ કોટના કાંગરા.
 ન માત્ર પુરૂષપ્રભાવ તવ પ્રૌઢ તેથી કલું;
 પ્રદીપ્ત સત સ્ત્રીત્વનુંય સુરધામના ઉંખરા
 ઉન્નળી ગયું, યજ્ઞની વિરલ વેદિકા એ સ્તવું
 ચિતોડ ! તવ મુક્તિ પ્રેમ, બળ, ટેક ને ત્યાગની
 જગાડ અમ જોળને હવન હોળીઓ ફાગની.

૧૪

૨૬ • ૯ • ૧૯૭૫

૪ • અપૂર્વતમ — અતોડ અપૂર્વતાએ.

૬ • કાળમુખી તોપોના ગોળા ત્હારા અગ અભેદ લેવા, તો પણ તેમાં
 પેઠા વિના ન રહ્યા

૯ : નર્યા અડગ — અડગતાની પરિસીમા લેવા.

૧૨ • વિરલ — વિરલતમ, ખીજે કોઈકે જ કોઠાણે દેખાતી

૧૩ : મુક્તિ — સ્વતંત્રતા.

૩૩ : અરવલ્લી

વસ તતિલકા

પેલા ખડા વજ્રર - બ્યૂહ રચી અલગ
 ખુડો પ્રચંડ અરવલ્લીતણા અટંકી,
 સ્વાતંત્ર્યલક્ષિતની કસુબલગ ગગ,
 તેની વહાવત અખંડિત ધાર ખંકી

વિક્રાંત આક્રમણ શત્રુતણા દલોનાં
 પ્રોઢ પ્રતાપથી પરાજિત પૂર્ણ કીધા,
 આત્માર્પણે અમર કીર્તિત દગલોના
 કેં દહાણ મૃત્યુભયમોચક લાખ લીધાં

પ્રત્યેક કદરમહી પડછદ જાગે
 સ્વાતંત્ર્યના સુલટની રણગર્જનાના,
 પ્રાણી વિહંગ તરુ સર્વ પ્રતાપી લાગે,
 સાક્ષી ખડા ખડક આ યમતર્જનાના

વારી ધરી હૃદય ધાડ અનાર્યતાની,
 વારો હજી અણુનમ્યા અરવલ્લી ! માની

૧૪

૧૩ ૯ • ૧૯૩૫

૩ કસુબલ - કેસરિયા ૪ ખકી — અહીં વાકીયુકી અને સુદર
 એવો અર્થ નથી, વિશિષ્ટ સુદર એવો અર્થ છે, અનન્ય

૮ • લાખ - લાખેણા ૧૩ હૃદય - છાતી, વક્ષ સ્થલ

૧૪ : માની - ટેકીલા

૩૪ : પુરાણ પાટણના અવશેષોમાં —

પૃથ્વી

સ્વતંત્ર ગુજરાતના ગુરુ પ્રતાપથી ગાજતી
હતી વિલવશાળી પાટનગરી વિશાળી અહીં;
જહીં જળર વીરહાક સુભટોતણી વાગતી;
સ્વદેશ ગિરદાવટી વિહરતી વિદેશોમહીં.

હિમાલયસમાં સમુન્નત શિરો નલો માપતાં,
ભુજ દશ દિગંતરાલ નિજ બાથમાં ભીડતી,
જહાજ જલના તુરંગ પર સિંધુનાં કાપતાં
નર્થાં પથવિહીન અતર, વિદારીને સ્ત્રીડતી
કુરૂદિ લઈ આવતા રતનરિદ્ધિઓ સાહસે.

હતી : પણ હવે નથી સ્મૃતિ વિના કશુંચે રહ્યું !
ન મુક્તિ મલકે, ન શૌર્ય ઝળકે, ન લક્ષ્મી લસે !
બધું ચ અહીં ! ડાળની કપિલ કોપઝાળે દહ્યું !

ભગીરથ ન કોઈ ભસ્મ પર ગગ ઊતારશે ?
અધોગતિ થકી દઈ અમર પ્રાણ ઉદ્ધારશે ? ૧૪

૧૪ • ૯ • ૧૯૩૫

- ૯ • સ્ત્રીડતી કુરૂદિઓ (દરિયાઈ સફરથી તો ભ્રષ્ટ થવાય એવી) વિદારીને
૧૩ • પોતાના પિનૂઓની ભસ્મ ઉપર ગગા અવતારીને ભગીરથે તેમની
અવગતિ નિવારી તેમને તાર્યા હતા

૩૫ : પૃથ્વીને

શાદ્દંઘવિકીરિત

ખોલી નાખ બધાંય દ્વાર પૃથિવી ! આ વજ તાળાં બધાં
 તોડી નાખ કહીં સુધી ગહનમાં રૂંધાયલા પાવકો
 નેશે વાટ ? યુગોથી ધીર હૃદયે એ ધૈર્ય ધારી રહ્યા,
 હાવે દેશ વિલબ એ નહિ સહે, જામેલ ગાઠા પડો
 ગાળ એક નિમેષમા, ઉછળતા આવેગથી લોકની
 કાયાને થથરાવતા, ગગનના માર્ગો નવા શોધશે,
 બાધાઓ ઉથલાવશે ભડસમા પૂહાડો તણી ફેાજની,
 જ્વાલારૂપ વિશાલ સેતુ રચતા સૂર્યે જઇ પૂહાંચશે

જાગ્યા છે ઝબકી મહાસપનની વીજે વિધાર્ધ ઉરે,
 ભાગ્યા ધારણ કાળના, ભય ટળ્યો છે મૃત્યુનો, અતરે
 લાગી છે લગની અલૌકિક, અને પ્રાણો વિરાગી ઝુરે
 જોવા એ અણુદીઠ નેન અકલે એકાત જ્યાં ઊભરે.

પૃથ્વી ! એ પગથારથી જિતરશે હ્યાં એ અમીલોચન,
 એનાં દર્શનથી થશે હ.ખતણા આનંદમાં મોચન ૧૪

૧૯૩૭

ફ ખોલુ મોચન આનંદમા થઇ જશે, ફ ખમાત્ર આનંદમા પલટાઇ જશે

૩૬ : શહીદ શ્રદ્ધાનંદ

અનુબંધ ૫

હિંદની રાજધાનીનો રાજમાર્ગ ઉભળતો
 પ્રશાંત શૌર્યને તેજે, મેરુ શો એ રહ્યો ખડો.
 સંગીનો વીજ-તેજમાં વક્ષતું લક્ષ વીંધવા
 ધરાયાં રક્ત હસ્તોએ : તે સામે પડકારતો
 ગાજ્યો, “ચલાવીએ ગોળી છાતી ઉપર, યા જડો
 ભાલા સંગીનના ભડે!” કિંતુ ત્યાં કોણ ચીંધવા
 સમર્થ આંગળી યે એ વીર સામે? પડ્યો નમી
 કોટ બંદૂકનો : “શ્રદ્ધાનંદ” નામ રહ્યું રમી
 વિશ્વની વાયુ લહેરીએ વીરોએ વીરની કરી
 પૂજા આદરથી; “ધન્ય ! ધન્ય !” શત્રુ ય ઓચર્યા.

કિંતુ ધર્માધતા કેરા બંધુ-કેરા થકી છરી
 આવી અંધારને ઓથે છૂપી; ઔદાર્યના નર્યા
 હૈયામાં હીન એ પેઠી; અનૂને દીધ હા ! દગો !
 શહીદ એ થયો : એને સંભારે દ્રવતાં દગો

૧૪

૧૦ . ૫ . ૧૯૩૪

 ૧૧ . બધુડેરા - આપણા બધુ સુરિદમોનો તબુ.

૩૭ : આવે છે દિન

શાહુલ્લખિકીરિત

આવે છે દિન શાતિનો શુભ, પ્રભુપ્રેર્યો ઉધારંગની
આશાએ અસવાર, આ કલહના લોકે : સુધામીઠી
મૈત્રીમાં સહુ ઝેર વેર રમશે, ને જહાનમી જંગની
અંઝાપાખ જશે કપાઈ, કળરે સંહાર પોતે પડી
લેશે મૃત્યુ સમાધિ, વિશ્વજન સૌ જશે સુખે વીસરી
ઘેડૂદી વરણોતણી વિષમતા, રહેશે 'મનુષ્યત્વની
સામજસ્યભરી કળા ગળહળી, વિજ્ઞાન ગગાઝરી
ધોશે કાળનિશાંધકાર, રમશે હ્યાં જ્યોત પૂર્ણત્વની

ભૂલી જા મનુ ! ભૂતકાળ વરવો, લે મહરી ભૂખડી
શી ભૂતાવળ સ્વાર્થસંઘ્રમતણી, દે, દે ફગાવી કરે
ધારેલી તરવાર રક્તતરસી, મા તોપગોળા ઝડી
ઝેરીલી વરસાવ રે કુમતિયા ! તારા જ અગો પરે

આવે છે દિન શાતિનો, હૃદયના ખોલી બધા ખારણા
આ-માએ અપનાવ, નહન બને પૃથ્વીતણા પારણા. ૧૪

૭ . ૧૦ ૧૯૩૫

૩ જહાનમી - જહાનમસમા, જહાનમની રાહ લઈ જતા

૬ વર્ણોની Rival, ગોરા કાળા ઘણ વર્ણ પીત આદિ ભેદભાવની

૩૮ : કાળી - ચૌદશ

શાદ્ધવિકીડિત

કાળી ! જીર્ણ પુરાણ આ અકળની લીલાર્થ મદો હવે,
 દીસે અક્ષમ ઊર્ધ્વ વેગ સહવા; માંગદ્ય-મ્હોલાતનો
 પાયો લગુર ભૂમિકા પર ટકી રહેશે નહીં રે લવે :
 આનંદોર્મિ ધરી રહી વિકૃતિઓ દુ.ખોમયી, રાતનો
 કાળો કેર પ્રવર્તતો, દ્યુતિ વિના આંખો બની આંધળી
 અધારી ગભીઓમહીં જલભરી બેને રહી આથડી,
 ઊધી ખુદ્ધિ ઋતપ્રભાવ વણુની પૂરી બની પાંગળી,
 હૈયે ભેરભર્યો જુવાળ ગડિયો ઝેરોતણો; બાપડી
 વાડી જીવનકેરી ઉજ્જડ બની, અંગારવેર્યા રણો
 જેવો : તાડવ તારુ તો પ્રલયનું આરભ ઉલ્લાસથી;
 જૂનુ ચૂર્ણ બનાવ, અંધ તિમિરો દીપાવલી-રાસથી
 પર્વોમાં પલટાવ, સર્જનતણો સર્વાંગ સોહામણો
 સોના-સૂર્ય ઉગાડ, દિવ્ય વિલસે સન્મુક્તિની મન્દરી :
 કાળી ચૌદશના નિશીથસમયે તારી બજો બાંજરી. ૧૪

૩૯ : નવવર્ષનું સ્વર્ણપ્રભાત

શાદ્ધંદવિકીડિત

આજે સ્વર્ણપ્રભાતની લહરીઓ આનંદના ઝહેનમાં
ઓળધી ઉદયાચળ પ્રજળતો આવે ભવાનદિની,
આધીઓ અજવાળતી જગતની, નિદ્રાતણા ઘેનમાં
સૂતાં ચેતનને સમર્પત શિવા સજ્જગૃતિ જ્યોતિની

જાગે લોક મહોત્સવે અરુણના, દુ.ખો બધા ફૂલતાં,
વૈષ્ણવો ગત કાળનાં રસભરી સવાદિતા માણતાં,
દોહાએ શુભ પ્રેમના સ્મિત બધા ઉદ્ધાસથી ઝૂલતા,
સૌહાર્દો ઊભરે ચડી હૃદયની જુદાઈ ડુબાડતાં

શોભે મગલ સ્વસ્તિકો ગૃહગૃહે પાવિત્ર્યની સિદ્ધિએ,
વદાયે મહિમા, અને નતિ પરે આશીષ વર્ષી રહે,
પ્રેરાયે નવ પ્રાણ ઇષ્ટ મુખની આમત્રતી સિદ્ધિએ,
આશાઓ સહુ આસમાન ઊડતા તારા ગ્રહોને ગ્રહે

જૂનું સર્વ ઉષામયી કનકની વેદીતણી જ્વાળમાં
હોમાયું, નિજ દીપ્તિદાન દઇને પોઠી ગયું કાળમા ૧૪

૪૦ : ચિ. ખહેન અનુને

[ચૌદમી વરસગાંઠે]

શિખરિણી

કલા રૂડી ખીલો ચતુર-દશમી આજ વિમલા
 કુમારાં વર્ષોનાં વિશદ વિકસતાં દલતણી.
 વિકારોની છાયા મદમલિન કૂડી કુવરણી
 ન પામી જોવાયે સહજ શુચિતા નિત્યનવલા,—
 સ્મિતે સોહો તેની ધવલ કલિકા સ્નિગ્ધ સરલા;
 મૃદુ શ્વાસોઞ્જવાસે સુરભિ સહજનંદનરણી
 ઝમો પુણ્યોકેરી લહર ખહલાવી, કુકરણી
 મૃદુ સ્પર્શે ધોતી કુટિલ હૃદયોની; તું તરલા
 છતાં તારા તેજે : થનગનત, તોયે સ્ફટિક શા
 જલે ચંદ્રી જેવી : રમત, પણ પુષ્પો સહ રમે
 પતંગો તેવી તું : અધિક અધિકા આ શિશુદશા
 પ્રકાશોને પામો પ્રભુપથ જતાં, વાધત સમે

ઉપાના આનંદે મુખકમળ તાં વિકસજો :
 કુમારાં અંગોએ અનુપ અમૃતશ્રી વિલસજો

૧૪

૩, ૪ • શુચિતા કર્તા છે, છાયા કર્મ છે.

૮, ૯ : ૭ તરલા તથાપિ તેજે તારા સમી • એ પ્રમાણે આ અંશ
 છૂટો જ લેવો, ઉપલાની સામે લેવા જતા રચના નિષ્પટ યર્ષ નય

૧૨ • આ શિશુદશા સમયના વધવા સામે પ્રભુપથે જતા (આગળ આગળ
 વધતા) એક એકથી ચડતા પ્રકારો અપનાવો

૪૩ : નમું તને*

ઉપજાતિ

નમુ તને પત્થરમૂર્તિને નમું :
 તજી અહ કાર વિમૂઢ બુદ્ધિનો;
 લણી લણી પ્રેમલ ભાવ શુદ્ધિનો
 સમર્પી આત્મા જુગજ્ઞાનને નમુ.

વિરાટની વિશ્વવિશાળ કાય :
 શુભાગ તું તેનું જ એક નાનું,
 ભર્યું તુંમાં ચેતન તત્ત્વ છાનું,
 પ્રતીક તું પૂર્ણતાણું સુહાય.

અગોચરે ના અમ ચિત્ત સંચરે :
 અડધ્યનું કલ્પન સ્થૂલરૂપ તું,
 તારે લીધે આત્મ અગમ્યમા ઠરે,
 આ જીવ જૂદો શિવ શું મિલાવ તું

નમું તને ચિન્મય મૂર્તિને નમુ :
 પ્રતીકરૂપી પ્રભુતા તને નમુ

૧૪

૧૯ • ૨ • ૧૯૩૬

* “નમુ તને પત્થરને ? નહીં નહીં ” એ પદ્ધતિથી શરૂ થતા
 શ્રી ‘સુદરમ’ના એક કાવ્ય ઉપરથી સૂચિત

૪૪ : કલ્યાણવિભૂતિ સાગર

ગાદ્વિઙ્ગીકૃત

- તું નિઃસીમ અનંત નીલ નભની સાથે જ સ્પર્ધા કરે;
આકાશે દ્યુતિતારકો, તવ ઉરે તેવા જ રત્નાકરો :
રેલે રિદ્ધ નદો સમાન અદ્ભુત જોડેનું ય તું અતરે
• સત્કારે અદ્ભુત છલાવી હૃદયે સ્નેહોર્મિનો ઊભરો :
ખારાશે જડતા ભરી જગતની તે સર્વ સ્વીકારતો
આનંદે, બદલામહીં જલધરો પીયૂષના પાઠવી
સંતાપો સહુ ઠારતો, રસક્રમે પ્રાણો પ્રકુદ્ધાવતો :
• લીલાલહેર ફરી વળાંત ભુવને સંજીવને વૈભવી

આવો સિંધુ ! ઉદાર ને અનુપ તું : છે કોણ તારાસમું
માહાત્મ્યે સ્તવનોચિત ત્રિભુવને ? તો યે મને તાહરે
ના એનું અભિમાન લેશ; નમણી આ નમ્રતાને નમું,—
નીચું સર્વથકી ય સ્થાન લઈ તું સત્કાર્ય સેવા કરે !

અર્ચું ઉત્તમ તીર્થ સિંધુ ! તુજને; તુ વિશ્વકલ્યાણની
ભવ્યા નમ્ર વિભૂતિ રિદ્ધિ ભુવને રેલાવતી પ્રાણની ! ૧૪

૧૪ • ૬ • ૧૯૩૬

૨ • રત્નાકરો, ન્હાના મોટા રત્નોના ઢગલા.

૪ • અરે, જોળિયાને તો તુ વિશેષ સત્કારે છે.

૮ : ત્યારે લીધે જ સંજીવન દઈ દઈ વૈભવ પ્રકટાવતી લીલાલહેર આખા
ભૂમડળમા ફરી વળે છે • એના કારણ જળધરોનો તુ જ ઉત્પાદક.

૧૪. તુ ભગ્ય વળી નમ્ર છે, અને ત્યારી વિનમ્રતા વિશેષ પૂજ્ય છે

૪૫ : મેઘ - ઋણમુક્તિ

સંવત્ર

પોષ્યો પીયૂષ પાઈ, ખચિત ખલકના ખારથી આપ તોયે,
 હૈયે રાખ્યો, હુલાવ્યો હરખલર મને લાડધેલા તરંગે,
 હાલેડા ગાઈ ગાઈ મુદિત મન મને રજિયો સ્વપ્નરંગે,
 નેહે નિત્યે ન્હવાડ્યો સ્મિતમય શુચિ આનંદના શીકરોએ
 ને જે વેળા ચહ્યું મે ગમન રમણ અર્થે ઊઝાં અખરોએ
 વાયુલ્હરે ચડીને વિલસન કરવા નૃત્યનાદે ઉમંગે,
 ત્યારેયે સિધુરાજે પ્રણયવશ થઈને મને આત્મસંગે
 બાધેલો રાગવાનું ઉચિત નવ ગણ્યું 'સતપથે છો જતો એ'.

એવી રીતે મનાવી મન, ગતિ મુજને ઊર્ધ્વ દેવા ઉછાળ્યો
 એવો વાતગલ્ય કેરો નિધિ ગહન કદી કેમ હુથી બુલાયે,
 જેના પ્રૌઢા પ્રતાપે ગગનરસતણા રૂપમા પ્રાણુ ઢાળ્યો,
 તો હાવે સિધુકેરૂં વ્રત લઈ ઋણુ એ ફેડવા સૌ દિશાએ
 ઘૂમુ, પીયૂષધારા અવિરત વરસી વિશ્વના તાપ ટાળુ .
 આપી આપી લલે હુ ખતમ થઈ જઉં, મુક્તિ એમા જ લાળુ ૧૪

૩૦ ૧૧ ૧૯૩૫

૩ મને - મહને મુદિતમને સ્વપ્નરંગોએ રંગ્યો

૪૬ : રજનીને પ્રશ્ન

પૃથ્વી

અલી રજનિ ! અંદ્રમા વર પસંદ શાને કર્યો ?
 કલંકિત અતેજ આપ, પરતેજથી રાજતો,
 જણાય રમણીય કિંતુ કદરૂપ સાથે નર્યો;
 વળી સતત પીડિત ક્ષયવડે; લવે લાજતો
 ન જે અવગણી તને કરત રાજરાણી પદે
 નિયુક્ત પ્રિય રોહિણી : ત્રસિત રાહુના આસથી
 થતો વિકલ વીર્યહીણ : દ્યુતિલોકની સંસદે
 નહતા કંઈ સ્વયંપ્રકાશ નભનારકો, હાસ્યથી
 હરંત નયનો અનંત - અવકાશવાસીતાણાં,
 અપૂર્વ અકલંક, સૌમ્ય વિલસંત તો યે દહી
 નિવારત બલિષ્ઠ રાહુગણ ? રૂપ સોહામણાં
 નહતાં શું ગુરુ - શુક - મંગળ સમાન કે તેં ચહી
 કર્યો વર પસંદ એ, પૃથિવીતણી આણની
 તળે રહી પ્રદક્ષિણા કરત મર્ત્ય સંસારની ? ૧૪
 ૧૫ . ૧૦ . ૧૯૩૫

૧૦, ૧૧ . તો પણ બળિયા રાહુગણને બાળી મૂકી નિવારવાને સમર્થ.

૪૭ : રજનીનો ઉત્તર

પૃથ્વી

ન નિદ મુજ નાથને, કૃપણ વેણ ઉચ્ચાર મા !
હશે વદન ઊજળાં, વણ કલક સોહામણાં,
પરતુ ક્યમ જોગ થાય યદિ પ્રેમનો આતમા
અલેદ રસતાંતુએ ઉર ન મેળવે ખેતણાં ?

હતા ગગનમાં લસંત નવ લાખ તારામણિ,
અને ગ્રહ અપૂર્વ ગૌરવલયા, ન મારે ઉરે
થયો પ્રગટ પ્રેમ . ફર દિલનાં પરાયાંતણી
પ્રભા પરમ તોય નેહ નયને ન મારે સ્કુરે;
હરે ન સ્મિત એમનું મુજ પરપરા શોકની

પતિ પ્રિય શશી મને નિકટ અતરગે લઈ
પ્રસન્ન પુલકાવતો, અમૃત વેદનાથોકની
પરે પ્રણયથી ઝરી સકલ દુખ ગાળી દઈ
મને અજળ સ્વપ્નની રસસમાધિએ સેરવે :
સુભાગ્ય મુજ ચદ્ર, પ્રાણુપતિ એ જ માર્ણલવે

૧૪

૧૫ ૧૦ • ૧૯૩૫

૨ વદનઊજળા નક્કનિવાસી.

૧૧ મહારા વેદના થોક ઉપર પ્રણયથી સુધા રેઢનારો એ જ એક છે

૪૮ : અભીપ્સુ યૌવન

પૃથ્વી

સુરક્ષક પિતા પ્રચંડ ગિરિરાજની છાયમાં
 સુમંદ મૃદુ ગાનની લહર માત્રમા રાગ્યતું,
 સ્મિતોન્નન્નવલ મુખે શિલાંગણુ પરે મુખે નાગ્યતું,
 ન બાલઝરણું હવે હું શમતું રમી પાયમાં :
 હવે હું નદરાજ ઝંખનભર્યા મહાપ્રાણના
 પ્રવાહ ધુધવન્ત સાથ અનિરૂદ્ધ આવેગથી
 શિલાખડક તોડતો, તરુ ઉખેડતો ટેકથી
 ઉભેલ પડછંદ, માનું તટ બંધના, આણના
 અખ ધ ઉભરે ભલે પ્રકૃતિના મળો શ્યામળા,
 ન લક્ષ મુજ ત્યાં, ઠરી સકલ એ જશે કાળમાં;
 ધસી ભરતીની ઊભી ઉછળતી મહાક્રાળમાં
 પ્રવેશું મુજ સ્વપ્નસિંધુ જહિં હાક દે આકળા
 તહીં પરમ રમ્ય નીલમમયી દ્યુતિસુન્દરી
 અસીમ શયનીયમાં લઈ મને સુખે દે ભરી

૧૪

૪ : પાશ - પ્રચંડ પિતા ગિરિરાજના પાય.

૭, ૮ : જે પડછંદ (મહાકાચ) તરુવર ટેકથી ઉભેલો છે તેને ઉખેડી
 નાખવા સમયે હું હવે હું - નદરાજ પ્રવાહ

૯ : ઉભરે - ઉભરાય, મ્હારી સપાટી ઉપર

૧૩, ૧૪ : નદરાજપુરુષ; દરિયાના ભીતરાઈ પરોમાની સુંદર નીલદ્યુતિ તેને કવિ
 દ્યુતિસુન્દરી કહી એ પુરુષની પત્ની ગણે છે નહીં તે પત્ની ઉદધિ
 તે પતિ, એ આપણી કવિપરપરાના ખૂબ ચવાઈ ગયેલા દપતીને
 આ દૃતિમા ઉલટાવી નાખેલું છે

૪૯ : સોનેટ

દીર્ઘ પચાસ

અકલથી અકળાર્ધ કવિતાની કલા કેા કિશોર,
 ત્રિભંગી અનુપ અગે લુભાવતી, છદ નાદે ચડી
 વિહાર કરતી દ્યુતિલોકે કવિદષ્ટિપથ પડી :
 હલમલી ઊઠ્યુ હૈયું, ઊર્મિઓને ચિતનો ચકોર
 કાંત એ કલાને કાળ કાચન શી કલ્પનાનો દોર
 લખાવે ગગન ગમ કિંતુ કલાકુમારી ફૂટડી,
 લીલાએ લચકી જતી, અધર શુ જૂઠ્ઠા ફૂલ જડી,
 મજુલ નેહલ નેને નચાવત જ્યોતિ-જાદુ આર
 “કવિ ! મને વરવાના હોય તવ હૃદયે જો કોડ
 પુરાણ મહાલયોમા, સૂણુ, પદપાની નહીં ધરુ .
 ભૂતની છાયાથી ભરી ભીંતો કાળી જોઈ હુ તો ડરુ,
 નિવાસ મારો તો નવ અક્ષર - મદિર આણુજોડ”
 કામ્યશિલ્પી કવિએ ચૌદ - મજલો રચ્યુ સુમદિર
 કવિતાકલા કિશોરી આવી ચિર વસી ત્યા રુચિર

૧૪

૧૩ • ૬ • ૧૯૩૬

૧૩ કામ્યશિલ્પી - ચાહે તે સર્જ શકનાર આ તેમ આ કવિતાઓ-
 માના ખીલ નવા છદપ્રયોગો માટે જુવો પ્રવેશક

વળી યૌવનપક્ષે ગિરિરાજ - કુટુંબનો બનેલો સમાજ, સાગર - ભવસાગર, -
 એમ આ સોનેટમાનું વર્ણન બચપણથી માડીને પૂરો વિકાસ પામતા લગીના યૌવનને
 લાગુ પડે છે તેટલું જ છેક નહાના બહેનિયાથી કમે કમે વધીને સગમ આગળ
 મહાનદરે સનાતન વહી રહેતા નદપ્રવાહને પણ લાગુ પડે છે આમાથી નદપ્રવાહને
 ગોણ વરતુ ગણિયે તો આ કૃતિને યૌવન વિષે અન્યોક્તિ પણ કહી શકાય

૫૦ : પૃથ્વીછંદ*

પૃથ્વી

ગભીર ગગનોતણી ગહનતા થકી ચે વધુ,
છતાં રમતિયાળ બાલઝરણીતણાં લાસ્યને
સલીલ શરમાવતો, કરુણ, શાત ને હાસ્ય ને
સમુલ્લસતતેજ વીર, મન નંદનારો મધુ-
રસેય બહલાવતો પરમ છદ સૂતો હતો
તમોજડ દશા મહીં, સકલ શક્યતાઓ ધરી
ઉરે;— અવનિ જેમ ગૂઢ રસચેતનાએ ભરી
જણાય જડ મૂર્છિતાગ, પણ અંતરે જાગતો
મહા પ્રબલ પ્રાણ રગ,— સુમુદ્દર્ત ઊભા થવા —
— તણું નિરળતો, સહાય શુભ કે પ્રભાવંતની
લઈ શિશુદશામહી; પણ પછી મહોજે નવા
સન્નર્ધ વિજયી જવે લહત સિદ્ધિ સાદૃશ્યની
પ્રબુદ્ધ વર પૃથ્વીછંદ ! બલવંત ભાવ દમ,
સ્વનત સત સિધુરાજ ગરવા, નમસ્તે નમ.

૧૪

૧૯૩૫

*શ્રી બ ક હાંતરને કરકમલે નિવેદિત — કર્તા

ગભીર, શરમાવતો, બહલાવતો, પરમ એ વિરોધણો છે છંદ જેડે લેવાના.

- ૪ સમુલ્લસતતેજ બહુમીલિ સમાસ દોઈ વીરરસનુ વિરોધણ છે
મધુ . વસતઋતુ, ચૈત્ર માસ એ ઋતુ એ માસનો રસ તે ગૃગારરસ
- ૮ છદ ઉપમેયનુ ઉપમાન અવની, ‘જણાય જડ મૂર્છિતાગ પણ અંતરે જાગતો
મહા પ્રબલ પ્રાણ રગ’ એ છે ઉપમેય ઉપમાન બેયનુ લક્ષણ.
- ૧૧ . મહોજ — મહાન ઓજાસૂ ૧૪ . સ્વનત — સ્વત, ગુણ નહેનો.

૫૧ : બળવંત કવનો

શિખરિણી

“દીસે ખાવા ધાતો ખડકપથરે ખુડ નરવો,
જવલ્લે કેડી ચે ખડખચડ કષ્ટે ખહુ મળે,
છળે એને જોતાં હૃદય, પગ તો ત્યાં ક્યમ પળે ?
વૃથા ત્યા શું જાવું ? અગમ અતિશે એહ વરવો”
વહો મા, છાજે કે મતિનયન ઉન્મેષ કરવો
જુવો વૃક્ષો, વેલો લહરત લચેલી ફલફળે,
સુણો ધ્યાને ગાનો, બળબળ ઝરા નિર્મળ જળે
વહેતા આનંદે ખડક ખડકે : શા અનુભવો !

પહાડી પ્રજાનાં કવન બલવતોર્મિ — સરજ્યા,
ખડિદ્દષ્ટે જોતાં વિષમ, રસ અર્થે અગમ શા,
ઘટા શોભા કિતુ પ્રચુર, ઝરણા ચે અમૃત શા,
રસજોએ તો એ લવ નવ તન્યાં ભાવથી ભજ્યા
લઈ જતી ઊંચે ગગનરસિયા કાવ્ય શિખરે
કળાની કેડીઓ સુલભ યદિ ધી કે ધૃતિ ધરે ૧૪

૧૯૩૬

નયન અને મતિનો ઉન્મેષ, મતિના નયનનો ઉન્મેષ.
ગગને રસેલા કાવ્યશિખરે ઊંચે લઈ જતી કલાકેડીઓ સુલભ છે ને .
ઊંચે કાવ્યશિખરે લઈ જતી કલાકેડીઓ ગગનરસિયાને સુલભ છે ને
એમ બે રીતે અન્વય થઈ શકે. ગગનરસિયાને કેડીઓ ઊંચે લઈ નય છે
અને સુલભ પાછુ છે, એમ લેવાય.

પર : ઉર્ધ્વપંથના યાત્રીને

સંગ્રહ

આમત્રે છે ચડાવો અમર સરણિએ દોરતા દિવ્ય ંયોમે :
સોપાને પર્વતોના પદ ધર તવ આરોહણાર્થે અધીરા :
યાત્રી ! આનંદધેરાં અમિત ગગન, નક્ષત્ર ને સૂર્ય સોમે
શોભીતાં લવ્ય લર્ગે, ચિર સમયથી તારી જીવે વાટ, વીરા !
નેત્રો એકાગ્ર તારાં કર વિલસત શૃંગે : ન શૈથિલ્ય - આડે
થાવા દે મંદ કો'દી પ્રગતિ; નવ કદી શ્રાંતિ કેરે નિમિત્તે
વિશ્રામે વેડફતો અધવચ કહિં યે : ઘોર શા ખીણુ - ખાડે
જોજો બેકામીમાં તું ગડબડત જતો મોહસંબ્રાંત ચિત્તે.

હૈયે જીવ્યાલિલાયા ઝળહળત રહો; વેગ વાધો પદોમાં,
ઓજસ્વી આત્મશક્તિ ત્રિભુવનજયિની લાખ બાધા વિદારો;
ખૂટો ના ધૈર્ય માર્ગે શિર પર વસમી વર્ષતી આફતોમાં.
હારોના હૂમલાઓ અડગ હઠવતો આત્મ હારે ન હારો
શ્રદ્ધા ઊંડાણુકેરી અમર, અસિતાણી ધાર શા પથ - અંતે,
સાક્ષી સત્સિદ્ધિની હો અમૃતમય મહાજ્યોતિપુજે અનંતે ૧૪

૧ • ૧૧ • ૧૯૩૫

ચિત્રકાર શ્રી કૃષ્ણલાલ ભટ્ટના એક ચિત્રનો મધ્યાનુવાદ. - કર્તા

૫૩ : મોના લીઝા

પૃથ્વી

હતી ન રૂપમાં તું ઉર્વશી, તિલોત્તમા યે નહી,
પરતુ હતી અદ્વિતીય નરી મોહિનીથી ભરી,
પ્રભાવમય કાતિ તારી, ન કળાયું કો'થી જરી
“હતુ શુ તુજમા કરત મન મુગ્ધ જોતા મહી.”

કલારસિક કોવિદો પણ લવે શક્યા ના કંઠી,
નહી ય મન માપનાર તવ મર્મ ખુલ્લુ કરી
શક્યા તુ હતી ગૂઢ લેહભરી, જેમ છે શર્વરી .
હજીય જગની સમક્ષ અણુગિડલી તું રહી

છુપાયલ હતુ શુ જાદુ તવ ઊજળા લાલની
પરે તરત રેખમા ? અગર ફેન શા વક્ષમા ?
હતુ અલકમા ? અજોડ કરણેલ કે ગાલની
સરોજ સમ રગની ઝલકમા ? હતુ અક્ષિમાં ?

સરી અધર ધારથી સ્મિત ચમત્કૃતિ જે જરા,
છળી મહી છતાય જોઈ જન થાય કેં ખડાવરા ! ૧૪

૧૯૩૫

લીઝોનાર્દો દા વિગ્ચીના સુપ્રસિદ્ધ તૈલચિત્ર ઉપર આ સોનેટ છે
મન માપનાર - માનસશાસ્ત્રી, Psychologist
રૂબેરૂ - (૧) કરવેલ, (૨) કરની બેલડી (જોડી)

૫૪ : લીઓનાદો દા વિગ્ગી

પૃથ્વી

અહો ! અજળ સુન્દરી ! નયન તારકાતેજથી
મનુષ્યમન આંજતી; દીસત રાજરાજેશ્વરી
સમાન વદનપ્રભાવ; સુવિશાલ ભાલે કથી
શકાય નવ એવી રેખ, અવલેહના કૈં કરી
રહી જગતક્ષુદ્રતાની ! કરળેલડી શી નરી
સુહે લલિત રૂપમાં ! ઉર જરા જરા ઊછળી
ઊછળી રહ્યું વિશ્વનું હૃદય ! સ્કંધને છાવરા
રમત અલકાવલિ મુખ કને યથા વાદળી
શશી નિકટ શા ઝિડાઈ અધરે કુણા આવરે
કળાય નહિ એવું ગૂઢ સ્મિત ! સર્વ આ શુ જશે ?
નહી શુ સ્મૃતિ યે રહે સમયને પટે ? “કાં નહી ?”
— કહી કુશલ વિગ્ગીએ તરત પીંછી લીધી કરે,
અને અજળ કૌતુકે તરલ કાંતિ આણી વશે
કરી અમર રંગરેખમય મોહિનીની મહી —

૧૪

બીજી કૃતિઓ

[પૂર્વધર્મ]

૫૫—૮૬

પપ : કુવિવેચકને

વસતતિવક્ષા

રે કાક, જા ઉકરડે મળ ચૂંથવાને,
 તું શોભશે અધિક ત્યાં નિજ કૃષ્ણવાને;
 ના થાય પૂતિવદને રસની પરીક્ષા,
 છે હંસને જ મળી સત્યવિવેકલીક્ષા

૪

૫૬ : ગુણદૃષ્ટિ

અર્થશા

છોને હો અદ્રમાની સકલ નયનથી ગુપ્ત નિત્યે રહેતી
 ખીજી ખેડાળ બાબુ, હિમમય મૃતને ઘેર અધાર - ઘેરી,
 ખીલે ના જ્યા કલાઓ નયન હૃદયહારી નરી સ્નિગ્ધતાની :
 મારે તેની પડી શી ? ક્યમ કલુષિત થાઉ વૃથા એ વિચારે ? ૪

આ સામે શુભ્રતાના સરસ સ્ફટિક શી કાંતિ અહ્લાદકારી,
 સ્નેહે સીચી રહેલી અમૃત સકલ સતાપની શાંતિ જેવાં,
 તેને સેવીશ હર્ષે પુલકિત થઈ હું ને બને તો અહીંશ
 શ્રી એના સદ્ગુણોની, મુદિત મન વળી ગાન એનાં કરીશ ૮

૫૭ : કવનાતુરને

અનુષ્ટુપ

કાવ્યનુ દિવ્ય પંખીડું, કવિ ! તું આણુવા મથે
ચડીને કૃપનાઓથી સંચાલિત મનોરથે ?
ક્યાં મંદ કૃપનાઓની ગતિ, ક્યાં તેજની ત્વરા
પંખીની ! આ પ્રકારે તું કવિ ! ફાળે નહીં જરા.

૪

તર્કની જાળને જોતાં વાર પંખી ઊડી જતું;
એ કો' જ્યોતિતણી ડાળે રસમાળે જ ફૂજતું.
કઢંગી ભોંયમાં ઊગ્યાં ઝેરી કાંટાળાં આંખરાં
સેવે ના એ : ગમે એને સ્નિગ્ધનંદન ભાવનાં
ગસૂરી જૂમ હોયે ત્યાં ન એનું આવવું થતું :
સૂરતાના સરોદોમાં મન એનું મહાલતું.

૧૦

વાસનાના વિકારોની ધૃણા એના સ્વભાવને,
પાવિત્ર્યના પ્રદેશો જ આકર્ષે એની આખને
અક્ષરો ધામ ના એનું ભલે ગર્વે ગફડતા,
અર્થ - અક્ષરતાકેરા એને આવાસ રૂચતા
ખાળ અદૃશ્યનું, એની જન્મભૂમિ અગોચરે:
નિરાનંદ ધરાએ એ રેલવા રસ ઊતરે.

૧૬

આવે ત્યારે કવિ ! એને આત્મકુન્જે ઉતારજે,
ને એના સત્યસૂરોનો લહિયો માત્ર તુ ધજે.
પદનું પાંજરું તારું એ પંખીડું નહીં ભજે,
અલૌકિક લયે એને રમતું કવિ ! મૂકજે.

તારી વાણી રખે આવે આડી એને નિરોધવા,
રાખજે પખીગાનાથે મૌનના માર્ગ મોક્ષના
સતેજ શ્રુતિએ નિત્ય વાટ જોતો રહે કવિ !
આવે ત્યારે વધાવી લે સૂરતા અર્પજે નવી ૨૪

૧૯૩૮

૫૮ : પ્રભુતાનું પંખી

૫૬

હર - સુહરનું અદીઠ નીક - નિવાસી વિહંગમ,
પ્રેમલ પાખોની હૂંફે હુલાવત સ્થાવર જંગમ, ૧
આવ્યું અપાર વિસ્તાર વટાવીને શૂન્યે ખચેલો,
આવ્યું લેહીને દુર્ગ દિશાનો કાળે રચેલો ૨
લોક્યુ ન સ્વર્ગસુખે જઈ ઠરવા નદનખોળે;
યોજ્યુ લવે ન જ્યાં સિધુ સુધાના ન્હવાડત છોળે ૩
આવ્યું ઉષાના સોનલ દારની દીપ્તિ ઉઘાડી,
આશાતણા ઉદયાચળે મગળ પગલીઓ પાડી ૪
આવ, મોઘેરા ! આવ, મહા મહેમાન અમારા,
સુરજનેણુલ ! આવ, હુસે ઉરપકાના કચારા ૫
ભૂપર ઠરવા આવ, હે અદ્ભુતરૂપ અનાદિ !
પૃથ્વીના પ્રાણને પાટ સ્થાપ તારી શાશ્વત ગાદી ૬
સત્યની સુરતાના ગાન અકુઠિત ગા હૃદયગમ,
મૃત ને અમૃતનો સાધ ચિરતન ચેતન સગમ ૭

આ અમ મોહનો માળો, પ્રવેશ ત્યાં પાવક જેવા;	
લસમ કરી એ, મહેલ ખડો કર સુકિતનો રૂહેવા	૮
અવનિએ છાયલ આંધી કામનાના કાજળકેરી,	
પ્રખર કિરણશરમાર ચલાવીને નાખ વિખેરી.	૯
માટીની જડતાએ ચિન્મય સ્પર્શ કરી ચરણોનો,	
પ્રાણ અમર પ્રગટાવ, ટળી જાય ભો મરણોનો.	૧૦
આવ, વિહંગમ ! આવ, આનંદનો અર્ધ લઈને;	
દુઃખનાં લાન લુલાવ યુગનિયાં તારાં દઈને	૧૧
વિષની વિકલતા નિવાર રસાયન શાંતિનાં પાઈ	
પામર પૃથ્વીએ લાવ અનંતની ઓજ-વડાઈ.	૧૨
ભૂમી અલક્ર વિરૂપ, કળાવત કાદવ મેલા,	
શિવ શુચિ સુંદરતાના પ્રસાદ તું લાવ વહેલા	૧૩
વિશ્વ જીવે તવ વાટ કાળોથી અનર્ગળ રોતું	
આવ, આશ્વાસન લાવ, લળી લળી આંસુડાં દહો તું	૧૪
આવ, આંજુ તને આંખલડીએ ને આંકું આત્માએ :	
પ્રભુતાના પંખી ! સ્વીકાર સેવામાં મને તવ પાયે	૧૫

૧૯૩૫

૯ માર - મારો, અમ્મ પર પરા ૧૨ : ઓજ-વડાઈ - વડા ઓજસ

૫૯ : પ્રિયા કવિતાને

પૃથ્વી

પ્રિયે ! કવિતસુદરી ! નિકટ અતરગે રહે,
 સદૈવ તવ સ્નિગ્ધ દર્શન કરાવ આનદિની !
 નિહાળી મુખ તારુ અતર દ્રવી દ્રવીને વહે,
 ખની સ્નપિત નેન તારી શિવ કાંતિમા કોમલા
 કૃતાર્થ સમ ઉદ્ભવે ગગનતારલા શાં શુચિ ! ૫
 તુ એક મુજ અતરગ સહુ જાણનારી સખી !
 ન ગુપ્ત તુજથી કશુ ય હૃદયે કદી સધર્મ,
 ન અન્ય કહીં યે જર્ઘ ઉર કદી ય મે ઠાલવ્યું;
 કહે, અનુભવ્યો કદી તુજ સમીપ સંકોચ મે ?
 અનન્ય તવ પ્રીત, ઉજ્જવલ શિખામયી જ્યોત શી ૧૦
 સદૈવ સ્થિર જાગતી, પ્રચલચિત્ત સસારની
 તમોમય નિશામહી શુભ પ્રકાશ દેતી મને
 તું અંધ મુજ નેનની વિમલ દેખતી તારકા !
 લયકર લવાખિમા તું તરણી ખની માહરી,
 તરગતરગે ધસત તુછકારતી મૃત્યુને, ૧૫
 સરત સુખ સ્હેલથી ગહન સિધુની સૂરતા -
 તાણું મરમ લેદતી, અમૃત મત્ર કેરા ધ્વની
 ગભીર પડઘાવતી શ્રવણ કેરી તદ્રામહી
 વિમુક્ત ચમપાશથી કરત સત્ય સાવિત્રી તું !
 સમસ્ત સુખદુઃખમાં સતત એક તું સગિની, ૨૦

અચૂક મુજ દુઃખમા પ્રણયલાગ તું માગતી,
 વિષાદ મુજ પ્રાણનો વદનમદિરે ધારતી,
 વ્યથા વિકલ મારી અંતર ઉઘાડીને ઝીલતી.
 વદી વચન મીઠાં સરસ દેતી આશ્વાસનો
 વહત મુજ અશ્રુધાર તવ અંચલે નીતરે, ૨૫
 વિલાય તવ ફલ કુશું મુજ ઉષ્ણ નિઃશ્વાસથી
 વધેલ મુજ તાપમાં હૃદય તારું ફૂદી પડે,
 તું ક્ષીણ વિધુલેખ શી કૃશ તપસ્વિની શોભતી

અને હૃદય મારુ જે સમય હૃદ લાવે ભર્યું
 પ્રસન્ન સુખ - ઊર્મિએ વિલસતું સુહાગી લયે, ૩૦
 સ્મિતે સ્મિત મિલાવતી તું મુજ સગમાં, તે સમે
 સ્ફુરત તવ નેનમાં પુલકતેજ તારાતણાં;
 પ્રહૃદ ઉરના પ્રલાપમહીં માધુરી ગીતની
 અખડિત વહાવતી, સમયભાન ભૂલાવતી,
 અનેરું લઈ ખીન સૂરમય સ્વર્ગમંદાકિની ૩૫
 પ્રવાહિત કરી ચિતા-ભસમને ય ઉઠાડતી
 ટળે મુજ શ્રમે સમસ્ત તવ શીઘ્રી છાયમાં
 મળે અજળ તાજગી, અણ અણ બળે ઊભરે

૨૮. વિધુલેખ - ચદ્રલેખા, ખીલની ચદ્રકલા

૩૨ તારી સતે જ કીકીઓના પુલક તાગ નયનોમા સ્ફુરી રહે છે

૩૬ ચિતા-ભસમ - મરી ગયેલ બાળી મૂકેલની રાખ

૩૮ બળે ઊભરે - ગમ્કિઓ અણ અણમા ઊભરાઈ નય છે

અખડ સહવાસમા તવ બને ક્ષણો શા દિનો,
 વહી સરલ જાય જીવન અસીમની શાતિમાં ૪૦
 પ્રવૃત્તિ તુજ કાજ ઉત્સવતણો બને છે ઝરો,
 વિરામ તવ નામ, પ્રેમ તવ કામનાસિદ્ધિ સૌ,
 હસત મુખ તાહરે જ મુજ કીર્તિની ચ દ્રિકા,
 અથે વિજયમાળ ભારી તવ પુષ્પ સફલાવના
 રમે તુ નયને ન તે સમય દોર રાત્રીલણા ૪૫
 દમે લવ મને, નિશો ઊતરતો નિશાનો જવે,
 સૂણી તવ પદધ્વનિ શ્રુતિ સતેજ ભારી થતી,
 તને અનુસરત નિત્ય મુજ ચિત્તકેરી રતિ
 ન અન્ય કહી રાચતી તરલ કૈં સ્વભાવે છતાં,
 ચિદંબર કરે તું સૌ વિશદ શારદ સ્પર્શથી. ૫૦

તને પખપણે કને હું બની મુગ્ધ બોલાવતો,
 અડોઅડ ઉછગમા પ્રણયિની ! લઈને તને
 કથા મુજ પ્રવૃત્તિની શ્રવણ તાહરે રેડતો :—
 તરંગ, કંઈ ઊડણો, હૃદયભાવઉછાળ કૈં,
 અપૂર્વ અનુભૂતિઓ સરલતાથી સુણાવતો ૫૫
 ધરુ તુજ સમીપ હું સ્ફટિક જીવનાદર્શને,
 પ્રકુલ તહીં તાહરુ વદનગિળ સોહી રહે.
 પ્રભાતસમયે કરી પ્રથમ તાહરા દર્શનો
 નવી સપનસૃષ્ટિના અકલ રંગ આલેખતો

તને મધુર સ્વપ્નસંગિની ળનાવીને રાગ્યતો ૬૦
 તને જ નીરખું ઉષામય ગુલાળના સાજમાં,
 સુણાય તવ કંઠસૂર વિહંગોતણા વાદમાં;
 સુવર્ણમય અંગુલી તવ ઉઘાડતી પદ્મનાં
 સહસ્ર દલ તાહુરાં લલિત આસનો શોભનાં.
 સુગંધલર શ્વાસની લહર તારી ત્યાં જાગતી, ૬૧
 થતું ભ્રમરગુજને સરસ ગાન તારુ સખી !
 તને જ રવિરાજના કનકજ્યોતિના આસને
 વિરાજિત નિહાળી હર્ષિત ળની ળની નાચતો;
 અને હૃદયપદ્મની મધુરસે ભરી અંજલી
 લઈ મલપતે મુખે રવિમિષે તને અર્પતો ૭૦

સમસ્ત દિન ચેતનામય પ્રકાશ વર્ષી રવિ
 તણ જગ કૃતમ્ જાય પળ થોભી અસ્તાચળે,
 વિરક્ત સુખ લેખ ધારણ કરંત સંન્યાસનો
 તું સાંધ્યવદના તહીં વિકલતા ભરી આવતી,
 જતી દિવસનાથ પાછળ મનાવવા, પાથરી ૭૫
 સુવર્ણમય રમ્ય અંચળ ધરાતણી ધૂળમાં,
 સમસ્ત મુખરંગ વારી જતી, તો ય ના માનતાં
 પ્રભાકર અલોપ એક પળમાં ઘઈ રે જતા !
 હતાશ ઉર તું ઘતી, વદનમ્લાનિ તારી વધે,
 વ્યથાની ઘન મૂર્તિ શી તું રવિરાજકેરી રજે ૮૦
 લપાવી મુખ દે, ઢળંત તવ પ્રાણ મૂર્છામહી;
 અને તિમિરસિંધુ ઘોર ઉપરે ફરી રે વળે !

અકથ્ય તવ એ વ્યથાતાણી કથા ધ્વને નીદરે
અને સ્વરવિહીન સૂર રડતા જગે ઊભરે

નિગૂઠ રજની સમે રલસની નરી પાંખથી ૮૫

પ્રશાંત ગગને ઊડી નલ અનતના તારકો -

મહી પલકતી તને હું નીરખુ, મને ઈગિતે

અસીમ મહી મ્હાલવા પ્રણયપૂર્ણ બોલાવતી,

સુધાકરતાણી સુધાની ભરી શુભ્ર ઝારી લઈ,

પ્રકુદ્ધ શુચિ હાસ્થપૂર્ણ વદને ધરાની પરે ૯૦

અમીરસ તું સી ચતી, સ્નપવતી મને શીકરે,

સુશીતલ અનેરી સ્નિગ્ધ ભરી શાંતિ અગાગમા

અપૂર્વ રસસ્વપ્નના સુખતરગદોલા પરે

સલીલ વિલસાવતી. અજબ જાદુએ આંજતી

વિમુગ્ધ મુજ લોચનો, વિવશ આંખ મિચાય ત્યા ૯૫

છળી તવ નિહાળુ નીલ લસતા ચિદાકાશમાં

વિહાર કરતી હસત સખી ચદ્રિકા સાથમાં

વિમુગ્ધ ઉર તાહરું વન વને ભમે રાચતું,

પ્રસન્ન વનદેવી સાથ હરિયાળીમાં નાચતું,

ધ્વજે ફરફરે જહી હરિત વૃક્ષ ઉત્તુગના, ૧૦૦

મહા ગગનરાજને પવન નાખતા વીઝણા,

જહી કિલકિલાટ કોટિ વિહંગોતણા કઠથી

ઝરી સરલ માધુરી, હૃદયશૈલ ગાળી મહી

કરત રસરૂપ; પુષ્પમય પત્રના પુજમાં

કરે બ્રમર ગુંજના; મધુર ગંધ નિઃશ્વાસને ૧૦૫
વહી પવન જાય ડોલત પ્રમોદના પૂરમાં,
સ્વય તું મુજ ક્યારીએ હૃદયથી જતી ઊભરી
સુધા સરસ સ્ત્રીયતી, મદ્દલ ફૂલ ખિલાવતી
સુહંત નવ રંગમાં મધુર ગંધ મહેકાવતો
લઈ કુસુમપાંદડી હરિત જૂલતા પારણે ૧૧૦
ખિછાવી શિશુઓ સમા પ્રિય પતંગિયાને તહીં
સુકોમળ કરે હુલાવત લળી લળી ચૂમતી,
ઉમંગભર હાલુડાં લલિતકંઠ દેહકાવતી.

વસંત સખી તાહરી રસિક રમ્ય શૃંગારના
કળાકુશળ હસ્તથી મધુર ગંધથી મહેકતી ૧૧૫
લઈ કુસુમમંજરી ગૂથત વેણી તારી પ્રિયે !
સુરંગિત સુગંધી પુષ્પરજ છાંટી તારે મુખે
અવર્ણ્ય રમણીય રૂપકમનીયતા ત્યાં ભરે
સુવર્ણ સહકારમંજરીતણાં મધુ ચૂમતી,
નિકુંજનિલયે વિલોલ રસરંગમાં ડોલતી, ૧૨૦
વસંતતણી વેણુ શી યુવતી કોકિલા કોડથી
અળંડ રસપૂર પંચમ મુરે વહાવી દઈ
તને પ્રિયતમે ! ઉરે મુજ નચાવતી હર્ષથી
ગુલાબી ફલરગની પ્રણયપિયકારી ભરી
ભરી રસની હોરીએ નવ વસંત પ્રાણે પૂરી ૧૨૫

બનેલ મદમત્ત ખેલ સખી ! ખેલ તું ફાગમા,
ધ્વનાવ મુજ કુજ યૌવન જગાડતા રાગમાં

અષાઢ ઘન આવતો ગડગડાટથી ગાજતો,
દશે દિશ લસત લાસ્ય અપલાતણ વેરતો,
દયાળ જગદેવની કરુણ ધાર વર્ષાવતો. ૧૩૦

સુકાયલ ધરાપટે ગિરિ, વનો, નદી ને સરો
પરે વિપુલ પ્રાણની હરિત હોરીઓ લાવતો
પ્રિયે ! તું મુજને તહી નવ તૃણાંકુરોની પરે
સુવાદી સરિતાતટે મરમરત હોરી કને,
ભર્યા ગગનગર્ભથી ઝરમરત ઝાયો તળે, ૧૩૫

સુનીલ ઘન - અજને નયન આજ ખેલાન શા
મને તું લઈ જાય મેઘમય ગાજતા મડળે;
સુરેન્દ્રધનુની કમાન પર તીર ધારી મને
અનત ગગને ઊંચે સરર છોડી દેતી, અને
સ્વય અપળ વીજસ્વાગ ધરી લાસ્યમાં હોંકતી, ૧૪૦

કટાક્ષ કરુણાતણા ભુવનની પરે ફેંકતી,
ધળાકે કરતીકે સિધુહૃદયે ઊંડે ઊતરી
કથા ગુપ્ત ખહાર કાઢી લઈ આવતી મેઘની :
મહા ગગનધામના પ્રતિનિધિ સમા સિધુથી
ઊડી, પળ મહી જ આવી મુજ પાસ આકાશમા, ૧૪૫
રહસ્ય મુજ કાનમા કથત ભવ્ય એકાતમાં

રસાર્દ્ર ધન કુંજમાં કુચુમ રંગ જ્યાં રેલતા,
 તહીં તપનતાપરક્ષિત સહાસ્ય જે આપણે
 વિલાસમય હીંચકે પ્રણયદોર સાહી કરે
 ઉમગભર જૂલતાં અલકે તાહરા ઊડતા ૧૫૦
 હવા લહરીએ; રમત મૃદુ વાદળી શી લટો
 શરીર પુલકાવતાં કરત કૈ મને ચુંબનો;
 કપોલ અડતા કપોલ, શિર સ્કંધ મારે ધરી
 ઢળે તું, કરવદ્ધરી રણકતી મીઠું કકણે
 ઘિંટાવી મુજ કંઠમાં—અમર પ્રેમના ળંધમાં ૧૫૫
 હું ચે ઊછળતે ઉરે પ્રણય—અંકમાં તાહરા
 ધરી શિર નિમેષહીણ, તવ ચદ્રની પૂર્ણિમા
 નિહાળત રસપ્રદેશ ગમ સ્વપ્નમાંજે સરુ,
 લપાવી મુજ પાંખમાં વિલસતી કલા તાહરી
 સિંચાઈ અધરામૃતે સુખસમાધિમાંહિ ગરુ ૧૬૦

નરી કરુણ મૂર્તિ વિશ્વજનહુ.ગથી દાઝતી.
 વિલાપ સૂણી આર્તના તું ઉરમાં વિંધાઈ જતી,
 નિહાળી તનુ ઉષ્ણ અશ્રુ નયનાંબુ નિતારતી,
 ગરીબ ધરમા ઉતાવળ ભર્યા પદે તું જતી
 લઈ સરસ શાંતિલેપ સહ સ્નેહ—આશ્વાસનો ૧૬૫
 દુખે ઢળી પડેલને લગી લગી લઈ ચૂમતી
 તું ગાન કરુણાતણાં પવનઢેરીએ પાઠવે,

દશે દિશ, સુધાભર્યા કળશ વિશ્વમા ઠાલવે,
 ગિછાવી ઉર કોમળુ ભુવનના વિશાળા પટે
 અશેષ જગખાલને લઈ રમાડતી બહાલથી ૧૭૦
 બને સકલની તુ વત્સલ સ્વભાવની માવડી,
 દયામય તું નાવડી વિકલ શોકને સાગરે.

પ્રિયે ! કવિતસુદરી ! પ્રકટ કલ્પનામૂર્તિ હે !
 રહે નિકટ નિત્યજ્યોત બની આત્મને મદિરે
 વિખૂટી પડતી નહી, નહિ રીસાઈ જાતી કદી ૧૭૫
 વિમુગ્ધ મુજ ચિત્ત એક તવ દિવ્ય માયામહી,
 પ્રસન્ન કરવા તને તપ નિષેવુ આનદથી,
 ત્વદીય વસનાર્થ શાળ મુજ ચેતનાની સદા
 મનોહર વિચારને સરસ ભાવવાણે વણે,
 બને પ્રણયકુજનાં કુસુમ માલિકા તાહરી ૧૮૦

પ્રભાતપટરગિણી, હૃદયનદિની, તુ ઉષા
 સદૈવ ઉદ્યાયણે જીવનના પ્રકુદ્ધાનના
 અખંડ શિવ દર્શને, પરમ મગણે પ્રેરજે,
 સુવર્ણમય જ્યોતિની અનુપ સૂરતા અતરે
 અહોનિશ ધ્વનાવજે, અમૃતપૂર્ણ આનદના ૧૮૫

પ્રસાદ પ્રકટાવી આત્મમહી, લલ્ય ચૈતન્યના
તરંગમય સિંધુઓ હૃદયગાગરે રેલને
પ્રિયે ! તું થઈ ઓતપ્રોત મુજ છવને જા લણી,
મહા અરવ શૂન્યમાં ય મુજ સગ રહેજે હણી. ૧૮૬

૧૬ • ૪ • ૧૯૩૩

૧૮૬ • દેહ પડી ગયા પછીની બૂમિકામા પણ

૬૦ : વિશ્વદેવ

વસતતિલકા • ઉપનતિ

ગેળી વિશાળ નલધુમ્મટ આસમાની
તારા ત્રિલોકમય મદિરશીર્ષ શોભે;
તારાતણાં ઝુમ્મર કોટિ ઓપે,
સોહે સુધાઠર-દિવાકર દીપ ગોખે.

શ્રીમદિરાંગણ ઉષા નવલા ગુલાલે
પૂરે દિનેદિન સુમંગલ સાધિયાઓ,
સધ્યા સુવર્ણાચલથી સુરમ્યા
ધ્યાને નિમગ્ન તવ આરતીઓ ઉતારે.

સાતે સમુદ્ર તવ સ્તોત્ર ધ્વનાવતા આ,
ગલીર ઘોષ ગગને પડછદ પાડે,
ને વિશ્વગોળા અવકાશ મધ્યે
ધૂમે અનાહત જપત સુમત્ર તારા

દારો દશે દિશતણાં દિનરાત ખુદલાં
રૂહે મદિરે તવ અખડ પ્રવેશવાને,
પ્રવ્યાડ ચૌદે તહી પૂજનાર્થે
આવે નમસ્કૃતિભરી લઈ અજલિઓ

૧૬

ના વર્ણુઓ તવ જતો મહિમા અમેય,
આશ્ચર્યકારી તવ રૂપ અકલ્પ્ય ન્યારૂં,
અનંતથી યે ગુણ ના ગણાયે
તારા, ન શાશ્વતીતણાં ઉરમાં ચ માયે

હું ક્ષુદ્ર માનવ કરૂં તવ અર્ચના શી ?
વાચા અને મતિ જરા મહી હારી જાતી,
ચાહું બનીને રજ કૂલકેરી
તારા મહાપદતલે રહું નિત્ય ચોંટી

૨૪

૬૧ : ક :

૫૬

નવ નવ ઉષા-વસંતે કોનું સ્મિતમંગળ મ્હેરાય ?
કોની કાંતિના કિરણસૂત્રમાં સૂર્યમાળ પ્રોવાય ?
સધ્યા કોના સ્નિગ્ધ શાંતિરસમાં થાયે લયલીન ?
કોનું મૌન નિશાને નિલયે જળવે નીરવ ખીન ?

કોની તારકતેજસૂચિએ ઘોર તિમિર લેદાય ?
કોને શ્વાસે નિહારિકાના ઘનગગને ધુમરાય ?
અચેતનેથી કોનાં ચેતનખીજ અંકુરિત થાય ?
કોની સુંદરતા હૃદયંગમ રંગ ધરી પમરાય ?

રાગદ્વેષે ભિર્મિલ લવજલધિએ અનાહુત ગાન
કોનો અમરતપ્રેમ ગળવત દે અવિરત આહ્વાન ?
હાસ્યરુદનપટ કોનો રમતો પરમાનંદ અલંગ ?
જીવનમૃત્યુપાંખે વિહરે કોનો અમર વિહંગ ?

દિક્કંઠરમાં પડછંદાતું નિગૂઢ કોનું નામ ?
કાળતણે કાળજડે કોનો શાશ્વત છે આરામ ?
મૃત માનવ માટીમાં જાગી જળહળ અંખનજાળ
આકુળ વ્યાકુળ કોને માટે ભરે અનતે ક્ષાળ ? ૧૬

૧૪ • ૧૧ • ૧૯૩૫

૧૩ પડછંદાતુ - પ્રચંડ ગડગડતુ પડધા ઉપર પડધ દ્વારા દિગ્ગાઓ
૨૫ કદરાઓમા વ્યાપી જણ. ૧૫ મૃત - જડ.

૬૨ : રજની મહેલે

વસતિલક્ષ્મી અનુક્રુપ

કોલાહલો દિવસના ઉધમાતકેરા
સધ્યાતણા વધત મૌનમહી શમે છે,
ને શાંતિ સૌમ્ય શુચિ તારકલોકમાથી
સતત વિશ્વપર માર્દવથી ગમે છે

અદીકુ કોણ એ આવી અનેરા અજનોવતી
ઘેરૂં ઘેન ચડાવે છે ? સ્મૃતિ સસા ઠરી જતી

જાયે બુલાઈ વરવા સુખદુઃખના ઘા,
શેકોતણી શમત પાપપરપરાઓ,
વેરોતણી વિષમતા, દળનાર ચિંતા
લોપાય સૌ વિસ્મૃતિની વધતા કૃપાઓ

૧૦

મૌનની સિદ્ધ આવીએ લીડેલાં દ્વાર ઊઘડે,
અસીમે આત્મપખીડુ પ્રસારી પાંખ ઊપડે

ઊંચાણના પથ અખડ ઉન્નશવાળા,
દોરી જતા અકલને નિલયે અસંગે,
એકાંતને જ ગણતુ નિજ ઊર્ધ્વ સંગી
પંખી પળે પુલકલેર પ્રસા-તરંગે

વેરી અધારને ઓથે સ્વયજ્યોત સખા હસે,
કાળના ઘોર હૈયામાં અમૃતાદિધિ ઉલ્લસે,

૧૮

એવું પળેપળ પ્રતીત થતું સ્વયં ત્યા;
શ્રદ્ધા કૃતાર્થ થતી ગૂઢ ઋતે ઠરેલી;
માયાંધકાર-ખુરખો હળવે ખસેડી
લેતાં લસે છવિ સુધાસ્મિતથી ભરેલી.

નિગૂઢ રાત્રિને મહેલે શાંતિ શાશ્વત મુદ્રી
તેડે તારકની સેજે મીઠડા મૌનથી ભરી.

નિર્ણય, નિર્વસન, નીરવ, નિર્વિકલ્પ,
નિત્ય પ્રભાવ પુરૂષ, પ્રભુ પ્રાણ પાટે
જાગી અનંત રસિકેશ્વરરૂપ માણે
આનંદહીન અકલંક-મયક પાટે.

કાળની કંદરાઓમાં એ આનંદવિલાસની
સૂરતા પડછંદાયે — પ્રસાદી રસરાસની.

૩૦

૧૭ • ૯ • ૧૯૩૫

૯

૧૫ નિર્વસનગી - નિર્વ માર્ગનું સગી

૧૮ • કાળનું ઘોર હૈયું - નિગા(જડના)નો અધાર પ્રાસાદ.

૨૦ અગત્ય ઋત હપર ઠરેલી શ્રદ્ધા કૃતાર્થ બને છે.

૩૦ • પડછંદાયે - પડછંદા પાડે છે, આજ્યા ન કરે છે.

૬૩ : શિવ : અચેતનમાં વિલીન સ્રષ્ટા *

શાર્દૂલવિકીરિત

ઉખાહીન કરાલ શૃંગ ગિરિનાં, ને ભવ્ય નિષ્પદ ત્યાં
રાજતું મુખ, જેહની ધવલ ને કૈં દાન્ત રેખાવલી
સ્પર્ધામાં ઉતરે અમાપ હિમની આકાશને છેદતી
શ્રેણીસાથ, ટટાર ભીત સરખી દુ.સાધ્ય આરોહવી
તેની ઉપર છે જટામય ગિરિ-કદપો વણાઈ જઈ
એ નિ.સગ અમર્ત્ય મસ્તક પરે ત્યા ભીમ એકાંતમાં
લેતાં રૂપ જટાતાણુ - પવન જ્યા નિર્જીવ ચારે દિશે
ને તેથી પણ ઉપરે હૃદ વિના છે વ્યાસ વિસ્તારમા
ભાલે એક વિરાજતી શશિકલા ભૂરી અને ધૂસરી,
લખાવી કિરણાંગુલી સ્થિર હ્રેરે ઊજળતી શૂન્યને
લાગે કેવું તપઃકઠોર મુખ એ ! શું પૌરુષે શોભતું !
શાતિના છળવેશ પાછળ નર્ચુ સામર્થ્ય સામ્યે ભર્ચુ ! ૧૨

કિતુ કોક અનતમાથી ઉપની આરક્ત જ્વાળાતણે
હાલે વ્યાપત કપ, રગ, હિમના એ રાક્ષસી ખડમા;
ને તે સ્તલિત આનને પ્રસરતો દેખાય; વિસ્તારની
પારાવાર પરપરા પર થતુ એ કેન્દ્ર જ્વાળાતાણુ

* શ્રી અરવિદના 'Shiva' એ અચેત કાવ્યનો અનુવાદ.

૧૨ સામ્યે - અપક્ષતાએ

૧૩ કોક - કો'ક, કાઈક

ભાલા જ્યોતિતણા અનાવૃત કરે ઓજસ્વી એ આકૃતિ;
 ને ચીરી પડેદો રહસ્યપરનો ભંડાર હૈયાતણા
 ભારેલા કરતા પ્રકાશિત; નર્ચા હીરાસમા એ ઉરે
 સોનાપાત્ર જવલંત જીવનતણા હાર્દેભર્યું ઊઘડે

સૌનું ઉદ્ભવધામ આ પ્રજાળતું, આચ્છન્ન, મૂંઝું નર્યું;
 એમાંથી જગ જન્મિયાં સહ લઈ સૌ નૃત્ય નક્ષત્રનું;
 ભગી જીવનજ્યોતશક્તિ, તલસુ સ્વાનદસયોગની,
 પ્રેમ પ્રોજનવલ બીજરૂપ પ્રગટ્યો જ્યાલાલયેથી જ એ ૨૪

૨૪ : લય - સમાધિ, તાન

શ્રી અરવિંદનું 'Shiva' એ મૂળ કાવ્ય અહિ ટિપ્પણમાં છાપ્યું છે,
 તે જોતા અર્થ સ્પષ્ટ થશે.

SHIVA

(The Inconscient Creator)

A face on the cold dire mountain peaks
 Grand and still, its lines white and austere
 Match with the unmeasured snowy streaks
 Cutting heaven, implacable and sheer.

Above it a mountain of matted hair,
 Aeon-coiled on that deathless and lone head
 In its solitude huge of lifeless air
 Round, above illimitably spread

A moon ray on the forehead, blue and pale,
 Stretched afar its finger of still light
Illumining emptiness stern and male
 Mask of peace indifferent in might

But out from some infinite bourn now came
 Over giant snows and the still face
A quiver and colour of crimson flame,
 Fire point in immensities of space

Ligh-spear-tips revealed the mighty shape,
 Tore the secret-veil of the heart's hold,
In that diamond heart the fires undrape,
 Living core, a brasier of gold

This was the closed mute and burning source
 Whence were formed the worlds and their star-dance,
Life sprang a self-rapt unconscious Force,
 Love, a blazing seed, from that flame-trance

૬૪ : તારી સમીપે જ

મિશ્રનતિ

તારી સમીપે જ રહું સદા હું;
ક્ષણેય વિચ્છેદ ન થાવ આપણો,
ન મેળની રમ્ય મિત્રાવ પાંપણો;
હૈયે રહો હૈયું ગળાંત ચાહું.

કોલાહલો જાગતના કઢંગા
બનો કદી ના પડદા જુદાઈના;
સંવાદ ખીલો તહીં ચે સગાઈના,
તારી જ માયા મલકે અલંગા

પહાડ શી ધારણુ ગાઢતાની
સુષુપ્તિઓ ઘોર તળે દબાવતી,
તવ પ્રભાવે બનજો પ્રભાવતી
સમાધિઓ સ્નિગ્ધ સમીપતાની

સ્વપ્નપ્રદેશે તવ ક્રાંતિકેરી
વસત સૌંદર્યતણાં સુહામણાં,
સુરંગ ધારો સુમનો હસામણાં,
સુદા ભરતાં મનડે અનેરી

૧૬

૧૪, ૧૬ વસત - સ્વપ્નપ્રદેશે તારી ક્રાંતિરૂપ વસત ઋતુ મનડે અનેરી
સુદા ભરતા સુહામણા ને સુરંગો સુમનો ધારણુ કરો, ખીલવી રહેા

ને જીવને જે સુખદુઃખ આવે,
ચડો, પડો, ફાસ વિટળણાતણી,
બનો ને તે બાધક, તાહરી ભણી
પ્રેરો મને તે ય અખંડભાવે

વિચારરેખા તવ રૂપધામે
લઈ જાને વક્ર વિમાર્ગને તજી,
રહો સદા સ્નેહસિતારીઓ બજી
ભાવોર્મિઓ એ ઋત સુર સામે

ને આત્મનું અર્ધ્ય લઈ અનન્ય
શરીર સેવાર્ચન તાહરું કરી
સમીપતામા તવ નિત્ય રહો ઠરી.
સર્વાંગ હો જીવન એમ ધન્ય

૨૮

૧૯૩૫

૧૮ ચડો પડો - ચડતીપડતીઓ

૨૪ ઋત - પરમ સત્ય ૨૭ આ શરીર નિત્ય તારી સમીપતામા ઠરી રહો

૬૫ : તારું નામ

ગુર્જર પયાર

તારું નામ અવિરામ રસનાએ રમજો:
 નામોચ્ચારે લક્ષિતસારે આતમ પ્રણમજો.
 શ્વાસે શ્વાસે અપ્રયાસે નામ તારું સરજો:
 પથ પ્રાણે થતા ગાણે નામ જ લહુરજો.
 ઉરસ્પંદમાં આનદ મ્હુરો તારા નામનો:
 તારું નામ સુખારામ હો ઈન્દ્રિય ગ્રામનો.
 નામતેજથી સતે જ બનો અંધ લોચનો:
 નામ મુરે શ્રુતિ પૂરે આવો મંત્રમોચનો.
 રક્તસોતે નામ પોતે અરૂણિમા ધરજો:
 રૂંધે રૂંધે નામ ચૂંધે વર એ ઉતરજો
 ભાવોદ્ભાસમા વિકાસ તારા નામનો થજો.
 સ્મિતજળે અશ્રુમાળે નામ સૂત્ર બનજો.
 કલ્પનાઓ ઊંચે ધાઓ નામ પાએ ઊડતી,
 મહાકાશના પ્રકાશપારાવારે ખૂડતી.
 નામરથે ઉષાપથે ચિતનો અનંતનાં
 અવિલાન્ય દિગ્વિરાન્ય છતી લો નવલંતનાં

૧૦

૬ સુખારામ - સુખવાટિકા

૮ મોચન મત્રો - મુક્તિદાયક મત્રો

૧૨ સ્મિતોની ચૂથણીઓમા તેમ આશુની માળાઓમા

જાતિમાં મધુરિમા નામની હો જાગતી.
 સ્વપ્ન સહેલે મુક્તિ મહેલે વીણા હો એ વાગતી
 નિદ્રાભારે જીવ જ્યારે અચેતને ઊતરે,
 ત્યાં યે એના બધ નેનાં બદી નામને કરે
 સ્મૃતિ સેરે નામ દહેરે મણિમાલિકા બની
 વિસ્મૃતિઓ સમાધિઓ બને નામથી ધની.
 નામજલે કાલમલે પ્રકુલે પવિત્રતા.
 નામમેહે રણદેહે સ્વર્ગખાગ ખીલતા
 નામરવે પાપ દ્રવે, પુણ્ય રૂપ પામતું
 તારે નામે વિષ વામે, સુધા સુખ જામતું
 તારા નામમા તમામ “હું” “મારું” ગળી જશે
 અકલક શ્રીમયક ચિદાકાશે ખીલશે

૨૦

૨૮

૨૦ • ૧૧ • ૧૯૩૪

૨૦ બદી કરે - મી ચેલી આખોમા પૂરી રાખે
 ૨૨ ધની - શ્રીમત

૬૬ : અતિથિ

૫૬

લથે આવ્યા અનંત રાય, આવોજી રંકને ખારણે,
રમ્ય આંકો મગલ-પાય આંકો અલાગીને આગણે—લલે૦ ધ્રુવ
નથી સોનું મોતી ઝવેરાત રે!
નથી નદને ઠરેલ મહોલાત રે!

રજ જે છે અમારું રાજ
સર્વ દેશું તે ચરણે આજ
મહારાજ ! ધન્ય આપને ઓવારણે—લલે૦ ૧

પદ ધરજો સંભાળી સુકોમળા રે,
નર્યા કંકર - કંટકના અહીં ઢગલા,
કુળા પદ રગાઓજી ન અમ કારણે—લલે૦ ૨

છેક નીચી અમારી આ છાપરી રે,
રખે ભરાય ત્યાં તેજ - બાળરી,
લગી લગી પાવન કુરે પધરામણે—લલે૦ ૩

નથી ભવ્ય દ્વાર માત્ર છે બાકોરિયું રે,
કેમ સરશે ત્યાંથી આલ જોગિયું,
વામન રૂપે કરજો પ્રવેશ બટુખારણે—લલે૦ ૪

મહીં નથી નાની શી ય દીવડી રે,
ખૂણે ખૂણે ખડકાઈ ઘોર રાતડી,
પધારિયે વદને ધરી સુપ્રભાતને—લલે૦ ૫

નથી આસન, છે ઢગ ધૂળ - માટડી રે,
તો ય જોતો હતો તમ વાટડી
ચૈતન્યદેવ ! આરોહો ધૂળને સિહાસને—લલે૦ ૬

૧૮૦૩૦૧૯૩૩

૬૭ : સનાતન શિશુ

દીર્ઘ પયાર

સનાતન શિશુ-પ્રભુ કરે લીલા નિજનદલીન
 અનંત બૃહતતણા આગણામા, સુકોમલ પાયે
 માંગદ્યની રેખા આંકે, નૂપુરિયાં નાચે નિશદ્દિન
 અર્પૂર્વ સગીતસૂરે, ચરાચર પુલકે ભરાયે,
 હૃદયિયાં નિહારિકાના લઈ ક્રીષ્ણ કમનીય કરે
 અજબ ભારીને કૂંક શીકરોએ છાઈ દે આકાશ,
 નવ લાખ તારામણિ રજનીનાં નેન તરવરે,
 અધારાની આરપાર ગતિ કરે જેમનો પ્રકાશ
 અવનીના અતરનો રસ લઈ રચે તેનો અદ,
 કલશ એ અનાદિના અમલ અમૃતે ભરપૂર ૧૦
 ભરી ભરી ઠાલવે ને નિશાઉરે હસતો આનંદ
 મનોહર સ્નેહજ્યોત્સ્નાતારે થઈ મુક્ત મૌન સૂર
 આહ્લાદિત ભુવનોને સ્વપ્રસ્વર્ગાસુખે કરે ફૂલ
 કાળના પડદા પરે અવનવાં આંકે ભવચિત્ર,
 હૃદયના રંગ તહી પૂરે, કદી જણાય જો ભૂલ
 ઘોઈ નાખે પ્રલયના વારિએ એ, લઈને ખનિત્ર
 ખોદી ઊડા પાતાલોને અધકારે કરીને પ્રવેશ,

૫ નિહારિકા - નેબ્યુલા (Nebula)

૧૨ થઈ મુક્ત મૌન સૂર - મુક્ત (અમર્યાદ) મૌન સૂર બની જઈને.

૧૬ ખનિત્ર - ખોદવાના ઓળટ

અનતની રચી સેજ્જ કરે તેમાં ગહન શયન :
 સમાધિ-આનંદે પુલકિત થાય મૃત્યુનો પ્રદેશ,
 ઐતન્યજ્યોતિની ગંગાધારાના ત્યાં અંકાયે અચન ૨૦
 દિગ્ગજોને નમાવીને બાળરાજ થતા અસવાર;
 કાળકેસરીની આળ ગ્રહી બળે પડાવતા ત્રાડ;
 પુષ્કર આવર્તકોને નિયોવીને ખીતા તેની ધાર;
 લીલાદંડેરે સુતનુ અંગુલિ પર તોળી લેતા પહાડ;
 પારાવાર એકાંતના ઊંડાણોનાં વામે લેતા માન;
 અખંડિત મૌનપટે ધ્વનાવત અનાહત નાદ;
 વા ધ્રુવાંડપિંડ વિષે પ્રવેશીને બાળ-ભગવાન
 મૃત રાત્રિને અમૃત જ્યોતિતણે સુણાવતા સાદ ૨૮

૨૧ : નમાવીને - (૧) માન આપતા કરીને, (૨) માનુસ હાથી ઉપર
 બેસવા ઇચ્છે છે ત્યારે હાથીને ઝુકાવવા(નમાવવા)મા આવે એટલે
 માણસ ઉપર ચડી જાય છે.

૨૩ • મેઘોમાના ઉત્તમ પુષ્કર અને આવર્તક એ બેના નામથી તમામ
 મેઘોને સૂચવ્યા છે ૨૪ મુતનુ - અતિક્રાંતિ અને નાનુક

૨૫ • પોતાની વામે ભરીભરીને તેનું માપ કરી લે છે; તેનો આખો
 અવકાશ માપી લે છે

૬૮ : ચિતારો

૫૬

સુદ્ધર શાશ્વત ધામે

ખેઠો છે એક ચિતારો નિમગ્ન બની નિજ કામે ધ્રુવ

કાળનો પડદો દિશાની દિવાલે,

તે પર ચિત્રાલેખન ચાલે

, લેદ એનો કળવાની મતિ નથી કોઈ કપાલે — સુ૦ ૨

જ્યોતિની ઝલમલ પીછી અમોલી,

આનદસિ ધુના રંગમાં ખોળી,

અસીમ રૂપને સીમામા સર્જતા ઊઠતો ડોલી — સુ૦ ૩

અનતર ગિણી સૃષ્ટિ પ્રકાશે;

તેમહીં પ્રાણુ ભરી નિજ શ્વાસે

ચેતનની લહરી એ નચાવત નિત્ય વિલાસે — સુ૦ ૪

નવ નવ ચિત્રપટો અકાતા,

તાડવતણખે જીર્ણ હોમાતા,

ચિત્રના શિલ્પીને ચિત્ત તરંગ નવા ઉભરાતા — સુ૦ ૫

અતિમ સ્વપ્નમા શું સરજશે ?

કેવી છળીતાણુ દર્શન થાશે ?

આપ જ ઉત્તમરૂપ કદાચ તહી અકાશે — સુ૦ ૬

૬૯ : માછીડો

૫૬

સચરાચરની પારે રે,
અગમ એક એવારે રે બેઠો છે માછીડો ધ્રુવ.

કાળતણી ના કાળ જાય, ના પહોંચે દિશનો દોર,
આઘે આઘે બેઠો એવો માછી ચિત્તચકોર;
રંગ કહે છે કાળો રે,
ગૂંથી રહ્યો જાળો રે રસતારે માછીડો
સચં બેઠો છે — ૨

હળાહળે ભર સિંધુ ગાજતો અહીં અધારે ઘોર,
મૃત્યુતરંગ કરાળ અકાળત જીવનતટ સહુ કોર
અણુદીડી ત્યાં રસતારી રે
પાથરતો જાળ ન્યારીરે જુગજુગથી માછીડો
સચં બેઠો છે — ૩

આક્રુણવ્યાક્રુણ વિષવારિધિમાં અમરત જળને અર્ધ;
દોડી મરતા જીવ, આધળી જતી મહેનત વ્યર્થ.
પ્રેમજાળે પકડાતા રે
અણુધો પહેલા ગભરાતા રે; મૃદુ મલપે માછીડો
સચં બેઠો છે — ૪

જાળ ભરાતા વાર માછીડા જેચી લેતો ખહાર,
 હરખી હરખી મુક્ત કરતો જીવોનો સસાર
 આનંદે એ ઊપાડી રે
 દે અમરતમાં સુવાડી રે બહાલૂડો માછીડો.
 સચં બેઠો છે — ૫

૨૧ ૧ • ૧૯૩૩

૭૦ : વેચાતો રાખો

૫૬

વેચાતો રાખો રે મને કોઈ વેચાતો રાખો
 સુધાનો સાગર આખો રે મને કોઈ વેચાતો રાખો—ધ્રુવ

નથી હું મૂલમા માગતો રૂપાં તારકકેરાં
 માશુ ન સોનાં સૂર્યના ઉષારગ અનેરાં

ક્ષુદ્ર કણી મૃત માટીની મારા જોળામાં નાખો,
 કાળજૂની દઈ વેદના મને વેચાતો રાખો વેચાતો ૧

૭૧ : ક્યારે ?

અજની ગીત

.

ઉદય પામતાં ઉદયાચલ પર
કનકકાંતિએ ઉર્જિત લાસ્કર,
ચેતનની ચિનગારી અંબર
અર્પે અવનીને ૧

પણ તવ વદન—ઉષા કટ્યાણી
અંતરમાં ઉઘડી ના જાણી,
—ઘોર તિમિરજની ઘેરાણી
મુજ જડ જીવનમા ! ૨

વિશ્વરાત્રિએ તારક ચંદર
ઝમતી જ્યોત્સ્નાઝંચે મુદર
સંતાપે આકુલ અવની પર
શિતલ શાંતિ સીચે ૩

પણ મુજ જીવનરાત્રિ તિમિરે
તનુ તારક પણ ના પલકારે !
અતર નીરવ હાહાકારે
પ્રભાવદન પ્રાર્થે ૪

ક્યારે અધારાં ઓસરશે,
પ્રભાતવદને તૂહિ પ્રગટશે,
સોનાચેતનવરે વિતરશે
અંખત જીવનને ? ૫

દ્રી ૫ સોનેરી રંગના પ્રકાશ જેવા ચેતન(આખા ચિનત્ર)ને
ઉલખતા વરે

કમલ નિમીલિત મુજ આત્માનું
 ક્યારે સૂર્યસ્મિત - પ્રભાનું
 સુખ ઝીલી ખીલશે, ધરાનું
 જીવન ફેરવવા ? ૬

૭૨ : મારે હૈયે આવ

શાલિની

મારે હૈયે આવ ! કે ગૂઢ જોલે,
 આનંદોમાં જ્યોતિરેખા ચઢીને :
 કે આંખો સુદાય તારી ન જોલે ?
 ના આવે કાં મારી પાસે ચઢીને ?

તારે કાજે દ્વાર મારા અનંત
 ખુલ્લાં છે સર્વે દિશાએ સદાનાં .
 ચાહે ત્યાંથી આવ, હે ભાગ્યવત !
 મારે ધામે આલ ના આપઘાનાં

૮

લે ત્યાં કેવા દુઃખદાવો બળે છે
તારાં વાંછેલાં સુખોનાં વનોમાં !
માધુર્યે ત્યાં ઝેર ઝાઝાં લળે છે,
દૈન્યો ત્યાં દેખાવ દેતાં ધનોમાં

મૈત્રીના ખડાના તળે દહાણુ થાયે
ત્યાં વેરી-કેરી કટારીતણી લે !
હ્યાં સખ્યોના વાયુ તાન્ત જ વાયે,
વેરોની હ્યાં થાય ના વાવણી લે !

૧૬

ત્યાં આશાઓની દગાભાળુઓના
ખેલાય છે દાવ અંધાર - ખૂણે;
હ્યાં તો આશાઓતણી સિદ્ધિઓના
સૂરો ઉદ્ભાસી ઉરો નિત્ય સૂણે

ત્યાંની આંખોએ તમિસ્તા વસે છે,
અંધાપામાં ત્યાં ભ્રમે ધુમવાનું :
હ્યાં આંખોએ સૂર્યખિંખો લસે છે,
માંગલ્યોને દષ્ટિએ ચૂમવાનું

૨૪

ત્યાં તો માટીમા જ બધાઈ રૂહેવું;
છાયા યે ત્યાં મૃત્યુની નિત્ય ધારે :

બાથે હ્યાં તો મુક્ત નિ સીમ લેવું,
કાયા હ્યાંની કાળને તુચ્છકારે

પીયૂષોના સિધુઓ હ્યાં તરંગે
ઘોળા ફેને પુણ્યપુણ્યો ઉછાળે,
જીતાયેલા ના કદી જે અનંગે
એવો કૈલાસો અહિં શાંતિ ઢાળે.

૩૨

આવો, આવો બ્યોમ જેવાં વિરાટ,
સાધો સખ્યો શાશ્વતીનાં અનતે,
શોભાવો આ વિશ્વસામ્રાજ્ય પાટ,
રેલો રંગો નદનોની વસતે

કદપોથી વિચ્છેદ પામેલા મારાં,
આવો, હૈયે લો મને હર્ષધેલા,
તોડી નાખી કર્મના બંધિયારાં,
ઐશ્વર્યે રાજો અમીના બનેલા

૪૦

૭૩ : આવીશ, આવીશ.

ગુર્જર પયાર

આવીશ આવીશ તને શોધતો આવીશ હું
 મુદ્દર સોનેરી તારા ધામમાં
 વેદનાના પારાવાર ભેટમાં લાવીશ હું
 છલકાતા જીવનના જામમાં. ટેક

અતર છોને અપાર
 રોધી રહું તારાં દ્વાર,
 લોથપોથ શબ પાસે પથ કપાવીશ હું;
 પડું નહિ કાયર વિરામમાં. આવીશ૦ ૧

કાળની અઘોર ઝાડી,
 દુઃખના પ્રદેશ ખડાડી,
 અલય પગલે ધૈર્યવંત વટાવીશ હું,
 નહીં જઉં આડો ક્યાં બેકામમાં. આવીશ૦ ૨

ધખતાં શોકનાં ગ્ભે
 મોત જ્યાં ઘડીઓ ગણે,
 વારે ધાવા વાદળને નહીં બોલાવીશ હું,
 અંગારા નહે ન મુજ કામમાં આવીશ૦ ૩

નિરાશાના ઊડા ખાડા
 માર્ગમા પડેલ આડા
 અશ્રુઓના ઓઘ કને નહીં પુરાવીશ હું;
 મન દૃઢ રાખીશ લગામમાં આવીશ૦ ૪

જોજનો પરે જોજન,
 પતનો પરે પતન,
 તોય ખડો થઈ થઈ અત તો આવીશ હું
 સ્વપ્નમા સ્ફુરત તારા ધામમાં આવીશ૦ ૫

લોચને મઢીશ તને,
 હૈયાશું જડીશ તને,
 જન્મારાના જ્વાળાસુખી તહીં શમાવીશ હું
 ઝંખોળીને તારા સુધામર્મમાં આવીશ૦ ૬

૭૪ : જીવનદીપ

૫૬

અંધારામાં આતમડો અથડાય
 કેમે કર્યો મારા કોડિયામાંહી
 દીવો ન પેટાવાય —અંધારામાં૦ ધ્રુવ

લાખવાને કરી ન્યોત જગાડું ત્યાં
 વાયુ ઝેરીલો વાય;
 મોંઘામૂલો બાળ દીપક મારો
 બાપડો પાછો બુઝાય —અંધારામાં૦ ૧

ચેતે પળેક કદી મુજ કોડિયું
 તેલ તો ખૂટી જાય;
 કોડિયે મારે કદન કાળી
 રાત મહીં ઊલરાય —અંધારામાં૦ ૨

છાના વળી દર-ઊદર છૂટે ને
 છાંટો તેલે પી જાય;
 રૂહેવા દિવેટે દિવે નહીં ચોરો,
 કોડિયું સુદ્ધાં કોરાય —અંધારામાં૦ ૩

માટીનું માહરું કોડિયું કાચું ને
 તેલની ના લવ આય,
 જૂડું એનું હાડ જોતજોતામાં
 ધૂળમહી ઢળી જાય.—અંધારામાં૦ ૪

નાખો પ્રભુ ! એને પાવકલક્રીમા,
 પાકીને એ પલટાય;
 ભરો, ભરો પછી અક્ષય એમાં
 દેવોના ઘૃતની આય.—અધારામાં ૫

જીવનતતુ અનત વણી એની
 દિવેટ કોડિયામાંદ્ય,
 ચોકીએ ચેતન લોચન જાગ્રત,
 ચોરી ન કોથી કરાય.—અધારામાં ૬

સત્યસૂરજની તેજસળીએ
 પેટાવો દીપકરાય.
 કાળજૂના અધકાર હઠીલા
 પ્રલીન પળમાં થાય—અધારામાં ૭

૭૫ : આત્મ વિહંગમ

૫૬

અમે નંદનબાગનિવાસી વિહંગમ, સુકૃત અમારો માળો,
જૂલો તારકકુસુમસુવાસિત સુદર નીલમની જહીં ડાળો;
ફળ સૂરજસોમ પ્રભામૃત ભરીયાં અનુપમ ભોગ અમારો,
જળ સુરગંગાનાં પાન, નહાવણુ નિહારિકાનાં નારો.

ગેથી મંત્રતાણા ઋતસૂર અકુંઠિત કંઠતાણાં અમ ગાનો,
નિનનંદનું નર્તન અમ પુલકાવત વ્યોમવિશાળ વિતાનો :

અમ પાંખ પકારાગરમ્ય અકાળને હાળત વિલસત વાયુ,
અમ નયન કિરણનો પ્રતાપ અધારાના અધમ ઓગાળત આયુ ૧

ત્યાંથી કાળવને અમે આવ્યાં, ઝલાયાં દશ દિશ દોરે,
ફળ મોહનાં ખાધાં, ને ચેતન ઘોર નિશામહીં ઘોરે :
પીધાં વિષમય વારિ, ને પીછાં પાંખનાં ખર્યાં અમ પ્યારાં,
થયાં મૂર્ચ્છિત ગાન અનેરાં, થંભ્યાં નવ નર્તન ન્યારા.

દુ.ખખાંધ્યો દમે દીન માળો કામનાના કર્દમકેરો,
દહે દારણુ દવની ઝાળો, ભાગવું ક્યાં ? ચમનો પહેરો !

એક ઝળત જૂના જુગતું જાગે ઉરે વારે ને વારે,—
ક્યારે નંદનધામ પમાશે અમૃતના અઘીક ઓવારે ?— ૨

૨૭ • ૧૨ • ૧૯૩૫

૪ : નારો - જલો જલના અર્થમા વપગતો નારા શબ્દ નારાયણ
શબ્દથી પણ પ્રાચીન છે

૭૬ : નાવિક

સાગરલ્હેરે સ્વાર થનારો

હું તો નાવિક નાવિક,
વાદળિયા માપત વિસ્તારો

હું તો નાવિક નાવિક ૪

પ્રમત્ત ઝઝાવાતો વાયે
ત્યારે શઢની સાથે છાતી -

મારી સાહસથી ફૂલાયે,
ઝઝાઓ સાથે ઝૂઝનારો

હું તો નાવિક નાવિક

જ્યારે તુફાન જાગી ઊઠે,
તૂટે વજ્જર માથા ઉપર

ત્યારે મુજ ઉર શૌર્ય વધ્ધટે,
દે તો ખ્હાડોને પડકારો

હું તો નાવિક નાવિક ૧૪

ચોગમ મળે ન કોઈ કિનારો,
ત્યારે મધદરિયાને માથે

ઊંજળો તણાય તખૂ મારો :
સીમાબંધન પરહરનારો

હું તો નાવિક નાવિક.

પ્રવાલ મણિ મુક્તા લાંડારો
અગાધ તળમાં ગુપ્ત પડ્યા તે

ઉપર વારસહુક છે મારો :
 મમતલયો નિધિતળ ખૂંદનારો
 હું તો નાવિક નાવિક. ૨૪
 મારી આશા ને ઉલ્લાસો
 ઊભરી ઊભરી ધવલ ફેનમાં
 કરતાં નીલ તરંગે હાસો :
 સિદ્ધિ મારો અદીઠ મારો
 હું તો નાવિક નાવિક.
 જ્વલંત શ્રદ્ધાકેરી છોડી,
 લાખ વિચાર કરીને અંતે
 મેં તો ભરદરિયાએ છોડી :
 હવે ન પાછું ફરી જોનારો
 હું તો નાવિક નાવિક ૩૪
 છોને સિંધુ મૃત્યુના સાજે
 કોટિક કાળાં મુખ ઉઘાડી
 સામે ધસમસ ઘોઘે ગાજે :
 એનો નથી મને ધડકારો
 હું તો નાવિક નાવિક.
 ધ્રુવની ઉપર હોકાજંતર
 અચલ ઠર્યું છે મારું, લેખું ના
 પાર વિનાનું લાંબું અંતર :
 અનંત સફરોનો કરનારો
 હું તો નાવિક નાવિક ૪૪

૭૭ : અમૃતના યાત્રીઓ

૫૬

સુખદુઃખનાં શિરામણુ લઈને વિષમ વિશ્વની વાટે	
ધ્રુવ પગલે આદ્યા ઓલાવત અમૃતસિંધુને ઘાટે	૧
માથા પરના મેલા ભારા ભોય ફગાવી દીધા,	
હલકા ફૂલ બની હસતે સુખ તીરથના પથ લીધા	૨
દુગ્ધાઓ સૌ દાટી દીધી પગ હેઠળની ધૂળે,	
ચિતાઓને ચિતા રચી સળગાવી મૂકે પૂળે	૩
સૂર પ્રલોભનના ઢશ દિશથી પાર વના ઉભરાયા,	
તે ગમ ખડેરા કાન કરીને સતના સૂરે સ્હાયા	૪
આશાઓ નૈરાશ્ય ભરેલી મૃગતૃષ્ણા સમ માની,	
જડતામાં જકડી લેનારી તણ વિકાસી વાની	૫
રગતરંગે પતગનૃત્યે ચિત્ત કહીથી રાચે !	
ઈન્દ્રનીલમણિકેરી કાતિ ન જડે જૂઠડે કાચે	૬
અગન અમરનો પ્રેરત આગે ઠરવાનું ના નામે,	
વિપદો વરસે માથે ત્યારે ભરતી આવે હામે	૭
ગહન તિમિરવન જહી ગર્જતાં ઘોર સત્ત્વ હિ સાળા,	
પથ પાડે ત્યા અભય ફિરણુ અમ બાળી બાધતા જાળાં	૮
ખીણો ખેડી ચડતા ખડાડો, રણ ધખધખતા તરતા	
ભૂખ તરસ ને થાક વનાના ધારણુ ધન પરહરતા	૯
વિદ્યુતતણુમે તગત વેગથી અતર ઊડી જાયે,	
રામબાણુ શો આત્મા છૂટી લીન લક્ષ્યમા થાયે	૧૦

૩ • ૧૧ • ૧૯૩૫

૭૮ : લાંબી વાટે

૫૬

કોણ આવશે રે લામ્ ! લાંબી વાટે કો
જીવનમગળ માણવા માટે લાંબી વાટે કો
મૃત્યુના મુખમાંથી અમરતકેરી લાવશે કોણ વધાઈ !

લાંબી વાટે કો — ટેક

સ્નેહગિછાવી સેજ સુંવાળી

તજીને, વિકટ કંટકવાળી

વાટે ગાતાં ગાતાં આનંદ તાળી

કો લાંબી ૧

માનના મોટેરા માંડવા મોડી,

નામતણા વળગાડ વછોડી,

માન ન નામ ન, કોણ ત્યાં દોડી હૈયું હુલાવશે લામ્ !

કો લાંબી ૨

ખૂડ ઉભા, ઊંડા ખીણખાડાઓ,

ગાઢાં વન, નદી નીર ધરાઓ

સાગર હોડા, રણલાગાઓ કોણ વટાવશે લામ્ !

કો લાંબી ૩

પ્રાણના પારવિનાના પોકારો

અખંડ માગત લોગની ધારો,

તે ગમ કાન ખેરા કરનારો કોણ નીકળશે લામ્ !

કો લાંબી ૪

છળે ને બળે છકેલ બલાઓ

મારત લાલચના લોચાઓ,—

કિરણખાણે કોણ શૂરાઓ વિદારશે ભાઈ !

કો. લાંબી. ૫

ફહાડાના પછાડા, રાતનું ઘારણ,
વિદ્ન વેરી ને થાકનું વારણ,
ગણ્યા વિના કોણ કરી જાગરણ પથ ટુંકાવશે ભાઈ !

કો. લાંબી. ૬

સાથી મળે વા મળે ન તો ચે
ધારી દિશાએ ધીર પદોએ
અજાણ મારગે, વીર કયો એ શ્રદ્ધાભર્યો જશે ભાઈ !

કો. લાંબી. ૭

જુગજૂના અધકારને જ ગલે
દુરિતના દલ લીડત દગલે
મુક્તિએ મડિત જીવન મ ગલે કોણ જશે ધાઈ ધાઈ !

કો. લાંબી. ૮

૧૯૩૬

૭૯ : સેવાવડે

ઉપનતિ

તારો મહાપ્રેમ લઈશ જીતી
સેવાતણા મૌનભર્યા પ્રભાવે :
નિષ્કામ ને નિર્મમ કર્મપ્રીતિ
એકાંત તારા નહિ શું હલાવે ?

તારે પદે મસ્તકને નમાવી
નમાવી તારો મહિમા અનંત
ચૂમી લઈને હૃદયે જમાવી
બનીશ તાગ સમ તેજવંત

તારે પદે તારકશુભ્ર શેણુ;
લોટી તહીં દિવ્ય વિભૂતિ અગે
ધારી નિવારીશ અસહ્ય મહેણું
નિર્માલ્યતાનું વળગેલ સંગે.

૧૨

સેવાશ્રમે જન્મત સ્વેદ ધારે
મંદાકિનીનો મહિમા ભરાશે;
ને કાંતિ જે શોભત અંગતારે
તે મર્ત્ય દેહે મુજ ઊભરાશે.

સેવાતણા શ્વાસમહીં અખંડ
તારો મહાપ્રાણ લઈ બનીશ
સમર્થ એવો, યમના પ્રચંડ
દહેય કે અક્ષત હું રહીશ.

સેવાતણા તાર લઈ અભંગ
ગૂંથીશ હું આલવિશાળ જાળ :
આનંદનું અદ્ભુત ત્યાં વિહંગ
બંદી કરી રાખીશ સર્વકાળ.

૨૪

૮૦ : શાશ્વત અસંતોષ

અનુ^૦કૃપ

કહે છે કોણ કે “પૃથ્વી અમારી આ અભાગણી,
 દરિદ્રતા અને હુ ખો વણ અન્ય ન કેં અહી,
 અહિ તો આખમાં ખૂચે અપૂર્ણતાતણી કણી;
 ત્યાગી એને જવું ચોચ્ય ઊંચા કેા સ્વર્ગની મહી,
 સામજસ્યતણા ખાગે સુખપુખે જહી ખીલે
 ઝી વિલાયના એવા, પ્રમોદે મન રંજતાં;
 ક્લેશ લેશ નડે ના જ્યાં, અમૃતાનંદ સૌ ઝીલે,
 મોજા જેના મહાકાય કાળકુંગર ભંજતાં?”
 હશે, છો હોય દેવો ત્યાં એકતાન સુખે મચ્યાઃ
 મને તો મોતના જેવી લાગે એ એકમેવતા ૧૦
 ભલે પૃથ્વી પરે સર્વ અમે હુઃખદલે ખચ્યા
 રહીએ, ચહીએ કિંતુ ન એ સ્વર્ગસુરેખતા
 દેવો સંતુષ્ટ છે માત્ર છે તેનાથીજ, ના અમે
 કદીએ પામીએ તોષ,—ભલૂંકે અમ અતરે
 અગ્નિ, ઊંચે વધુ ઊંચે તેથી ચે પ્રેરતા . રમે
 ના ચિત્ત અમ પામીને સિદ્ધિ એક તહી, ભરે

૧૩ ‘માત્ર છે તેનાથીજ’ દેવોની સાથે તો જાય છે જ, ‘અમે’ની
 સાથે પણ લેવું

કાળ તેથી વધુ ઊંચી, ઓમની પાર ઓમમા
 સોપાનો પર સોપાનો ટેકવી શુભ જ્યાળનાં
 ખૂદીએ ઊર્ધ્વ ઊંડાણે અમે જીવત જોમમાં : ૨૦
 પ્રવેશી ગૂઢમાં કોરી કાળજી ઘોર કાળના.
 એક અજ્ઞાતથી ખીજા અજ્ઞાતે જઈએ અમે,
 મૌનકેરા મહામત્રો આકાશોમાં ઉડેલતા;
 અમૃતાનંદ જ્યોતિના વિભવો અમને નમે,
 રીઝીએ નહિ તેથી ચે, સૌ એ પાછળ મેલતા
 અમે તો ચીરયાત્રીઓ અનંત અંતરેતણા,
 વૈકુંઠે વિરમીએ ના. સુક્રિતનો મોહ ત્યાગતા,
 ભુક્તિમાં ન થતા લુપ્ધ, સર્વમા દેખતા મણા,
 અસંતોષતણી આગે રહીએ નિત્ય જાગતા. ૨૮

૧૯૩૫

૧૫ અગ્નિ પોતે લેટલી હ ચાઈ દગી બબડે તેથી પણ વધારે હચાઈ
 દગી અમને પ્રેરે

૮૧ : ઇસુજન્મમહોત્સવે

વસતતિલક્ષ

આજે સુધન્ય દિન. બાળક દિવ્યતાનું
હ્યા જૂલવા ભુવન પારણિયે પધાર્યું
શોધ્યું ન રાજગૃહ : નિર્ધન મૂપડાનું
સૌભાગ્ય ગૌરવ પ્રભાપગલે વધાર્યું

પાવિત્ર્યની અનુપ દેહકલી ઘડેલી,
સતપ્રેમના બદનમા સ્મિત તારકાનું,
અગાગમાં હૃદયહારકતા જડેલી,
ને અતરે અમર દેવત દેવતાનું

૮

પોહારતા જગતણા શુભ આશ-ખોળે
પ્રાર્થેલ સિદ્ધિ સમ આવિયુ લાડવાયુ,
નેત્રે, ઉરે હુલવવા જગ હર્ષછોળે
ન્હાતું લઈ પ્રણયઅર્ધ્ય અનન્ય ધાયુ

પૃથ્વીતણાં રણ દયાધનથી છવાયાં,
ચૈતન્યના અમૃત નિર્ઝરિયા અનેરા,
પાપોતણા દલ પ્રભાશરથી ઘવાયા,
કેં કેં ગળ્યાં હૃદય શૈલ સમા નમેરાં

૧૬

જ્યાં કંદનો તહીં મહોત્સવ ઊજવાયા;
ધૂળે ઢળેલ ઠરિયા જઈ આભમાળે;
મેલા ધયા વિમલ; સૂર નવા ગવાયા
સંવાદના અણુમુણાયલ પૂર્વકાળે

દેવો ય દિવ્ય મુકુટે શિર જે નવાજે
તેને કઠોર જડસા અમ માનવોનો
સંસાર અધ ખમડ્યો નહિ લેશ લાજે
ખેરાવતાં મુકુટ કાતિલ કંટકોનો !

૨૪

ભૂગર્ભથી પ્રગટિયું પ્રભુતાનું ખીજ
આનંદનંદન ખની અહીં મહોરવાને,
આસ્થા વિહીન જગતે પ્રભુની પતીજ
ફેરાવવા — મરણકોસ વહોરવાને !

૨૮

૨૫ • ૧૨ • ૧૯૩૫

૨૮ ક્રોસ - cross

૮૨ : વિજ્ઞાનસૂર્યને

૫૬

અવનીને આંગણે આવો, સૂરજદેવ !
 પગલા સોનાના પાડતા જી
 ખડે ખડે અડકાઈ રહેલ ઘોર
 વેરણ રાતને લગાડતા જી . અવનીને૦ ટેક

જગના ઉતારો ઘેરા ધારણધેન,
 ઠહેતા કરો રાતરૂંધ્યા ચેતનઠહેન,
 આવો અદીઠ ઓજ-સાજે, સૂરજદેવ !
 જ્યોતિના જીવન જગાડતા જી . અવનીને૦ ૧

પૃથ્વીના પ્રાણના પક્ષો બીડાયેલ
 ઢળિયાછે મ્હાનમુખ, મળશ્વી ખરડાયેલ,
 કંઠુણા કરે સ્પર્શી ઘોઈ, સૂરજદેવ !
 આવો પ્રભાએ ઊજાળતા જી : અવનીને૦ ૨

ડાળી કબ્જરના જુવો આ થોડ થોડ
 મોહતણી મૂર્છામા પોઢેલ પાપલોક,
 સજીવનીથી સ્વર્ગીય, સૂરજદેવ !
 આવો મૂવાને ઊઠાડતા જી . અવનીને૦ ૩

૧૯૩૬

વિજ્ઞાન શબ્દ અહીં શ્રીઅરવિંદના વિદ્યાન્મિનારમાના પારિલાધિક અર્થમા લેવો, કેવળ સાયન્સના સામાન્ય અર્થમા નહીં

૮૩ : ઘનશ્યામ કાં ?

મિશ્રજનનિ

થયા ઘનશ્યામ હશે પ્રભુ કાં ?

ન સૂર્યને તારકમંડળોનો
અંગે ધર્યો ઉજ્જવળ જ્યોતિરંગ,
અહો નહી મંગળનો ય લાલ,
પીતાંબરે સજ્જ ન તો ય પીળો,
આહો નહી સ્વર્ણ પ્રભાતકેરો
સંધ્યાતણો ના ભગવો વિરાગી,
લીલો ન લીધો વનદેવતાનો,
ન ભૂખરો ભૂતળની વિભૂતિનો;
કાં લીધ કાળો જ અપૂર્વ કાર્યે ? -

૧૦

શું વિશ્વસંતાપ નિગરવાને
સ્વદેહ ગાળી નિજ પ્રાણ અર્પતા
મેઘોતણું માન વધારવાને,
ને ત્યાગના રાગતણી વસતો
સ્વાર્થોતણા આક્રમણે વધેલા
વેરાન ખડે પ્રગટાવવાને,
દેવે વધાવ્યો ઘન રંગ કાળો ?

કે વિશ્વના વાસમહીં વસેલાં
ને કામના પોષણથી વધેલાં
પાપો નિવારી શુચિતા વધારી

૨૦

ભક્તોતણી સર્વ,- પર તુ 'બાપડા
 ક્યા પાપ રહેશે ?' કહીને દયાથી
 નિવાસ દીધો નિજમા જ એમને
 શુ રગ તેથી બદલાઈ કાળો
 થયો હશે પાવનકારી દેહનો ?
 દિશાતણો દોર લઈ બધાંને
 બાધી વિનાશે ઘસડી જનાર
 જે કાળ, તેને જઠરે પચાવ્યો .
 તેથી જ શું કાજળરગ કાળનો
 અકાળના અગ પરે છવાયો ?
 વા પ્રેમકેરો અવતાર એવી
 સ્વાત્માર્પણે નિત્ય મચી રહેલી
 રાધાતણી લોચન તારકાની
 એડાચતાએ પ્રભુરૂપ ઘેર્યું ?
 તેથી શું સૌદર્ય અનાદિકેરું
 લેપાઈ તારામણિરગથી એ
 બની ગયું શ્યામ છતાં ય કોટિ
 કામો થકી એ અલિરામ આવું ?

૩૦

આથી જ જો શ્રીધરરગ કાળો,
 તો કા ન લાગે ઘનશ્યામ બહાલો ?

૪૦

૮૪ : વિરહવ્યાકુળા રાધા

રાધાનું હૃદય રાડ નાખે ને કઠોર કાળા પહાડ
 પણ દ્રવી જાય દયાએ :
 રાધાનું સૂણી રુદન હૈયાફાટ, રોધ પડે વનવન
 તુણે આંસડાંય પથરાયે
 રાધાના આંસુની ધારાએ શ્રાવણસાદરવાય ગિચારા
 ગળી ગળીને વહી જાયે :
 રાધાના હૈયાની ડાચે દિશાઓ ડગમગ થઈ જાયે
 ચરાચર કંપત કાચે :
 રાધાના ઉન્હા નિસાસે ધખી ઊઠે શીતળ નીલ આકાશે
 રણે પર આગ છવાયે :
 રાધાનું વદન વિલાય તેથી ફૂલડાં ફૂમળાં કુરમાય
 અને ઢળી જાય ધરાએ :
 રાધાની પાંડુર કાંતિ નિહાળી ચંદ્રને ઉરે અશાંતિ
 ગળે એની સોળ કળાયે
 રાધાનાં નયનનૃત્ત ઊડી ગયાં તારકદેશમાં દર
 શૂન્યે એનું સ્પર્દન થાયે.
 રાધાની અલકવેણી પિંજાઈને વાદળીઓ જની એની
 ઊડી રહી વ્યાકુલતાએ
 રાધાના આત્માના ખાગે વસંતો માત્ર અગારાની જાગે
 રૂંવે રૂંવે જવાળ જણાયે.
 રાધાની અંતરવીણાએ સુગ્રામ સૂર મધુરા ઝીણા
 જીવે રાધા આશાની આયે

૮૫ : પ્રેમ

છબી

પરમાનંદ પ્રસાદ પ્રેમ । તુંહિ મંગલકારી,
 જીવનજડતા જળાવતી ચેતન ચિનગારી;
 જડી બુદ્ધી તું ઝેર વાળવા જગના કાળાં,
 વજ્રજર ઘણુ તોડતો પાપના ખુદાડી તાળા
 પ્રેમ । પરમ સોપાન તું દિવ્ય દયાની જ્યોતનું,
 તિમિરગર્તથી અમૃતમા ખેંચાડત જગ મોતનું

૧

૧૫ ૧ • ૧૯૩૬

૬ મૃત્યુના (મર્ત્ય) જગતને અમૃતતામા ખેંચાડે છે

૮૬ : સંતના જે પ્રકાર

સ્રજ્જરા

સંતોના જે પ્રકારો . તરૂંવર સરખા કો ઠરી એક ઠામે
 ફાલે, ફૂલે, ફૂળે ને સદય સકળ સતત આગતુકોને
 શીળી છાયા, સુગંધી કુસુમિત ઉરની ને ફળો સિદ્ધ મીઠા
 આપે નિષ્કામભાવે, અચલ પદ રહી ધારતી ભૂમિકાએ
 બીજા તે મેઘ જેવા ફરી ફરી દહને ફૂળકી સિ ધુગર્ભે
 આણે ત્યા સઘરેલા અમૃતરસ અને આલમાળે ચડીને
 નાદે આશ્વાસનો દે, અવનિહૃદયને તાવનારા રણોને
 ઠારી પીયૂષધારે મુકુલિત કરવા ધૂમતા દિગ્દિગતે

૮

૩ સિદ્ધ - પાકા ૪ પોતે અચલ પદધારી ભૂમિકાએ રહીને

બીજ કૃતિઓ

[ઉત્તરાધર્મ]

૮૭—૧૨૧

૮૭ : સૌંદર્યોપભોગ

અનુષ્ટુપ

તાજા પ્રકુલ્લ ફલે શી ઉલ્લસે મધુમાદતી !
વાયુની લોલ લહેરીઓ હી ચોળે બાળ - ફલને !

મિશ્રજનતિ

આમોદ આછો પણ મોદકારી
ઝમી રહ્યા આ સ્મિત ફૂલડાંનાં :
તારાતણા ગુચ્છ સમાન ધીમે
ધીમે ખીલીને શુચિ, હર્ષમંગલે
ક્રમે ક્રમે મગલ રંગના થતાં

માલિની

કુસુમમય લતાની કાતિને સ્પર્શવાને
પ્રણયથી કર જાયે તે ભણી, પુષ્પગુચ્છો
પર મૃદુલ ફરે છે અશુભી સ્નિગ્ધતાથી,
મન કરત સ્પૃહા કે ફૂલડું લાવ ચૂંટું

૧૦

અનુષ્ટુપ

લોગની જડતા ચાહે સૌંદર્ય રંગદોળવા :
સ્નેહ કોમલતા “મા ! મા !” હૈયામાં ગૂઢ ઊચરે

મ દાકાતા

આ બાલૂડાં કુસુમ કુમળાં વલ્લરીમાન - અંદે
આરોહિતાં, - પ્રણયરસના પ્રાણધી પ્રાણવંતાં,

ઉલ્લાસે શા રમણ કરતા, જૂલતાં રમ્ય વાતે !
રંગે લીલા નયનપથથી અતરંગે પ્રવેશે

અનુષ્ટુપ

વિપ્રુટા એમને કેમ પડાયે માતૃ-અકથી ?
સુમનો ! નહિ હું સ્પર્શું તમને જડ લોભથી

મિશ્રજાતિ

સાનંદ જૂલો, નમણી લતાને ૨૦
વાત્સલ્યજોળે વિહરે હસતા,
આમોદમોદ ઘડિયે ઘડિ ઉચ્છ્વસતા,
ડોલાવતા દર્શનિયે અમોને

અનુષ્ટુપ

અકલક તમારાં આ સૌંદર્યો ચૂમુ દષ્ટિએ .
સ્મિતથી તમ આ માફ હૈયુ યે તમ શું બનો ૨૫

૮૮ : મૃગમુંડક જોધને

વસ તલિલમ્

કોના કઠોર હૃદયે સુકઠોર ઘાએ
ગ્રેરી છરી મરણની અહ આ ગળાએ ?
અંગાંગ કોમળ, સુકોમળ કે સ્વભાવ;
તોયે દ્રવ્ય ન ઉર ? કા ખમક્યો ન ઘાવ ?

આ મૂર્તિ માર્દવ સમું મૃગયું મઝાનું,
નિર્દોષ ગાલ સરલા વનદેવતાનું
કેવું હશે યતનનાટલયું રમતું,
કૃણા તૃણાંકુર અશક મને ચરતું !

૮

મૃદેલ વૃક્ષ વનનાં, લળતી લતાઓ,
ગાતા વિહંગ, સુરવાહક વાયરાઓ :
આવો સુરમ્ય મધુ મેળ અપૂર્વ જામ્યો
જોયો ન તેં, પુરુષ ધા ક્યમ રે ઉગામ્યો ?

આ કોક કોલત મરોડલરી છટાથી
રે હાય ! લિત ઘઈ ભૂ પર કર ઘાઘી
જ્યારે પડી રગતમાં તરખોળ થાતી,
તારી ન, નિર્ઘૃણ ! લવે ધબકીય છાતી ?

૧૬

આઘાતથી પશુ, વિહંગ, સરો, નદીઓ
ને વાયુ, વૃક્ષ, કુમળી વનવેલડીઓ,
ગંભીર નીલ નલ ને જડ આમ તોયે
કંપી હશે અવનિયે અનુકંપનોએ

કપ્યો ન હુસ્ત તવ મસ્તક લોહિયાળુ
 લેતા ? ગળ્યું ન તવ કાળજડું ચ કાળુ ?
 મિ આઈ આખ ગઈ ના જળમાં ડબ્બી ?
 ઊઠી ન આગ પ્રણયાત્મતણી ભભૂકી ? ૨૪

શ્રેષ્ઠત્વનો, મનુ ! રખે કરતો તું દાવો :
 ક્યા છે ઉરે તવ કહે નવનીતભાવો ?
 સ્નેહાર્દ્રતા વણુ બને રણુ પ્રાણભૂમી :
 ત્યા ઊતરે ન કદી નંદનકૂલચૂમી

નિષ્કપ આ નયન, મૂક મુખાકૃતિ આ
 દેતાં જણાય ઠપકો. ‘ઘટતી કૃતિ આ ?
 તું ચે ન શું પ્રકૃતિનો શિશુ ? એકરાગે
 રૂંહેતો ન કા અમ બધા સહ વિશ્વબાગે ? , ૩૨

જો, આત્મ લાન્નિજત બની ગહને લપાય,
 દિવ્યાશથી પરુષતા ન સહી શકાય
 જાડ્યોતણા પડ પરે પડ ગાઢ જામે
 રે ! અતરાત્મ પર નિષ્કુર પાપકામે ૩૬

૨ ૧૨ ૧૯૩૫

૨૬ નવનીત - માખણ જેવા સુકોમળ

૩૫, ૩૬ નિષ્કુર પાપકર્મોથી અતરાત્મા ઉપર જાડ્યોના પડો ને પડો
 ગાઢ જામે જાય છે નિષ્કુર અને પાપી કર્મોને કર્યા કરનારો
 માણસ એવા કર્મોને સામાન્ય કુદરતી અરે અનિવાર્ય અને
 આવશ્યક જ નહીં સેવારૂપ પણ માનતો થઈ જાય છે

૮૯ : સંગીતવેરણ

મનહર

એક દી નવીન વીણા
 લઈ કરે સૂર ઝીણા
 મન રંજનારા મધુ શાસ્ત્રીએ શરૂ કર્યા;
 સૂણતાં એ પાડોશણ
 ડોશી સંગીતવેરણ
 આંગણે આવીને જોવા લાગી : શાસ્ત્રીજી ડયા.
 કિંતુ ના દેખાઈ રોની
 આજ છવકોર ડોશી
 આંખો એની એકીટસે વીણાને નિહાળતી.
 શાસ્ત્રી ઉદ્ઘાસમાં આવ્યા
 સૂર બાહુ બહલાવ્યા,
 માન્યું : “ધન્ય છવકોરે સૂરતામાં માલતી!”
 પછી છવકોર કને
 જઈને પ્રસન્ન મને
 પૂછે : ‘માણ! કેવી જમાવટ મૂરતી ધઈ?’
 ડોશી ફૂટે : ‘કપાળ તારું!
 તમડું બગાડ્યું સારું!
 સાત દીનું શાક તારી વીણા આ ખાઈ ગઈ!’

૧૨

૧૯૩૬

પ્રાસ ગોહવાળી જેતા પણ જણાઈ આવે એટલા સાર દેખે દી -
 તેડની ઘાપવાના ત્રણ લીટી મની છે

૯૦ : માતૃભાષા

અનુબંધ ૫

અતિથિ ભમતો આવે અબાણ્યા ફર દેશનો
જાત્રાકેરો મહાપથ જુગોજુગથી કાપતો

વસંતતિલકા

આવે અહીં અવનિના નવ આંગણાએ,
આશાભર્યું હૃદય આતુર સાદ પાડે.
ત્યા માધુરી ભુવનની થઈ મૂર્ત નેહ
સત્કારના મલપતે મુખ વેણ વેરે

૬

અનુબંધ ૫

પ્રેમે પૂર્ણ રસાએલા અમીથી પણ મીઠકા
શબ્દો એ માતૃભાષાના પડઘાતા ચિદંબરે

વસંતતિલકા

આનંદની લહર ચિદ્ગગને છવાતી,
આદોલનો દશદિશાંતર વિસ્તરંતા,
સર્વે સમે સપન નીંદર જાગૃતિમા
રોમાચિત શ્રુતિ બને સુણી માતૃભાષા

૧૨

અનુબંધ ૫

માનીતી માતૃભાષાને કંઠ ઉત્કંઠ સેવતો,
માનસપદ્મનાં ગુજાગાન રનેહ સમર્પતો

ઉપજાતિ

કદ્યોલ કાલા મૃદુ બાલ્યકેરા
પંખેરુઓને ય પઢાવનારા,

ને નિર્જરેની લસતી લહેરી
પરે સુરે સૌમ્ય નચાવનારા.

૧૮

અનુકૃપ

ખિલાવ્યા માતૃભાષાએ, વાત્સલ્યે બહુલાવિયા;
સ્મિત ને આંસુની સાથે એકરાગી મિલાવિયા

ઉપનતિ

દૌમાર્ચનો કીડનજન્ય હર્ષ;
શાળા અને શેરીતણા તુફાનો;
નદી - વને, પર્વત - વ્યોમમાળે
જિજ્ઞાસુ જાતી નવ કલ્પનાઓ;

૨૪

અનુકૃપ

તેમની રચના રૂઢી, સુગ્ધ માધુર્યથી ભરી,
માતૃભાષા બની જાતી, રતુડી શરમે જરી

વસન્તતિલકા

ઉદાસ યૌવનસમે નદરેલ જેવા
નિર્જંધ જીવનતણા ગરજત ગાને
પાડત ભવ્ય પડઘા ગગને ધ્વનંતા,
જે શક્તિ ઓજસ-ભરી પ્રગટે અજોયા.

૩૦

અનુકૃપ

તેહની વાહિની ધાયે વેગે વણ રુધાચલી
માતૃભાષા: ગળું નાકે અન્યનું જવ ઝીલવા

પૃથ્વી

અખંડ સુખદુઃખચક્ર પર ચાલનારા રથે
ચડી મનુજ જાય જીવનપથે, જગે આક્રિયા;
પ્રકાશ - તિમિરોતણા અનુભવો કઠોર ક્રમે
ચહે અગર ના ચહે પણ અચૂક જે આંખડ,

૩૬

અનુબંધ ૫

તેમની અથવા માળા ભાવિને કંઠ અર્પવા
સળગ સૂત્રને સ્થાને માતૃભાષા જ શોભતી

રથોક્તતા

જન્મ મૃત્યુ - વચગાળા બૂલતો
આત્મ એકરસ કાળહીંચકે,
દ્વિપટે પ્રચલ ચિત્રમાલિકા
કૌતુકપ્રિય મને નિહાળતો,

૪૨

અનુબંધ ૫

એ ચિત્રવર્ણનાર્થે કે વાણી અન્ય સમર્થના,
સખળા માતૃભાષા જ સકળા સિદ્ધિ આપતી

શાકુંલવિકીર્તિત

આશાઓ ઉરની, વિલોલ લસતાં સ્વપ્નો સૂતા માનસે,
પોકારો મનુપ્રાણના, વિરહ ને સયોગની વેદના,
ગીતો ભર્મિલ, કદ્દપનોડુચનના આકાશને આકતા
વિસ્તારો, મહિમા અમેય મનુને આમત્રતો સર્વદા, ૪૮

અનુબંધ ૫

એ સૌને દિવ્ય દેનાર અક્ષરરૂપ બિજળું,
એજ અનતનું, માત્ર માતૃભાષા ધરી શકે.

શાકુંલવિકીર્તિત

ઉચ્ચારી શુક શીખવ્યા વચનને ચાતુર્ય છે દાખવે,
થાતું હાર્દ પરતુ ના પ્રગટ ત્યાં : એ તો વને નિર્જને

●

૫૧ પોપટિયા પડિત પરાઈ ભાષા પટપટ ખેલી શકે ભલે

૫૨ એ તો - એ પોપટ પણ નિર્જન વનમા કુદરતી વાણી વદે છે તેમા જ
અતરના ગાન ગાઈ શકે છે

રેલાયે નિજગાન અતરતણાં નૈસર્ગિકી વાણીમાં :
તેમે અતર વ્યક્ત ધાય જનનું પોતીકી બાપામહી. ૫૪

અનુકૃપ

પરાઈ વાણીમાં પોત માર્યું માનવનું જતું,
માતૃભાષા વિના હૈયું રે જની જય જોખડું.

રચોદ્ધતા

જન્મપૂર્વ પણ જે ગિગતાણી
અર્ધસિદ્ધિ ધઈ રક્ત અંતરે
સિદ્ધિ તેહ નિજવાણીવાહને
લબ્ધ ધાય, ન પરાઈ વાણીમાં.

૬૦

અનુકૃપ

ભાષા ભાષાતણી લિખ લિખ પ્રકૃતિ જાણવી;
સિદ્ધિ સંભવતી સહેજે સ્વસ્વભાવાનુસારિણી.

પૃથ્વી

ધરે મનુજ જન્મ ચેતનનણા ચમત્કારથી
ભર્યો સ્વમહિમા અનંત પ્રગટાવવા ભૂ પરે;
જની પ્રજા કર્મવીર જયમંગલે વાધતો
સ્વંત અમૃતાક્ષરી અમિત ચિન્મયી જ્યોતની

૬૬

અનુકૃપ

કર્મને સિદ્ધિ દેન રી શક્તિ મંત્રમયી શિવા,
માતૃભાષાતણે મર્મે મુક્તપ્રાણા વિરાજતી

૫૮ • રક્ત અતરે - લોહીના જન્મ થતા પહેલાં નૈસર્ગિકમયથી

૬૨ : સ્વભાવ - પ્રકૃતિ ૬૬ અમૃતાક્ષરી - ચંચળ

૬૮ • મુક્તપ્રાણા - પૂરેપૂરી સ્વતંત્રતા સહ

વસતિવક્ષા

છે શબ્દપ્રદા ભવસર્જક . વિશ્વગાથા
સાક્ષી પૂરે યુગ યુગાન્તરથી જ્વલત,
માનું સુધન્ય શ્રુતિ જે પડઘાતણી એ
ઝીલે લવે લહર અક્ષર શક્તિશાળી

૭૨

અનુષ્ટુપ

ઝીલેલી લહરીઓને વાણીમાં વિલસાવવા
જીવતું જાગતું જ ત્ર માતૃભાષા સુહામણી

સગ્ધરા

જે ભાષા દેહપિંડે આણુઆણુમહીં આંદોલનો લોલ લાવે,
પ્રાણોકેર પ્રવાહે મુદિત મલપતી ઊર્મિઓને નચાવે
હૈયાકેરી ગુહામા પ્રતિપળ પડઘા પાડતી પ્રેમકેરા
ઉચ્છ્વાસો માનસે જે પ્રિયદ્યુતિ કમલોને સમર્પે અનેરા

અનુષ્ટુપ

ભજુ તે માતૃભાષાને સેવું એનાં પદો સદા,
ચૈતન્યસિધુમા એનું ભરુ માધુર્ય મોક્ષદા ! ૮૦

૧૯૩૬

૭૨ એ ભવસર્જક શબ્દપ્રદાના પડઘાની લવ પણ લહરી ઝીલે તે
અક્ષર (અવિનાશી) શક્તિસ પત્ર શ્રુતિ (શ્રવણશક્તિ) ને સુધન્ય માનુષ્ય
૭૮ પદ - (૧) ભાષાને જાગતો અર્થ, (૨) પત્ર

૯૧ : ભારતસ્તવન

અનુષ્ટુપ

નમું ભારત માતા હે ! નમું માગદ્યરૂપિણી !
 નમું સૂર્ય પ્રભાસિકૃતા વેદગાથાપ્રસારિણી !
 અવતારવિભૂતિઓ પ્રભુતા દિવ્ય તેજની
 તારે અકે સદા જેલી તારાં ધામ ઉજળતી,
 વિશ્વને સ્નેહજ્યોતિને પુને સ્નાન કરાવતી:
 નમું હું ધન્ય ભાગા હે ! પ્રભુતા તુજને વરી.
 ઉન્નત શીર્ષ મા તારું અમલા મુકુટે દીપે,
 ભાલે તારે ઉષા નિત્ય કુંકુમે અર્ચના કરે;
 સધ્યા તારે મુખે કાંતિ કાંત કાંચનની ભરે,
 આભામંડલ ચંદાનું શોભાવે મુખકાંતિને
 વિશાલ નિર્મલું નીલ નભછત્ર લઈ કરે
 સ્વયં ઘૌઘેવી ઝંકીને મા ! તારે મસ્તકે ધરે
 મહાસિંધુ અહોરાત્ર ભક્તિગાન ગજવતો,
 આનંદે ઊછળી તારા પાદ પદ્મ પગાળતો
 સ્વર્ગના ઝુમ્મરો તારા મણિકોટિ સ્ફુરાવતાં,
 ભવ્ય મંદિરમાં તારા પ્રભા ઝોમ્ય નચાવતા
 સપ્તરંગી કમાનો કે ઈન્દ્રકેરા ધનુષ્યની
 શોભાવે ગોપુરો તારા માંગદ્ય રેખની મમી

૧૦

શિખાઓ વીજની તારે આંગણે રોશની કરે,
 નોખતો મેઘની તારા જયઘોષે ધ્વનિ ઉઠે ૨૦
 મા તારાં અગમ્ય ગેથી સ્નેહ કારુણ્ય શાં ઝમે !
 નિર્ઝરીને નદીરૂપે પ્રાણને પોષતાં વહે !
 ગંગા ને યમુના તે એ, ગોદાવરી, સરસ્વતી,
 નર્મદા, સિન્ધુ, કાવેરી પાવિત્ર્ય પ્રસરાવતી
 આર્યોની જલતુખીએ પ્રત્યક્ષ રૂપ એ થજો
 પૂણ્યસ્નાન કરાવીને મલ પાપ નિવારજો !
 કમનીય સ્વરૂપા મા ! નીલ-અખર શોભના !
 વિશ્વની વંદનીયા મા ! નમું હું નમું સર્વદા !
 પદ્ય દિવ્ય વિભૂતિઓ-સત્ય, શ્રદ્ધા, પવિત્રતા,
 ભક્તિ સમર્પણે લીના, અલીપ્સા સ્થિર-જ્યોત શી, ૩૦
 વિલસે તવ આત્મામા પૂર્ણતા પ્રગટાવતી,
 પ્રભુની દિવ્ય લીલામા તાલે તાલે ભળી જતી.
 મહાલક્ષ્મીતણી મૂર્તિ નમું ભારત મા ! નમું,
 તારી વિભૂતિઓ મારા આત્મામાં ઊતરે ચહું
 હૃદયે રમજે માડી ! આત્મામાં અંકિતા થજે,
 પ્રાણના પ્રાણ જેવી તું જીવને મા ! વિરાજજે,
 ઢળો દેહ, ઢળો પ્રાણ, અતરાત્મા ઢળી પડે,
 એક અજલિએ સર્વ અર્ધ્ય તારે પદે ઢળે
 શક્તિ, ભક્તિ અને જ્ઞાન તારામા જ કૃતાર્થ હો
 અમોઘ આશિષો તારી નિત્ય મા ! વર્ષતી રહો ૪૦

૯૨ : લોકપ્રકોપ

શિખરિણી

પદો ગર્વે રોપી ભુવનાદૃષ્ટ્યે ખડાડ બળિયા
હુશે આજે ઊભા, “અચળ પદ રાખીશું” વદતા
પરંતુ પૃથ્વીની પણ સહનશક્તિ અમિત ના,
જશે એ ખૂટી તો દલિત હર દુ.ખે પ્રજ્જનતું,
પ્રકોપે કપંતું અગનપ્રલયો મુક્ત કરશે,
ગળાયેલા જેની મરણમય દાઢે કવલ શા
પચી જશે ખડાડો પળમહી જ પાતાળ-જઠરે

૧૯૩૫

૭

૯૩ : બનાવો ને બંદી

શિખરિણી

બનાવો ને બંદી વજરસ્રમ પોલાદપતરે
મઢેલી કોડીમાં . બળર બહુ લેજો રજ તહી
રખે રૂહેતી બારી છટકણતણી; ચોગમ પછી
પ્રબળો હોળીઓ લડલડત,-કારામહીં પડ્યાં
મરેલા શા પાણી અબલ અતિ કંગાલ ઝમકી
ઊઠે જાગી જીવે, તજ જડ સમાધિ; ગહનનાં
મહાકાળી ગાજ પ્રલયમય નૃત્યે પલકમાં
કરે ચૂરેચૂરા જુલમગર કારા સકલના,
અને મુક્તાનદે વિલસન કરે કાળ-દૃષ્ટ્યે.

૯

૯૪ : કસમયે આંતરકલહ

વસ તતિલક્ષ

હે ગ્રીષ્મતપ્ત તરુઓ ઉધમાત આ શો ?
અન્યોન્ય સાથ બથ ઘર્ષણ વર્જ્ય આજે
કોપાનણે નિજ સ્વય થઈ ભસ્મ જાશે,
બેસો ઠરી, ન વઢવાડ કવેળ છાજે

વર્ષા સમે હરખતી હરિયાળી કેરી
દહેરાય મહેર, રસરિદ્ધિ છલાય ભારે,
ત્યારે નલે છમકલા, વઢવાડ વેરી
માઠી છતાંય ન વિનાશક થાય ત્યારે

૮

૧૦ ૯ . ૧૯૩૫

⑤

૮ માઠી - ફૂટ, વર્જ્ય વઢવાડ ત્યારે પણ ખોટી તો ખરી જ, પણ ત્યારે
આટલી ધાતક તો ન નીવડે

૯૫ : સ્વાતંત્ર્યના સૈનિકો

અનુદુષ્ટ

પાણીની રેલની પેઠે જાપાની દલ ઊલટયું,
ચીનાઈ હોમના પ્હાડો સજ્જ એ રોધવા ખડા

સન્ધરા

તોપોના ધોધમારે ગડગડ કરતા વર્ષતા કાળગોળા,
માથે જગી વિમાનો ધૂરકી ધૂરકીને ઝેરની છાટ ઝારે,

ધાણી શી ફટી ફટી મશિનગનનણી ગોળીઓ મૃત્યુ વેદે,
તો યે નિષ્કંપ ઉભા મુઠી ભર સુમટો રક્ષવા માતૃભૂમિ.

શાદ્ધર્મચિકીડિત

શસ્ત્રાસ્ત્રો વિરલાં છતાં વિરલ ના હુંયા વિષે વીરતા,
વાતો'તો હિમવાયરો ધ્રુવતણો, થીજી જતા સૌ રસો,
ઉપ્મા તો પણ બહાલુડા વતનની દે થીજવા રંગ ના,
પહાડોને પડખે પહાડ સરખા બેઢા અટકી અડ્યા ૧૦

વસતનિલકા

માંડી તહીં મરણમસ્તક મોરચાઓ
વેરીતણા વિકટ વેગમર્યા ધસારા
છાતીતણો અડગ કોટ રચી હઠાવે,
'હો ચીનનો જય' ગળવત સિંહનાદે.

શાલિની

શત્રુસેના ઘેરતી સર્વ બાબુ;
સામગ્રી યે ખૂટવાની અણીએ;
કંધા જેવાં વચ્ચે વીધી વીધી
ઠંડી ચીરી નાખતી વિદ્ધ અંગો

ઉપનતિ

ન આશ જેવું કંઈ તોય હામ
હાર્યા વિના દેશતણા દુલારા
સ્વાતંત્ર્ય સન્માન સ્વલોભકેરું
બહાડું કરી પ્રાણધીએ ઝઝૂમે
શુલામીનું જીવન એ જ મોતઃ
સ્વતંત્રતાને સમરે મળેડું

જે મોત તે જીવનજયોત સાચી
મૃત્યુજયી, એવું લહી ઝૂમે

૨૬

પૃથ્વી

પળે પળ પરંતુ આય જતી અંગથી ઓસરી,
ક્ષુધા તરસ થાક ટાઢ બની દુશ્મનો દૂલવે,
ધસત બમણા બળે અરિભક્ષા, ગડે ગોળીઓ
અગણ્ય સસણાટ સાથ ઉરમા, પળે પ્રાણિયા

અનુકૃપ

તોયે તાબે થવાની ના વાતે કેા ઉરમા સ્ફુરે,
પોઢે બેઢા કરી સ્નાન મુક્તિમગલગગમાં

લપન્નતિ

ખૂટી જવા કાર્તુસ સર્વ આવ્યા,
ક્રમે ક્રમે મદ પડ્યા ધડાકા,
ન તો ય ચીની મરજીવિયાઓ
તજે જગા, પ્રાણ તજે પ્રતાપી

૩૬

શિખરિણી

દબાવીને બહાલે અધર પર માટી વતનની
શમે ભૂમાનદે સુલટ લવના મૌનનિલયે
વરે મીઠું વીરો મરણ, કટુ જે કાયરમને
ધરા ચીની ધન્યા સ્તવન કરવા યોગ્ય સુતથી

સન્ધરા

હાવે તો કિંતુ આવે વધુ વધુ વીકરી શત્રુસેના સવેગ,
તેથી ચે વેગવાળો પવન હિંમલર્યો કારમો શત્રુથી ચે.

ગોળીઘાથી બચેલા નરવર સઘળા દેખતાંમાં ચિન્તઈ
જાયે ને સ્તબ્ધ થાયે પથરમૂરતિ શા મોરચાની જગાએ

રથોદ્ધતા

છેક મૂક ધઈ બંદૂકો ગઈ,
ગોળી એક પણ ના વઘટતી;
હિમલો કરત શત્રુઓ ધસે :
દશ્યથી ચકિત ચિત્ત થાય જો!

૪૮

અનુબંધ

મોરચાની જગાએએ ગિદપમૂર્તિ સમાન ત્યાં,
શોભતા પેતરાધારી ચીની સ્વાતંત્ર્યચૈનિકો
તાકેલી બંદૂકો ખાલી, ટેકવેલ ખસે દડ;
ઘોડાએ આગળી થીજી, થીજી આંખ નિશાન પે

પૃથ્વી

સમસ્ત અરિ 'ધન્ય ધન્ય' સહસ્રા પુકારી ઉઠે,
નમાવી નિજ બંદૂકો નત શિરે સલામી ભરે :
ખરે ! કદર વીર માત્ર કરી વીરકેરી શકે !
લડે મરણસાધ માત્ર, ભડવીર તો ભાઈઓ

ગિખરિણી

ધસ્યો હોરાવંતો ખખર હિમવાયુ ધર ભણી;
નદી જ્યા ત્યાં હૈયાં, વ્યલિત ધઈ ઉડ્યાં વનનના
મહા પ્રેમે, યજ્ઞે શુભ હવિ ધવાને ઊછળિયા :
શહીદોને પ્રાણે સ્મિત કરત સ્વાતંત્ર્યક્રમલા

૬૦

૯૬ : રાજર્ષિ શિવાજી

ગીતિ

સાંકેતિક આગમને શિવશિવગણના દૃઢ ગઢ કલ્યાણે,
સહસા આપજ બાણે ઉઘડ્યાં કલ્યાણદ્વાર શુભ ટાણે

અનુબંધ

રૂદ્રમૂર્તિ શિવાજીના ભેરીના નાદને સૂણી,
ભીત સૂખો ગયો ભાગી પાછલા ગઢદારથી
ધર્મનો ભગવો ઝંડો ખુરજે ખુરજે ચડ્યો,
જયનાદ શિવાજીનો ખૂડાડને થથરાવતો
વરતી આર્યતાકેરી આણુ સર્વત્ર શાંતિદા,
અનાર્ય મદમાલિન્ય વિલીન પળમા થયા
પુરસુદરીઓ ગાયે હુષે મગલ ગીતડા,
લગ્યાવે પુષ્પને હારે શિવકંઠ સુહામણા
મદિરે મદિરે ઘટ કરે આનંદઘોષણા,
દીપાવલિ મનો હારી ઘેર ઘેર ભરે પ્રભા
આર્યોની પુણ્યલક્ષ્મીને પરહસ્તથી છોડવી
ભક્તિપૂર્ણ શિવાજીએ વદી માને લળી લળી
વિજેતાને લલાટે ત્યાં ભાગ્યનાં તિલકો થયા
આશીર્વાદ અનેરા કૈં અતરીક્ષથી ઊતર્યા

૧૦

વસ તતિલક્ષ

પુણ્યપ્રકોપમય સૈન્ય શિવાજીકેરું,
સાક્ષાત્ પ્રભાવી શુભ રક્ષણુ આર્યતાનું,
તેજસ્વી હસ્ત અસિઘ્ન ધરી, સમસ્ત
શત્રુસમૂહબલગર્વ કરે નિરસ્ત

૨૦

અનુષ્ટુપ

સૂખો ગઢનણો નાઠો એકલો જીવને લઈ,
 કુટુંબકુલ આખું ચે નિરાધાર તણ દઈ,
 એનો મહેલ ઘેરી લે મહારાષ્ટ્રીય દૂકડી,
 અત.પુરથી લાધે છે મુગ્ધા કે વધૂ ફટકી
 અંગે અંગ ભર્યાં સોઢે લાવણ્યપુષ્પપુજથી
 કલામૂર્તિ સમી કાયા લલિતા ચિત્ત હર્ષિણી
 પારધીજાનમાં જાણે કપોતી, તેમ કંપતી,
 રૂપની કરતી નિંદા હૃદયે પ્રભુ પ્રાર્થતી
 મુખે મ્હાનિ છવાયેલી ને વેણી વિજયાયલી
 સલજ્જ ઢળી ચૂવે છે આળડી પદ્મપાંખડી -
 પગલી પડતી નિત્ય જે મુલાયમ બિસ્તરે,
 શેરીમે કાંકરે આને ઘવાઈ રક્ત એ ઝરે.
 વિહારી દૃષ્ટિપાતોથી રક્ષાયેલ સદૈવ જે
 તે ગ્રામ્યજનદૃષ્ટિએ ગભરુ ગુંગળી મરે
 મર્યાદા લોપતા મા. હે વીરો ધર્મધુરંધરો!
 અઠલંક શિવાજીને કલંકિત રખે કરો !

૩૦

મિશ્રદ્વિપલિતિ

શિવાજી આને દરબારને ગઢે
 વિરાજતા ધર્મતણા સિંહાસને:
 મંત્રી અને સૈનિક યૂધપાલકો
 હજૂર છે રાષ્ટ્રીયધર્મગ્ધકો.

૪૦

અનુષ્ટુપ

વિજયોત્સવઉત્સાહે સર્વના પ્રાણ લીભરે,
 સૌમ્ય શાંતિ શિવાજીને વદને ઊજગી લમે.

મ દાકાતા

એવે આશા ધરી હૃદયમાં ચદ્રકો પામવાની
આવ્યો સેનાપતિ અનુપમા સુદરીને લઈને
ખાદ્યો બેડી કર ઉભય, “શ્રીકંઠ આ રત્ન શોભે
કહ્યાણે આ અધિકતર કહ્યાણુતેજે સુહાતું

અનુબંધ ૫

સૌહર્દ્યલતિકા જાણે સલામ ઉપમાં ઊગી,
તેમ સર્વાંગ સંકોચી નતનેના વધુ ઊભી

દ્રુતવિલમ્બિત

ચરણ કપિત થાય સુકોમળા,
હૃદયમાં ફેડકાર ભર્યા નર્યા,
નયન નીતરતા ભયવિહ્વળાં
વદન છાયલ શ્યામલ વાદળાં

અનુબંધ ૫

‘શી રીતે વ્રત ને શીલ રક્ષવા ?’ એ જ લાવના,
હૃદયે “દે સમાવી, હે ધરામા !” એ જ પ્રાર્થના

વસંતવિલમ્બિત

રાજર્ષિની વિશદ સૌમ્ય અપાપ દૃષ્ટિ
સૌહર્દ્યપુજ પર કે ઠરી અર્ધમીચી,
લાવણ્યની સુલગ મૂર્ત કલાલતાને
અર્ચિત આર્દ્ર જનીને અપરાધભાવે

અનુબંધ ૫

સમીપસ્થ વદ્યો એક, “ધન્ય લાવણ્યની કલા !
સગ્રહો દેવ ! આ લક્ષ્મી સૌભાગ્યે દીધ મગલા.”

મિશ્રઉપનતિ

સૂણી શિવાલ અપસન્ન લાવે
વધા, “ ન ઉદ્ધિત ઉચિતા અશિષ્ટા,
વીરો ખરા સંયમશૂર હોય.
પવિત્રતાનાં વ્રત પૂર્ણ પાળતા
સૌંદર્ય તો પુણ્યતણે પ્રસાદ,
ને વાસનાઓ પશુભાવ માત્ર :
આર્યોતણી લક્ષ્મી પવિત્રતા છે,
છે પૂજવાનાં વ્રત આપણાંએ

માલિની

કલુષ કદી કુદૃષ્ટ લોચનેથી ઝરો મા;
ઉરમહીં કદી ઊર્મિ કાલિમાની ઊઠો મા;
નહિ નહિ કદી પ્રાણે પૂતિ પંકો પ્રવેશો;
લુવનભર ણધાં છે રૂપ શ્રી અંગિકાનાં

મિશ્રનતિ

અં જા લ વા ની પ્ર તિ મું દ રી માં
માનું પવિત્ર મુખ એ વદને જણાયે
નારી સ્વરૂપે લવમાત પોતે
માયા - વિલાસ કરતા જગમ દિરોમાં.

અનુદુષ

સૌંદર્યદર્શનો સિદ્ધિ અખંડ તપયોગની;
સત્ય સૌંદર્યની ગ્રાવી આનંદઢાર ખોલતી
“સૌંદર્યનાં મહાદેવી ! ભય મા ધરતાં તમે,
પ્રસન્ન લાવ ધારીને પ્રમાદાન દિયો મને”

અકલક મુખેન્દુના દર્શને આજ અતરે
અભિલાષોર્મિ ઊઠે છે સ્વપ્નરગ સરોવરે:-

વસતતિલકા

“આવા મનોહર સુધાકર કાતિધારી
જો હોત માત જનની મુજ સ્નેહધાત્રી,
તો અગ અગ મુજ સુદર હોત દેવું,
લાવણ્યની પરમ પુણ્યપ્રભા, ભરેલું!”

અનુદુપ

સામંતો! રથને જોડો, સુવર્ણભરણો ભરી,
માણને સુખશાંતિમાં સ્વસ્થાને ખેંચતા કરો

૮૮

૯૭ : સફળ જાત્રા

બ ગાળી પચાર

.

કાશીધામ પૂરુ કરી લઈ ગંગાજળ
રામેશ્વર ચડાવવા ચાલિયા સફળ
અંગારા વરસાવતો આકરો બિનાળો,
ધૂળ ધખધખ કરે, ધરા કાઢે આળો
હરિનામઘોષ સાથે સઘ ચાલ્યો જાય
ત્યા ધખેલી ધૂળમાં કે ગર્દભ જણાય
તરસે તરફડતો રોકી પથપાટી
પડેલો, જીલડી ખૂદાર, આંખો જતી ફાટી

હરિજનો કરુણાથી ખાલી ‘હરિ હરિ’
 ઉતાવળા ચાલ્યા આગે સ્થળ પરહરી. ૧૦
 દૃશ્યથી દુઃખિત ભાવે જન એક તહીં
 ગંગાજળ ખાલી કરે ખરમુખમહીં
 જળખાને આય આવી; ખર હિલો થાય,
 નેને મૂગી આશિષ દઈને ચાલ્યો જાય.
 જાત્રાળુઓ જોઈને આ મૂર્ખતાનુ કામ
 ઠેકડી કરવા લાગ્યા વ્યંગ્યમાં તમામ
 એક ડાહ્યો આવી વદ્યો મૂર્ખ! ગંગાજળ
 ખગાડ્યુ તે, ફેરો તારો જશે રે અદ્ધળ!
 હવે રામેશ્વર જઈ શાનો અભિષેક
 કરીશ? ગધેડા જેવું કર્યું તેં તો છેક. ૨૦
 ગધેડાનો પ્રાણુદાના હાલે જોડી કર,
 “નેત્રજળે નહવાડીશ પ્રભુ રામેશ્વર.” ૨૨

૯૮ : જન્મદિન

શાર્દૂલવિકીડિત

અધારા અણુજાણુ ઘોર ગહને હુ ગૂગળાયો ઘણો,
રુધાયેલ ગજો કરત અરવા આર્તિભરી પ્રાર્થના
અતે એ ફલિતા થઈ. પ્રણયના હૂ કાળ હૈયાતણો
લા'વો વત્સલ માત દે અનુપમા આનંદકુદ્દાનના

ઉપનતિ

પ્રકાશ દીઠો પૃથિવી પર મે,
ઉષાતાણી બેલ નિહાળી રમ્ય
પ્રાચી વિષે એક હસત હેમે,
બીજી મુખે માતતાણા મુગમ્ય

વસંતતિલકા

કેં કાળનાં અસહ કષ્ટ વિટબણાઓ
ભૂડી ગયો ક્ષણમહી મધુ માતખોળે,
આશ્ચર્યથી છલકતી સઘળી દિશાઓ
મેં જોઈ મુગ્ધ નયને ભોળ હર્ષછોળે

૧૨

સન્ધરા

ઊંચે આકાશ ઘેરું લસળસ કરતા નીલમોએ મહેલુ,
કોટિં જ્યોતિર્ગણોના કિરણ કરત કીડા વિમુક્તચ્છટાએ
પૃથ્વીના પુણ્યપાને થનગન કરતા પ્રાણુરગે બહેલું
દેખા દે ચિત્ર સ્વપ્નું અકલનું ? નહિ મારુ જ એ તો જણાયે

ગાલિની. અ.ધરા

આનદે કે મૂલતાં વૃક્ષ વેલો,

પખી ઝંખાગાન આલાપનારા,

પ્રાણીઓનો મોદ માણુંત મેળો,

ને તે મધ્યે નિરાળા મનુજ, ગગનને વામથી માપનારા.

અનુદ્રુપ

જોયું, જોયા કરુ જાણે એવું મમત્વ ઊપજાયુ;

ઉજ્જવલ અલિલાપાનુ હૈયું લીલાગણું જન્યું. ૨૨

મદાકાંતા

‘પૃથ્વીપાટે હુક અસલનો માહરો માનવીનો’

એ સંસ્કાર પ્રગટ ઉરપાને પડ્યો ગ્રેરનારો :

પૃથ્વી તો શું ? ગહન ગગને રાજતા રાજવીનો

તાજે મારો, અમર લક્ષ્મી સિદ્ધિઓ વેરનારો.

સાદ્દેવિદીગિત

માનાં નેન હઠાર મૂક ભણતા હેતે મને નીરખે;

તાજ વાયુનરગથી મુજ મને જિંચા તરંગો ચહે;

રાતે તારક સ્થમના સદનમાં મંત્રાદ્યરોએ લખે

સૂતા માનવનો અમાપ મહિમા આકાશને ચોપડે

વસંત

યુગાંતરોના તપ માનવે કરી

લલિત લાખો પુરુષાર્થ સિદ્ધિઓ,

૧૮ : ઝંખાગાન - પ્રથમ કાને પડતા ને માન આજીવવાને આપણે કરી કરીને
 ઝખીયે તે ઝખાગાન

૨૪ ઉરના પાના ઉપર ૨૫ તાજે - સુદૃઢ પક્ષ

બધીથી એ મેં નિધિ ભાગ્યનો ભરી

ચઢી નવી ભાવિ પ્રજ્ઞર્થ રિદ્ધિઓ

૩૪

પૃથ્વી

અખડ ઉરમથનો નવલ મંગલે ખીલતાં,
ભવાબ્ધિપટ પે તરંગ સુખદુઃખના, તે પરે
સલીલ સરતાં બધાં સપન માહુરાં ઝીલતાં
લસત શુભ મોતીઝાય ઊછળત રત્નાઠરે
વમત વિષ ઠાળફૂક, પણ રૂહે ઉરે જાગતી
સ્મૃતિ પ્રથમની અખડ અણખૂઝ કો જ્યોત શી
ચક્ર પકુ, સિતાર આશતણી ઉદ્ભસી વાગતી,
નિરાશ અથવા દશા નડત દુર્મુખા મોત શી
બને સુપથ મોકળો, વિષમ વા વિરોધો વડે
રુધાય પથના પહાડ હડસેલવાને મથુ
બધીય મુજ આય સાથ, મુજ ભાગ્યલેખે પડે
જ્યો, જખર યા પરાજયસમૂહ સાથે બથું
પરતુ સ્મૃતિનું રસાયન ભરે મને શક્તિએ,
નજીવ નબળાઈ કાયર સ્વભાવકેરી ગળે,
ભરાય ઉર સ્વપ્નસિદ્ધિતણી ભાવુકા ભક્તિએ,
પ્રમાર પુરુષપ્રભાવ પ્રખર પ્રભાએ ગળે
જન્મનો દિન તાજી એ સ્મૃતિને સોગણી કરે,
બનેલ મદ હૈયાને ઉત્સાહે અદકુ ભરે

અનુષ્ટુપ

૫૦

૩૭ સલીલ - લીલા સહ

૪૬ બથુ - ખાય લીકું ૪૮ ગળે - ગળી જાય

માલિની

વિરલ મનુજકેરો જન્મ આ જન્મમાળે,
પ્રભુ ખુદ નિજને જે રૂપગિએ જ ઢાળે,
અમર ભુવનકેરી ઊણુ પો ભૂલવાને
મુર પણ પૃથિવીએ ઊતરે જૂલવાને.

પુષ્પિતાશા

અલગ મનુજદેહલાલ પામી
નહિ મરણોન્મુગ માટીમાંહી રાચું;
હૃદયલર લરેલ જડય વામી
અમૃત હુ ચિન્મય રૂપ સાધુ સાચુ

૬૦

વિશાગિની

ક્ષણભગુર ખોળિયે ચહું
પ્રભુની અક્ષરતા ચિરતના,
મરણાલયમાંય હું લહું
અમૃત પ્રાણ અનાદ્યનંતના

શિખરિણી

રહો તો એ તાણ સ્મૃતિ : વિસ્મૃતિએ દાગલરની
તમિસ્રાએ સીડ્યા જડ હૃદયની લુપ્ત કરતી;
અલીપ્સાએ સૂતી અગમગમના ઊર્ધ્વ પથની
જગાવંતી, કંકે પગપગ પ્રભાપ્રાણુ લરતી

પૃથ્વી

તને દિવસ જન્મના લગી લગી વધાવી લઉં,
તને અરધું અર્ધ અંતર છલંત આનંદનું;

૫૩ જન્મમાળ - જન્મપંચ પગ ૬૩ મરણાલય - મૃત્યુના સદન ૩૫
આ રેહ

૬૮ - જગાવતીને કન રસ્મિ

તને સપનનાં પ્રસન્ન સુમનો સુનેરી દઉં,
તને ફલ ધરુ ચિદંબરતણા સુધાચદનું ૭૨

વદે, 'જનમગાઠ તો મરણથાંભલે યાંધતી,
વિમૂઢ મનુજાત્મને વિષયધેનગારે ગર્યા,'
વદુ, અમૃત સાથ એ મૃતે સ્વભાવને સાંધતી,
અકાળ ગમ કાળને લઈ જતી મુદાએ ભર્યા

અનતદલ પદ્મની મનુજ — આત્મરૂપી કળી
થતા જનમનું પ્રભાત દલ ખોલવા લાગતી,
અને પરમ — પ્રેમભૂગ અવકાશમા નીકળી
કરે અમૃતશુજના મરણફેણ ડોલાવતી

સુધન્ય મનુ જન્મિયો હું, દિન જન્મનો દોહ્યલો
લલી વિપુલ ચૌદ લોક — યુવરાજ સહેજે થયો
કરુ ન ક્યમ હાથ મુક્તિ-મહિમાતણો ખોયલો
મહા — મુકુટ ? આ સુભાગ્ય કરશે જતું રે કયો ?

અનુકૃપ

હુદ્રતા માટીની મારી મૃત્યુલીન થઈ જશે .

જન્મનો દિન ચૈતન્ય આનંદ બહુલાવશે ૮૬

૨૫ . ૫ . ૧૯૩૬

૭૬ ગમ — ગમી, તર્ક મુદાએ ભરેલો કોણ ? કાળ ? ના, અકાળ,
કાળથી પર અમૃતોદધિ.

૮૦ અમરતાની જે શુજના નામ સમા યમની ફેણને પણ ડોલાવે છે

૮૩ હાથ કરે — પાછો જતી લઈ મુક્તિમહિમાનો મહિમાભરી
મુક્તિનો મહામુકુટ.

૯૯ : મા

છપ્પા

જગડંટકવન ઘોર, તહીં નેહથી નમેલી
 મુઘન શાંતિમય છાય ઢાળતી અમરત વેલી;
 પૂણ્યપુષ્પની પ્રકુલતા પમરાવત મા ! તું;
 સુધામાધુરીએ તવ ફૂલહૃદય ઉલરાતું.

મહાલક્ષ્મી સાક્ષાત તું દીન દુઃખી દુનિયા પરે,
 અમોઘ આશીષ તાહરું અંતર અમપર ઝરમરે.

૧

વિપવારિધિ મોઝાર સુધાસરિતા રહી રેલી;
 દુઃખદવાનળ પરે શીન ધ્રાવણિયા હેલી,
 જીવનરણુના મરણુપટે નદન મુળકારી,
 ઘોર નિશા-અધારે ચંદ્રકલા તું ન્યારી :

અતલ ગર્તમાં પતિતની તુંહિ આશા ઉદ્ધારની,
 માયા તુંહિ મુક્તિપ્રદા માયામય સંસારની

૨

૨૭ • ૨ • ૧૯૩૬

૯ • નદન-દેવોનું નદનવન નામે ઉપવન

૧૦૦ : કુંડુંબ

છપ્પો

અમૃત અખંડ ઝરત માતની અનુપમ માયા,
ચિતા-તાપ હરત પિતાની પાવન છાયા,
દયા ભાવભીની ભગિનીની નિત્ય નિગળતી,
હૂંફ હામ દેનાર સહોદર સગે મળતી
આખી આલમ દૂઢતાં પણ નહી જ શોધ્યાં જડે,
અમત્કાર સાચે જ જો સુભાગ્યવશ લવ સાપડે ૧
૨૬ • ૨ • ૧૯૩૬

૧૦૧ : પ્રણયિની

શાદ્દંધવિકીરિત

જેના આગમને સુમંગળતણી ખીલે વસતો ગૃહે,
જેના દર્શનથી દ્રવી ઉર વહે સત્સ્નેહના નિર્ઝરો,
ફૂળે નદનકોકિલા કલરવે જેના સુકંઠે સદા,
તેની નૂપુરઝકૃતિ અમરતા ધારી રહો આંગણે

અગ્ધરા

તારાઓ માત્ર રાત્રે શુચિ સ્મિતકરથી ઊંચકી ઉચ્ચ ભોમે
સ્વપ્નોના સ્વર્ગમા લે હૃદય, રસળસી શાન્તિ સીચત ધીમે.
તારા કિંતુ પ્રિયાની રજનિ દિન સુધા સ્વદતા સ્નિગ્ધ સોમે
આકર્ષી મુગ્ધ હૈયું શુચિ કલ રતિખૂલે ગુલાવે અસીમે ૮
૧૮ • ૫ • ૧૯૩૫

૫ કર - કિરણ તારા લીટી પમીમા, તારાઓ, લીટી ઊમીમા, પ્રણયિનીની
આખની કીકીઓ સોમ - (૧) ચદ્ર, (૨) ચદ્રાનન, 'વદનવિયુ'

૮ શુચિ - પવિત્ર કલ - નાભુક, મધુર

૧૦૨ : જીવનદેવી

હરિણી

અતિથિનીં જની આવ્યાં મારે ગૃહે શુભ યોગથી,
ચિર દિન અહીં રહેજો મानी જધું મુજ આપતું;
કુમકુમપદે સોહાવો આ સૂતું મુજ આગળું;
વદનવિધુની જ્યોત્સ્નાધારે કરો ઘર ભરણું.

મ દાઠાતા

ભાવોદ્ભાસે લસળસ થતાં લોચનો શા નમારાં ?
તારા લીલામય તરવરે શુભ્રતાને સરે શી !
ભાલે આંક્યુ તિલક નમણું સ્વર્ગકેરી ઉપાએ;
ઓખે રાજે કુમુદ ધવલું દિવ્ય મંદાકિનીનું
દેવી મૂર્તિ તમ વિહરજો મદિરે શ્રીસ્વરૂપા;
અંગાગોએ લલિત લહરો વેલ સૌંદર્યકેરી,
પાયે જાળે નૂપુરધુધરી રૌપ્યસૂરે રસાળા;
શ્વાસોસ્છ્વાસે મધમધી ઉઠો કુંજ મારા નિરાળા

૧૨

હરિણી

અતિથિનીં મટી દેવી માગં જનો, અનુપા સખી,
અમૃત રસના આસ્વાદોનાં મને વરદાન દો
તમ હૃદયમાં ગાજે સિંધુ અનાદુત પ્રેમનો
તહીં રમણ હું વાંછું, આજા રસેશ્વરી દો શિવા

અમલ કમલો સૌંદર્યશ્રીભર્યા તહી શાં ખીલ્યાં !
 પરિમલ શુચિ મહેકાવે છે પ્રમોદિત ચિત્તને;
 ભ્રમર બનીને ગુળગાને ઠરેા મુજ પ્રાણુ ત્યા,
 અમૃત રસના કોષો મોઘા નિરંતર પામતો

મ દાકાતા

દેવી ! આવો, પરમ પ્રણયોદ્ધાસરગી વિમાને
 સાથે સાથે ગગન સરીએ, ત્યાં અનંત પ્રકાશે
 મુક્તાનદે અનુપ નવલા સ્નેહના ગીત ગાતાં
 સત્સૌંદર્યે સુરભુવનમા હીચીએ નદનોમા

૨૪

હરિણી સ્વચરા

નયન નયને અકાશે ત્યાં અલૌકિક લાસ્યમાં,
 અધર અધરે હિલ્લોળાતા મુધાનિધિ રેલશે,
 હૃદય હૃદયે ગુથાશે ત્યા અનંત ભુજા ધરી,
 ને આત્મા એકતાની ગહન રસસમાધિ લહેશે અનેરી

૨૮

૧૦૩ : અંજનીગીત

બાલ હનુમત વીર વિહરતો,
ભવવનખૂંદત ક્ષણે ભરતો,
નભચુખિત શિખરે સર કરતો
દીઠે માતાએ.

બહાલે માનું હૈયુ ભરાયું,
મધુર ભિર્મીગીતે દલવાયું;
ગાન પવનલહરે બહલાયું,
પોપ્પું પડઘાએ

તાલે લહુકયાં વૃદ્ધલતાઓ,
ઝડારી ઊઠ્યા ઝરણાઓ,
કલરવ કરતાં પંખીડાઓ
અગિયા આનદે

અનુપ અંજનીગીત ગવાતા
કુદરતજાયા ધનગન ધાતાં,
બુદ્ધ પણુ બાદ્યે પલટાયા
રમતા આ છદે

૧૬

૯ • ૬ • ૧૯૩૬

૧૦૪ : એક યુવક મિત્રને લગ્નટાણે

સગ્ધરા

સ સારે દ્વૈતકેરે હૃદય ગહન અદ્વૈત શોધી રહેલું,
 પામ્યું સત્પ્રેમનું તે મિલન મધુર રૂઝુ ભલે લગ્નતીર્થે
 સાધમ્યે ઉલ્લસતા ઉભય હૃદય સ્વાત્માર્પણે નિત્ય રાચો,
 પાવિચ્યે પાથરેલા જીવન પટ પરે સૌખ્યનાં ચિત્ર આંકો,
 આશા ને શાંતિ દેવા વ્યથિત જગતને વીજ ને મેઘ જેવા,
 સેવો રૂઝા પ્રતો, ને અમૃત હૃદયનાં વિશ્વ શાંત્યર્થે ઝારો;
 પાંખોએ પુણ્યકેરી પ્રસુદિત મન પખીતણી જોડે ઊડો
 ઉચે ધામે વિહારે, વિમલ નયનમાં બ્યોમ તારા લસાવો,
 પ્રેમે શ્રેયે સરતા સરલ, પ્રણયની સિદ્ધિના સારમાંથી
 ચૈતન્યો સર્જવાને પ્રકૃતિ - પુરૂષ અદ્વૈતયોગે મહાલો ૧૦

૧૦૫ : કર મા સ્મિત

ચોટક

કર મા સ્મિત તુ, કર મા, કર મા:
સ્મિતથી તવ અફભુત જાદુ ઝરે;
અસહાય બનાવ નહીં મુજને:
સ્મિત સંહરી લે, સ્મિત સંહરી લે

મૃદુલું સ્મિત જોઈ મુખે તવ આ
બળ જાય શમી મુજ બંડતણ,
અભિમાન બની શતબંડ જતું,
શિર ગર્વિલ નમ્ર બની નમતું.

રઠ કાજ દરેલ દુરાગ્રહ સૌ
બની પંથુ જતા, હઠ હારી જતી;
જડ હૈયું વમે ભર્યું ઝેર નર્યું;
જતું ઝેર તણાઈ મિકાશ - ઝરે

મુજ રોષ ભભૂકત પ્રશ્ન ડરે,
તવ સૌમ્ય મુખે સ્મિત ઉત્તર દે:
મુજ શસ્ત્ર પરાસ્ત ધર્મ પડનાં;
સુમન સ્મિતનુ સળગું આડ શું !

હરે વર્જીથી પણ લેશ નહીં
ગણું તુચ્છ હું ગર્જન રૂઢતણું;
હરે માત્ર સુકોમલ આ સ્મિતથી
સ્મિત સૌમ્ય પ્રગાન સમીપ ગણું.

ઝર મા મધુર સ્મિત, રે ઝર મા,
 વિજયી કિરણે હર હામ નહી,
 શિવ સુદર સ્નેહલ આ સ્મિતથી
 ક્યમ ખેચી રહ્યો મુજને હૃદયે ?

૨૪

૨૪ . ૯ . ૧૯૩૩

૧૦૬ : હવે

શુભળકી

હવે તને સ્મરી સ્મરી
 ઝરંત નેત્ર નિર્ઝરી !
 હતો પહાડ શો કઠોર
 પથરો હું તો નઠોર :
 તે પરે તું નેહની હતી નમેલ વેલડી,
 સુગંધ મજરી ઝરત મીઠડી અકેલડી
 ગ્રીષ્મના અસહ્ય તાપ
 પીડતા મને અમાપ,
 તે સમે તું પત્રછત્રને ધરી રહી હતી,
 નિદ્રાઘદાહ ઝીલતી બધો ય માહરી વતી

૧૦

ઝીલતી નિદાઘદાહ,
 તોય રે ન પામી ચાહ
 કૃતમ્મની ! પરે છતાય તું ક્લી ન વીકરી,
 દમ્માગુસ્નેહમૂર્તિ ! સૌગન્ધાજતી તું વીઝરી

કુભાગ્યને હું ભાંડતો,
 નિશીથવેળ કાઢતો

વરાળ વેદનાતણી :

તું મોતીએ નહવારતી,
 ક્રમેથી શાંત પારતી,

લઈ સુનીલ વીંઝણી

૨૦

ધિજવી દેતી શીતમાં

તું સ્નેહીઓની રીતમાં

હુકાળ આત્મછાયમા લઈ મને લપાવતી

ગભીર રાત્રિને ઉરે

અનંત તારકો સ્ફુરે

ચિદળરેય તાહરે તુ તેહવા બતાવતી !

ધસત મેધને મહારથે

સ્વનંત સ્વર્ગધામને પથે

સ્વારી દેવરાજની દમ્મામ સાધ આવતી,

સપ્તરંગ આપ તાણી

શૈલને નિધાન માની

વજ્ર વર્ષતો સુરેન્દ્ર. વીજ આખ આજતી;

૨૨

તે સમે બની તું ઢાલ
 ઘા નિવારતી કરાલ,
 દેહની મદ્યર્થે તે જરા ય ના તમા કરી .
 જીવી તહી સુધી રહી તું રક્ષી પ્રાણપાથરી

કિંતુ હાય! કે કુઠાર - ઘા અદીઠ ઊતર્યો,
 હસી રહેલ હેતની લતા હણાર્થ માહરી!
 અને રહ્યો હું એકલો અવશ્ય વેદનાલર્યો,
 સાથ આપવા હવે સ્મૃતિ જ એક તાહરી!
 દવાગ્નિ ઊપન્યો ઉરે હું શૈલ તે મહીં ગળી,

અખંડધાર ગુપ્ત નિર્જરી ઝરી,
 સ્મૃતિ સ્વરૂપિણી વિલુપ્ત વલ્લરી!
 અર્પું નિત્ય નિત્ય તાજી દીપ્ત મૌકિતકાંજલી

૧૦૭ : મારા સદ્ગત પિતાજીને શ્રદ્ધાંજલિ

અનુષ્ટુપ

રક્તરૂપ જની જોતા નાહોમાં પ્રાણ જેમના
તેમનાં સ્મરણોમાત્ર સેવવાનાં રહ્યા હવે !

જેમનું સૂણનાં નામ હર્ષદેલા જની અમે
દોરતા ભેટવાને તે અનામી ધર્મ હા ગયા !

બહાલનો મીઠડો ટોંકો અમને અપનાવતો;
શમ્યો તે : પરધો આધે આડાથે જિરતો ધયો !

શીળેની જેમની છાયા રક્ષા વિસ્તારતી હતી,
અભિસ્નાને હવે તો તે ઓજમાં ઓગળી ગયા !

હેતાળ હાથ માધાએ ઠરતો દુઃખ દાળતો
સર્યો, દુઃખદળો માથે ચડી વાગી દળાવનાં !

૧૦

જે જોળે એસતાં જાળ બાદશાહ જની જતા
ખંડાયો તે, જન્યા રાંક જેવા હા રાજવી અમે !

હજારો હિતચિંતાની ઝાળો જેવનારને
ઝેરી ચિતાનળજવાળા એકલી જેવવી ગઈ !

હાજરી જેમની હામ હૈયામાં હલકારતી
તેમના વણ હારોમાં કોણ હામ ટકાવશે ?

ખાલ્યે લાડ લડાવ્યા ને કૌભાર્યે જ્ઞાન પ્રેરિયું,
સ સ્કાર્યા નિજ દષ્ટાતે વ્યોમે મુક્ત કર્યા સુખે,

અમીનજરથી પોષ્યા પુરુષાર્થી બનાવિયા,
પિતા ! સુમન શ્રદ્ધાના સ્વીકારવા ય ના રહ્યા !

૨૦

ખટકે અતરે એક ખીલો અજ્ઞાનકાળનો,
ખટક્યા કરશે નિત્યે ખોળિયું છે તહી સુધી

સેવનીયતાણી સેવા પૂજા સપૂજનીયની
હતા ત્યારે કરી ના, રે સોનાની પળ વેડણી !

નહતા જેવા ગણ્યા જ્યારે આશીષો વર્ષતા સ્મિતે,
અરે ! અવગણ્યા મૂઢે સ્વેચ્છાચાર વિહારમા !

કૃતધની કલિના ખાલે પરાયા સમ આચર્યું,
પરાયાથી પરાયા તે કાળે બહાલ બતાવિયું

દુ.ખદાવાનળે દાઝ્યા દિલને દાખવી દયા
અશોક શાતિના ધામે સ્વયં યમ લઈ ગયા !

૩૦

હવે ત્યારે હયાતી ના પિતાર્થે પ્રાણ કંદતો,
સ્મૃતિઓ ઊભરે આવે વાત્સલ્યપ્રતિમાતણી

ભાવે અભાવ ને ભાવ અભાવે માનવો લહે,
એ અનુભૂતિનો અગ્નિ લલે તો મુજને દહે

શૈશવે લાડખેલોમાં, કૌમાર્યે પાઠ્ય પુસ્તકે
યૌવને સ્વૈર સ્વપ્નામા ભૂડી ગયો જ જોમને

તેમના મનમાં મારે માટે ચિંતા રહી સદા,
લોહીનુ કરીને પાણી મારું મંગળ વાંછતી

કપ્ટો વિવિધ રે! વેઠ્યાં દળતી દીનતાતણાં;
કૃત્તૃચાંદ્રાચ્છોકેરા ક્ષણ સૌ અર્પિયા મને

૪૦

ને વિમૂઢ મને મેં હા! નિષ્કુરે રાજ લોગવ્યું!
પિતાના દુઃખદુઃસાની ભણી ચે જોયું ના જગી!

જડ હૈયું હવે જગ્યું! જગ્યું ના જગવા સમે,
પિતાની ભસ્મને દેવા અંજલિ નયનો ઝમે!

દમ્ભા તાત! દમ્ભામા રે આપનું આયખું ગયું!
અંતરાત્મા નથી દેતો દમ્ભા કિંતુ બળ્યોઝળ્યો

૩૩ ભાવ - (૧) અસ્તિત્વ, (૨) હાજરી અભાવ - (૧) ગૂંચત્વ, (૨) હાજરી
ગૂંચત્વ વદાદા હમાત હોય તે ત્યાંથી આપણે તેમના પર વદાદ નથી
કરતા, મરી જાય તે પછી દોડી વદાદ કરીએ છીએ

બળતી આગ એ રૂંહેને પશ્ચાત્તાપતાણી ઉરે,
પાપની જડતા ભારી સંતાપે કૈ ગળે, ટળે

જીવનરણુવેરાને દ્વીપ લીલો કુટુંબનો
શીળેરી છાય ત્યાં ઢાળે ઘટાળો કુંજ તાતનો,

૫૦

પીયૂષઝરણી માતા અળડ ઊભરે તહી;
સંતાપ ત્રાસથી રક્ષ્યાં બાલુડાં ઊછરે સુખે

છાયાળા કુંજને મૂળે રેડયુ ખિંદુ જળે ન મે !
કુંજ લુપ્ત થયો ત્યારે ઘન આક્રંદતા ઢળે !

ત્યાગની કરતા વાતો અમે હા ! ઉધમાતિયા,
પિતૃસ્નેહ પરે લાતો વર્ષાવત અભાગિયા !

માતતાતતણો ત્યાગ અન્નેડ ઇંહ લોકમા
આપી દે સર્વ આનંદે, દ્રોહને ય ગણે ન જે

માતા દેવી, પિતા દેવ મૂર્ત માનવરૂપમા,
એમની ભક્તિસેવામા સદ્ભાગ્ય શ્રેય સૌ વસે.

૬૦

જ્ઞાન ધન અને સત્તા આળે, ના હૈયું કૈ હરે;
સાદુ સરલ વાતસહ્ય શિશુ આર્દ્ર મને સ્મરે

સ્મરુ ને એક વારે જે થીન્ન્યાં'તાં અશ્રુ તે ઝરુ,
નિષ્કામ પ્રેમથી પૂર્ણ ત્યાગની અર્ચના કરું,

અંતની ઘડીએ યે ના પિતૃદર્શન સાંપડ્યાં
હજારે કોશનાં આડાં અંતરે પાપ શાં નહ્યાં !

માથે મારે મૂંઝી હાથ છેડી આશીષ આપવા
અંખના કરતા તાત ગયા ! અરું હું અંખને.

વર્ષોનાં બેનની સાથે પુણ્યશ્લોક પિતાનણી
વિસ્મૃતિઓ વહી જતી, આવતી સ્મૃતિઓ વહી.

૭૦

ઓળખ ગુરુઆત્માની વૃદ્ધિ પામે દિને દિને,
જીવને રાખ્યું ને છપુ મોતે તે મોહણ ક્યું !

અજ્ઞાનપડળો મારાં ચીરીને તાતતેજનાં
ફિરલો અંધતા ઓથે રહેકું તે જતાવતાં

અમી નીગળતા સામે દેખું વન્સલ લોચનો,
કઠોર શૈલ શું હૈયું માહરુ અમૃતે ગળે

બહાલતું અરણ્યં વેગે જની વ્યાકુલ દોરતું,
ભાવમૂર્તિ પિતાજીની પદરેણું પળાળતું:

જીવનપટ પે બહાલઅરણ્યં બેઠતું એ રહો,
ભિંમે ભિંમે ભક્તિસ્નોત્રગાન મન્ત્રી રહો

૮૦

૧૦૮ : દાદા

શિખરિણી

અમારા એ દાદા, વિપુલ વડના ઝુઠ સરખા
વિશાળી છાયાએ સઠલ અમ સતાપ હરતા,
હબરો બાહુઓ પ્રણયમય વિસ્તારિત કરી
લઈ હૈયે ઊઠે ભરત હૃદયે ટાઢક ભલી

હતું એ હૈયું તો ગહનરસ ગભીર દરિયો,
અને નેનો ઊડા અમરતતણા કૂપ સરખા,
હતા માના મીઠા અધર નવલા જીર્ણ વદને
જહી રેખે રેખે જનક અમ અકાયલ હતા.

અનુષ્ટુપ

સુખે સાથી અને ભાગી દુઃખમાં બાળકોતણા,
સ્વભાવે બાળના જેવા દાદા આશ્વાસના સમા

૧૦

હપન્નતિ

રિસાઈ દાદાતણી સોડમાં અમે
મનામણાંના સુખ માણવા જતા,
આસુ ઝમતા શિશુલોચનોને
દાદાતણો વત્સલ હસ્ત લૂછતો
વળી ગયેલા વળીને વિશેષ
પપાળતા પીઠ, હુથેળી વચ્ચે

૭ માતાના જેવા મીઠા હોઠ, જીર્ણ વદને ચ તે આ એમના હોઠ સુકોમલ
અને ઘાટધૂટે પિતાના જ હોઠ જેવા

લઈ અમારુ મુળ અશ્રુભીંજ્યું
સ્વયં જની ગર્ગદકંઠ ચૂમતા :
મનામણાંનાં મધુ વેણુ ઊચરી
હસાવતા લોચનનાં જલોને

૨૦

અનુકૃપ

દાદા હુંગરના જેવા પ્રેમપાયે વિરાજતા,
ખેલતાં અરણ્યાં જેવાં બાળકોને નિહાળતા.

ગાદીદલિટિ

પત્રો પાનખરે જરી જ્યમ પડે તે રીત દાદાતણા
ધોળા વાળ જરી જઈ ચળકતી માથે પડી તાલકી;
ત્યાં કેવાં કરને કૃતહલલચાં બાળો ધસતાં અમે !
ને દાદા શિશુ શું હસી અમ શિરે ઝુલકાં ઝહે ઊડતાં

ઉપનંતિ

હસાવતા. ખેલવતા. કુદાવતા.
ને મલ્લકુસ્તી નિજ શું કરાવતા.
હારી જઈને અમ પીક ધાળડી
'શાબાશ, શાબાશ,' કહી રિઆવતા

૩૦

અનુકૃપ

પડે વાક, લડે માડી, બાપુ ઉચ્ર જની જતા,
અમે દોડી જઈ દાદાનણો આશ્રય સેવતા
આંખ કે ઠાલતુ તો તો દાદાજી કેસરી સમા
તડી ઊડતા: બાળ અમે વિનય માનતા

ઉપનંતિ

સાથે સુવાડી કહી મીડી વાતો
મિચાવી દે ઘેનભરેલ આખો:

સ્વપ્ને ધરીને પરીઓની પાખો
વાર્તાવિહારે ઊઠતા અમે તો

“હજીય શું ઘેરી રહ્યો અઘેરી ?”
ઢ ઢોળવા મા જતી એમ ખોલી :
“હે અંપવા ફૂલડું થાક્યું પાક્યું”
વારે કહી વત્સલ એમ દાદા

૪૨

દાદા જ સામા ઊઠતા રુહવારે
આશીષમૂર્તિ સમ ‘આવ ખેટા’
કહી ઉપાડી નિજ અકમા લે
માથે મૂકી હાથ લળી ચૂમી લે

અનુક્રુપ

એકલા ના કદી ખેસે દાદાજી ભોજનક્ષણે :
અન્ન ના ભાવતુ બાળ જો ખેઠા હોય ના કંને.

૪૮

મિશ્રજાતિ

નાના બનાવી મધુ કોળિયાઓ
મુખે અમારા ધરતા અથાક્યા .
ખવાડવામા નિજ ભૂખ ભૂલતા,
સતોષતા ભાવની ભૂખ ભારે

જો નીકળે ખૂદાર બજાર દાદા,
નિશાળમા નિશ્ચય આવવાના :

ઢેકો દઈ વાસની લાડડીનો
ખોલાવીને જે જઈ આપવાના

મહેતાજીને કહે “ભૂલચૂક થાયે
તોયે ભલા આજ બતાવતા ના;
આ બાળકું તો હજી ફલકું છે,
મુખે હજી ધાવણુ આ જણાયે”

૬૦

શેરી મહીં ખેલત બા બંધુઓ
સાથે અમે પીંપળ-છાય નીચે;
પંખેરુ જ્યાં ગાન અળાંડ ગાતાં.
ને પાદડાં તાલ બધાં બજાવતાં.

દાદા પડીકું લઈને મિઠાઈનું
બજારથી ત્યા અમ પાસ આવતા;
મુખે અમારે દઈ પાણી છટનું,
શી બકતો ત્યાં તરુ હેઠ જામતી!

અનુક્રુપ

દાદાનાં સ્મરણો આવાં ખુટારયાં ખૂટતા નથી
એકેક સ્મરણે આંખ લિજાયે સ્નેહને જળે
પ્રાણુતારે પરેવાયા મહાદા સ્મરણોતણા :
ગયા દાદા, પરંતુ એ જપની માળ જીવતી!

૭૨

શિખરિણી

ગયા દાદા વહાલા, પ્રતિનિધિ ગઈ પેહી બન્ના!
ગળ્યો કાળાળિધના જગમહીં મહાદુગર ગળ્યો!

ગઈ મીઠેરી એ હૃદય હરિયાળી ભડી ગઈ!
લક્ષાઈ, લોખાઈ ગઈ! પ્રણયવેદી ગઈ બળી!

ગયા દાદા બહાલા અમ ભવનના શભુ સરખા!
હવે સૂના વાસે બજત ભણકારા ગતતણા
છબી હૈયે કોરી સજવન થઈ માનસપટે
ઝરતાં આસુની ઉપર લળતી એ હજીય આ! ૮૦

હવે તો દાદાઓ દુરલભ થયા, દારુણ સમો.
અકાળે બાળો જ્યાં કરમઈ જતાં, શી રીત તહીં
ચહે વાસો દાદા? શિશુસુમનિયાંને લઈ સુખે
ખિલાવીને ખીલે અમરત-રસ્યા નંદન વિષે

૧૭ • ૪ • ૧૯૩૩

૮૧ સમો - સમય ૮૩ શિશુસુમનિયા - ન્હાના ન્હાના ફૂલ જેવા બાળકો

૧૦૯ : આર્થ વિધવા

વસનતિલકા

ગંગાસ્વરૂપ વિમલા વિધવા નમું હું,
સસાર પાવન કરંત વિભૂતિ છે તું;
તું તો તપસ્વિની પ્રતો કપરાં નિષેવી
છે શાંત, દાત, શુચિતાયત્રી વંદનીયા
સિદ્ધાસને વિજનમાં મુનિ પ્રહ્લ્લયોતિ —
ધ્યાને, શુભામણી હૃદયે અવધૂત યોગી
ભાડી સમાધિમણી; તુ અહીં અગ્નિ મેલી
સસારના તિમિરમા દ્યુતિલેખ જેવી

૮

શાલિની

પ્રાણપ્રાપ્તિ પ્રાણની વાનનાના
વેગો રોષે રાજયોગી નિરાળા,
બહાલાની તું ફલ જેવી સ્મૃતિની
ફાંણી ધારે વાસનાબધ દારે

મિશ્રનિ

દિને તવાઈ તપનાતપોથી
જેવી સુદાતી વિધુલેખ અંખી,
તેવી વિયોગાનલમા નહાની
વિભૂતિ—છાઈ તવ શુભ્ર કાંતિ.
આકાશગંગા ન્યમ આસને પટે
નિશાંધકારે શુચિ ભાત પાડતી,

૧૬

તેવી જ સંસારની શોડરાત્રિના
 ભાલ પ્રદેશે વિધવા વિરાજતી,
 તારે કપાળે નહિ કકુ-ચાદલો
 છે ભાલમા આડતપો-વિભૂતિની,
 ન રગભીની તવ અગચ્ચુદડી,
 શરી-વિહોણી રજની સમોવડી !
 નથી કરે કકળુ કકળુતા,
 ન નૂપુરો ઝકૂતિઓ મચાવે,
 વિખૂટી થાતા સરિતા સમુદ્રથી
 ન મર્મરે, મૂક વ્યથાતલે ઝરે
 ઊડી મુખેથી ગર્ધ પૂર્વમાં ઉષા,
 તારાતણી તારકતા નલે ગર્ધ
 મદાકિનીના ધવલાગ લગમા
 લાવણ્યલીલા તવ ઉદલસી રહી
 ઊખમા જતાં પ્રાણુ-વસતકેરી
 પત્રો અને પુષ્પવિલાસ શોભા
 યથા વિલુપ્તા શિશિરે થઈ જતી,
 આભૂષણો તેમ જતા તને તણ
 રસો બધા નીરસ શા બની ગયા !
 રસાત્મનું દૈવત રે ઊડી ગયું !

૨૪

૩૨

રોમાંચકારી મુખ નંદને જતાં
ધખેલ રેતીરુ ખેડવું રહ્યું !

૪૦

અનુપદ્ય

હાલગી તાહરી હાલે શૃંગારસરિજીત હે
કવિતા શી - રહ્યા શાત, કરુણ રસ માત્ર ખે :
દેહ હર્ષ ધની શય્યામાં ના, આત્મની મેજમાં,
સ્વામીને પધરાવી તું સ્નેહના શુદ્ધ ફલના
મુગંધી વીંજલે વાયુ હાળે પાવિત્ર્યને કરે,
મોતીહાની ગૂંથી માળા પહેરાવે કંઠ કંઠને
સ્વમાં તારા શીળી ચંદ્રીસમાં આકાશમાં સરે
સ્નેહના સ્વર્ગમાં સ્નેહી જ્યાં મુધાસાગરે તરે.
ચંચલા ગૃહની લક્ષ્મી મટી તું વદને શુચિ
સ્વેત પદ્મે વિરાજેલી બની શાંત સરસ્વતી.
આણંએ આણંએ તારે જવલંત નેત્ર શભુનું
સદા ખુદ્દુ રહી ભસ્મીભૂત કામ બનાવતું
સૌમ્ય પાવિત્ર્યની સ્વેત આભાએ અંગ તાહરા
શોભે જેમ હિમાદ્રિનાં શૃંગો ઉત્તમ લિંગનાં
ભક્તિની ભાવના તારાં લોચનેથી અરે સદા.
મત્રો મર્મરતા તારે અધરે નપયોગના
ઘોર આ વિપયોદેરા વને તું તો દવાગ્રિ શી
ચડી. હાડી જરો સાથે પાપના જૂથ બાળની
વિયોગી ગીતણં જાતી તારી જીવનની નહી

૪૮

૫૬

વહાવે તું જગે,—આહિ રણુને શું ભીજવવા ?
 ભીંજે કે ના ભીંજે તો યે તું તો નિષ્કામ ભાવથી
 આ ખારા પટમાં તારા મીઠકા જલ રેલતી
 સ્મશાને શાંતિ શોધે છે, ચિતાગ્નિએ ચડી સતી,
 દેહની વાસનાઓના દોરમાથી સરી જતી,
 કિંતુ જીવન તારુ તો અહોરાત્ર ચિતાસમું
 બળે છે, વાસનાઓનો વશવિસ્તાર બાળતું
 દુઃખના દરિયાકેરી નિત્ય અંજલિઓ ભરી
 જઠરે તું શમાવી દે મહાભાગ અગસ્ત્ય શી
 સ્નેહના, સુખના, શાંતિના, પ્રતિષ્ઠાના અરે!
 તો ય તું ભવસિંધુમા દેવદીપ સમી તરે

૬૪

શિખરિણી

અરે ઓ સસારી ! મલિન મતિને દાસરતિને
 રૂંવે રૂંવે તારે તરવર કરે કામકૃમિઓ,
 છતાં તું ઘિઝ્કારે ભગિનીજનની રૂપ વિધવા ?
 હરે છાયા લેતા શ્રુચિવપુતળી મગળ પળે ?

૭૨

અનુકૃપ

પુણ્ય એ પડછાયામાં વિધવા દેવી પાથરે,
 એ છાયાસ્પર્શથી શાંતિ શિવમંગલ પાગરે

પૃથ્વી

મલાધ જગલોચનો નિરખી ના શકે તાહરો
 પવિત્ર મહિમા, સુપાવન ન તાહરા દર્શનો
 કરે પ્રણત મસ્તકે, મદનમત્ત એ આંધળા
 પ્રહાર કરતા તને કંઠણ, તોય તું તો ક્ષમા -

૮૦

મથી સ્થિર રહે જાણું ચ અપમાન, આશ્વાસનો
 ધક્રીચ અહ ! વંચિતા, જલદ અશ્રુ નિતારતી,
 દુખે સમસમી રહેલ ભીંજવંત એકાંતને,
 મૂલે સકલ મૂલ્યે સુખતણા ભૂલીને તને;
 વિલાસતણી ફરતા પદતલે તને છંદતી,
 દયાવણુ કુનીતિદોર લઈ ઘોર લોકો તને
 ગુલામ સરખી ગણી સજડ બંધથી બાંધતા;
 નિગશ ઉર તાહરુ દૃઢ્યહીન રૂઢિતણી ૮૮
 બસૂર ધ્રુતિ ખેદ કારી જડ શૈલ ચક્રીમહીં
 ધૃણા વગર પીસતા : પરમ ત્યાગની મૂર્તિ શી,
 તું દુઃખદરિયાવમાં નિજ શરીરને અર્પતી;
 ન દોષ જગનો કદી — નિજ લલાટનો કાઢતી,
 ધીરે નયન મીંચતી પ્રણયના મહા ધ્યાનમાં
 સમાધિમહીં જાગતી મિલનના મીઠા ગાનમાં
 હજાર તુજને પવિત્ર વિધવા નમસ્કાર હો !
 લગાર તુજ આશિષોઝરત હસ્ત માથે ઠરે !
 પવિત્ર તવ સ્પર્શધી સુજ પવિત્ર કાયા બનો,
 પ્રસાદ તવ પ્રણયનો સહર અંતરાત્મા ભરે;
 અખંડ શુચિતાતણા જલ વહત મંદાકિની,
 નમું હું વિધવા ! તને, વિમલ ન્યોત આ લોકની ! ૧૦૦

૧૧૦ : સુરપાણુનો ધોધ

શાદ્ધૃષ્ટવિકીરિત

.

આ ક્યાંથી ગગડાટ અબરમહી ? ના મેઘખંડે દીસે !
વા માઝા મૂકી સિંધુ ફાળ ભરતો આવે ધસી આ દિશે ?
કે વિંધ્યાચળના ભયાનક વને ત્રાડી રહ્યો કેસરી ?
ખુડાડો ચે ધડકે ભરાય, ફડકે ફાટી પડે દિગ્ગજો !

કે આ ખુડાડી પ્રદેશમાં અરિદલો બે સામસામા અડ્યાં,
ખાઈમાં લઈ આશરે, ખડકના ઓથા તળે મોરચા
માડી ભીષણ તોપના મુખથી વર્ષાવતાં મોતને ?
તેનો આ ધડુડાટ નાહ પડ્યા પાડે વનેથી વને ? ૮

ના, એ તો સુરપાણુનો અહી કને ગાજી રહ્યો ધોધવો,
વેગી વારિપ્રવાહ સાથ ભૂસડા ખુડાડોથી મારતો,
ચૂરા વજ્જર શૈલના કરી તળે પાતાળ ઢઢોળતો,
નિદ્રાને ઝબકાવતો હરિતણી ત્યા શેષશય્યામહી.

પેલો એ રવિર્જિભથી ઝગમગી ઊઠેલ સામો ધસે !
શુ એ મત્રવિમુક્ત ઉગ્ર ધસતું પ્રહ્લાસ સાક્ષાત્ હશે ?
માડી મીટ શકે ન નેત્ર, કપરો આ તેજ - અખાર શો !
થભી જાય પદો સકપ જતને એની સમીપે જતા ૧૬

ઊડે શીકર, શ્વેત ધુમ્મસ રચે મધ્યાન્હવેળા છતા,
અગે અગ નહવાડતા મૃદુલ ને શીળાં, રુચે ઝીલવાં

જો, તેમાં ધનુ ઇન્દ્રનાં અણુગણ્યાં ખેંચાઈ કેવાં રહ્યા !
સાતે રંગ સહાસ રાગ રમતા આ તાડવી તાલમાં

કોની છે મગફૂર કે ઉર ધરે આ ધોધધારા તળે ?
એના ધોર નિનાદ પાસ જમશા આઘોય જતાં છળે,
ને એની નિકટે અહીં ભૂલધણી આવેલ આ નર્મદા
ભાગે કાળ-ભરી ત્વરી હરણુની કાળે તણ આ દિશા ૨૪

પૃથ્વીના પડની રજેમલિનના ધોતો પડે ધોધવો.
પાતાળે કરીને પ્રવેશ તહીથી ગંગાજળો કાઢતો;
ધોળાં દૂધ અખંડ પુણ્ય ઉભરે ને ફેનલેળા ગની
રેવાને કરવા મુપાવન ભલે આ દેવગંગા વહે

શું ધોધે ડગડુ ગળતવત અહીં અગ્રાંત વિધ્યાદ્રિ આ,
ને એના પડછંદ જય હાડતા કૈલાસના ધામમા ?
ને જાગી જર્ઝને સમાધિલયથી ગ્રીગૂલપાણિ અટ્ટી
આવી નિર્જનમા વસે મુદમને શુ તાડવે રાચવા ? ૩૨

નાયત્રા નદના નદી નીગળિયા મહે ધોધ સિધુ સમા,
વા નાદો નદી સૂણિયા મધ્મિરીયે ગેગસપ્પાતણા. ગગન -
કલ્પી કિંતુ શકાય છે અનુપ એ ઓજેભર્યા ઓધવા
જેના ભીષણ ગર્જને ગળી જતા ગર્ભોય આકાશના

ત્યાં તો મેઘ રમે મહાપ્રલયના કોષેભર્યા ગર્જના.
વા વજ્રે વિક્ષેલ વાસવનણા તાડનાં સામગ્રા.

વા સાક્ષાત્ તહી નાદપ્રક્ષ્ણ પડઘા પ્રક્ષ્ણાંડમાં પાડતો
વિશ્વોને ગતિ આપતી લગવતી શક્તિ ભવે પ્રેરતો ૪૦

નાનો ધોધ છતાં અહીં પ્રકૃતિની શક્તિ ભરી રાજતી ?
મર્ત્યેના બલગર્વને રમતમા ખડી રહી ગાજતી !
ક્યા સિંધુ, કહી બિંદુ ? માનવતાણી મૂર્ખાઈ જાતી ગળી,
લક્ષિતથી શિર નમ્ર શ્રીલગવતી પાયે પડે ત્યાં ઢળી ૪૪

ટિપ્પણ—શૂલપાણીશ્વર મહાદેવના નામ ઉપરથી એ સ્થળનું નામ સુરપાણ
તરીકે જાણીવું થયું છે પાસે જ નર્મદા નદી હરણકાળ ભરીને ફૂદી જાય એટલી
સાકડી થાય છે તેથી એ જગાને હરણકાળ કહેવાય છે સુરપાણ આગળ દેવ-
ગગા નામની એક નદી નર્મદાને મળે છે અને સુરપાણનો ધોધ તે આ નદીના
પાણીનો. ચોમાસામાં કે ચોમાસુ ઉતરતા તરત ધોધનું ખરૂં સ્વરૂપ જોવામાં
આવે, ખાકી ઉન્હાળામાં તે દેવગગા લગભગ સૂકાઈ જાય છે —કર્તા

૧૧૧ : ગ્રીષ્મની વાદળી

દયનનિ

ભલે કરે સૌ ઉપહાસ મારો :
 જે સ્વદય છે તે લઈને વહેલી
 જઈશ હું તો નિજ ધર્મ - પ્રેરી :
 ને કોઈના તમ શિરે ઘણેક
 છાયાજળે ટાઢક કે થશે તો
 ગળી જતાં ગ્રીષ્મનણા પ્રકોપે
 માતુ નહીં દુઃખ મને જરા થે;
 સુધન્ય ભાવે સુખમાં શમીશ.

૮

૧૯ • ૫ • ૧૯૩૫

૧૧૨ : વિશ્વમંગલ

અ-ધરા

નીચાણામાં ઢળેલો કપ્રમ કરી સહુના તાપને દારવાને
 રેલાવુ વારિ - ધારા? જવું ગગન ગમે યોગ્ય આ કાર્ય મારે :
 એવુ ચિત્તે વિચારી જપનપ કરતો સિંધુ આંદાર્યકર
 ઘટી નીચાણમાંથી સરસનનુ બનીને ચડ્યો વ્યોમ ઊંચે;
 ને વિશ્વે એ છવાયો, રણ પર ધરતો છત્રછાયાનું શીશું :
 મીઠેરી મુક્ત ધાન સુખ કર જી દાહે મરેલી ધરાને
 પાતો સંહારનીએ : જગત જગ પરે સ્ફેર હીલી છવાઈ

૭

૧૧૩ : તારા

અ જનીગીત

તારા રમ્ય પલકતા,
 મીઠે મુખે મલકતા
 આમ ત્રણો સળગતાં
 આપે જગને ઊંચેરા

પ ખી એ તો ન્યારાં,
 દુતિપાંખે ઉડનારાં,
 પાર કરે અધારા
 ઊડાં ભવમ્હેરામણનાં

સ્વર્ગગગાના જળમા
 ન્હાતાં એ વાદળમાં,
 પીતા પુણ્ય ક્રમળમાં
 મોંઘાં અમરત દેવોનાં

૧૨

નિશદ્દિન અનતકેરી
 જાત્રા કરત અનેરી
 કાળ નડે ના બેરી
 એવા ધામે જઈ ઠરવા

અલખતણા અણસારા
 એ આ નવલખ તારા,

કાળતિમિર ગોઝારા
સેદી ઢંઢોળે જગને

તારા ! રહો પલકતા,
મીઠે મુખે મલકતા
સ્વપ્ના દિવ્ય અળકતાં
પ્રેરત નીંદરતા જગને.

૨૪

૧૧૪ : તારાનયના

અ જાનીગીત

દિનને દોરી ગયો દિવાકર
નવા નવાં ભુવનોની ઉપર
નીરવ પગલે તારાનયના
ગતલડી આવે

ગાનતિમિર સોહાગ શરીરે
શાંતિ સિંચતી ધીરે ધીરે.
શુભ કોઈ જાદુઈ અંજને
ઘાનલુ ફેલાવે

૮

જીવનસાગર જળ ઊછળતાં,
ઊંડે ચેતનતળે ઉતરનાં,
ક્ષીણ ધયેલી પ્રાણુક્રિતને
નવે બળે ભરતા

સુખદુખના ઘાથી પીડાતા,
આતુર જીવો શોધત શાતા,
રજનીના શરણાગત થાતા

અદીઠ એકાંતે

૧૬

ઝંપી જાતો જગ-ઘોઘારો
સરિતા, સરવર, ગિરિની હારો
થ લે, થ ભત પવન-ધસારો

અરવ સૂરતામાં

મર્મર મત્ર જપત ઊભા વન,
સ્તંભિત શાંતિતણાં સિદ્ધાસન
ઉપર વિરાજિત અદ્ભુત દર્શન

યતા ગહનતામાં

૨૪

રજની સ્વપ્નધનુષને તાણે,
વીંધી તારકકટાક્ષ બાણે,
આત્માને લઈ જાય અન્નણ્યે

અકલિત કો ભુવને

દિક્સીમાથી અણુઘેરાયા,
કાળતણી ગળતી જ્યાં કાયા
આત્મા ત્યાં આલિંગે માયા—

પતિ સચ્ચિદ્ધનને

૩૨

૧૧૫ : શિખરો

ઢપનતિ

આકર્ષિતાં એ શિખરો અનેરાંઃ
 પાતાળદેશે દૃઢ પાય સ્થાપી,
 પૃથ્વીનાણાં વજ્રપટો ઉઘાપી,
 શૃંગે વીધે આભ અતાગ ઘેરાં
 અને અનામી અડલા અનંતે,
 આશ્ચર્યથી મુગ્ધ પ્રજાત ભાવે
 ઊભાં ઊભા મૌન-ઋચા ગન્તવે;
 એના પડે આ પરધા દિગંતે
 ના કાળની ખેડાયત ત્યાહિ ક્ષણઃ
 દિગંબરો થે સરકી પડે ત્યા;
 ત્યાં નગ્ર સૌન્દર્ય સ્વરૂપ શોભા -
 લક્ષ્મી ધરી કંઠ અનત માળ
 ના વાદળાં કાન્તગરંગ કૂળાં,
 તોફાનનાં ગર્જન, મેલ છાયા
 સ્વપ્નેય આવે ન, ન મોહમાયા.
 ત્યાં વિસ્તરે મુક્ત પ્રકાશ રૂડા
 અસહ્ય વેગે શુચિ લ્યોતિ-પાંખે
 પ્રદક્ષિણા શાશ્વતની કરના.
 બાધા નિશાની સહજે નરના
 તારા નરી પાવઃદીપ આખે

૮

૧૬

એકાગ્રતાનાં પ્રખરાર્થ સાધી
 લેદોતણ અતર લેદનારા,
 વિશ્રામ લે ત્યા, શ્રમ ખેદ ભારા
 ઊડતા ઉતારી પાછા ઊડતા ત્વરાથી
 ત્યા અતરગી બની આત્મમિત્ર
 અમેય આશ્ચર્ય સ્વરૂપ કેરો
 બાધી સદાનો અવિનાશ-ઉરો
 વાસો થઈ, નિત્ય નવીન ચિત્ર
 નિહાળતો અક્ષય નંદનોનાં,
 આનંદની દહેર પરે તરતો,
 શાંતિતણ ગર્ભમહી ગરતો,
 આજન્મ સેવ્યાં લઈ સ્વપ્નસોના

૨૪

૩૨

૩૨ સ્વપ્નસોના - સ્વપ્નસોણલા, સોનેરી સ્વપ્ના, ઉત્કૃષ્ટ સ્વપ્ના

૧૧૬ : પહાડનો પોકાર

વસનનિષદા

હુ પહાડ હાય ! જડ ને જડમૂળ સાથે
ચોટેલ ભૂતળ, મહાગિધ ! અગાધ ઘેરા !
આવી શકું ન તવ આલવિશાળ બાથે :
આ માત્ર અર્પું અણું લવ લક્ષ્મિકેરાં

પાંખો હતી. પણ સમૂળ ગર્ભ ઉપાર્ષ
કોપેલ કાળમય વજ્જરઘાવ ધાતાં,
ને મૃત્યુપર્ણ જડતા હૃદયે સ્થપાર્ષ,
એળે વહી જુગ પરે જુગજય જતાં !

હુ તો મર્યો અહુ પડ્યો ! સહુ આશ વીસે
ઉત્થાનની ઘનઅચેતન ઘોરમાઘી :
હે સિધુ ! મુખ કુરુણાધન આર. હાંધી
ગાળી કણે કણ મને હૃદયે લઈ લે

૧૨

૧૯૩૫

૩ બારે - બેરવાને ૪ દવ - લગા લેટલી

૮ યુગને યુગો, લગના લગ ૯ વીસે - વિદાન લગ ને નાગ પાને છે

૧૧ મુખ કુરુણાધન - અનર્થ કુરુણા નર્થદ

૧૧૭ : વાડોલિયાને

મિશ્રજાતિ

વાડોલિયા ! બાપ, હવે ખસી જા,
 ઉઠાવી લે કટક-કોટ-ઘેરો .
 દે મોકળો માર્ગ વિકાસ વાછતા
 આ છોડવાને . ચઢતો જીવાળ
 જીવાળીના પ્રાણુતણે ન તારા
 બાહુ પ્રસારી મથ રોધવાને

ભલે કરી તે તરુ બાહુડાની
 રજાડનારા થકી સિદ્ધ રક્ષા .
 હવે ન એને રખવાળુ શોભે,
 રક્ષાયલો એ સ્વખળે રહેશે,
 ને સાધશે સ્વમ્મ વિશાળતાના

૧૦

જો વેલડી આ તરુને વિટાવા
 કોડીલી આવી પિયુપ્રેમઘેલી,
 વિલોલ લહેરે સ્મિતપુષ્પ વેરે :
 હવે ખસી જા, નવપ્રેમીઓ ભલે
 એકાંતનો લ્હાવ અમોલ માણે

ખીલે ભલે ચૌવનરગરાગી
 આ વૃક્ષરાજ, શત બાહુ મોજે

અક્ષાળતો દિગ્ગજ મસ્તકો એ,
પત્રે ભયુ' છત્ર વિશાળ એને
શિરે લલે શોભતું નીકરંગી

૨૦

એને પદે આશ્રય માગનારા
દેતા હુવા છે લગ લોક હા ઠરે.
પખેરુઓના દલ દિગ્દિગતા -
થકી ગાદી આવી વિમુક્ત કંઠે
છે ગાય ગાથા તરુરાજ કીર્તિની.

અને તને તો તરુ નિત્ય વંદશે
લળી લળીને. ઋણ તાહુરુ એ
ભૂલે કદીયે નહિ: છાય શીળી
તહનેજ ખેલેલી દર્ધ, ભક્તિભાવે
વીંઝી રહેશે દિનરાત પંખા

૩૦

નિઃશક ચિત્તે દર્ધ મુક્તિદાન
વાઝાલિયા! કાર્યસમાપ્તિ માન

૧૧૮ : વસંત

સવૈયા

ગઈ અમ ગલ વેશ શિશિર શિર કેશ વિનાની જર્જરકાય;
 મ ગલ મુળાડે મધુર મલપતી વસત શી મુદર સોહાય
 રગરગના ફૂલે ભરચક લીલી આડીં સુહાવત અંગ,
 મલયાનિલના શ્વાસોચ્છવાસે સુગધસેરો વહત અલગ
 આંખા ઉત્તમ સોનામો'રે વસતનો કરતા સત્કાર,
 લાલધન્ય કેસૂડાની લઈ ખાખર કરતા જયજયકાર
 વસતના કર્ણુભરણુર્થે શિરીષ લાવે નાળુક ફૂલ,
 કદબ કટિમેખલા બનાવે, કુદ કકણો બે અણમૂલ
 લળી લળી ઓવારણુ લેતી મધુમાલતી ફૂલગુચ્છખચેલ,
 મત્ત માધવી માદક ગધતાણી કરતી પથ રેલ છેલ ૧૦
 જાઈ જાઈ શિશુના સ્મિત જેવા કુસુમ લઈ મળવાને જાય,
 ખટમોગરા સમર્પે મુદર સુમનો મધમધ જે મે'કાય
 કુંજઘટાઓમાથી કોકિલ વધામણાનાં મીઠા ગાન,
 ટુંડ ટુંડ સ્વરથી આલાપે પંચમ સૂરે ભૂલી ભાન
 વન ઉપવન ઉત્સવ ઉજવાતો, વિહગ નૃત્ય કરતાં ગાય,
 ભ્રમરવૃદ મધુપાન કરીને ગુણગુજન કરવા ઉભરાય,
 માનવકુળની યજ્ઞવેદીએ હવન હોળીઓ હર્ષિત થાય,
 એ ઉષ્માએ આત્મવસતે દિવ્ય કુસુમલક્ષ્મી લહરાય
 વસત આવો હસત, અતરકુજ કરો વિમલા વિકસત,
 શોઢજર્જરિત ઈહ જીવનમાં રમો અમર યૌવન વિલસત ૨૦

૧૯૩૬

૧૮ દિવ્ય કુસુમલક્ષ્મી - સાહસ, ઉદ્ધવાસ, સદ્ગુણ અને મહાપ્રવૃત્તિની પ્રીતિ, ઉત્સવાની મેવાની વગેરે પ્રવૃત્તિઓમા મુદા, વગેરે

૧૧૯ : હેમંત

સર્વથા

સ્ફટિત શુદ્ધિના ગારદસરમા કરી સ્નાન સર્વાંગ.
 હેમકાંતિમય ઉપાકિરણનો અજી મનોહર સ્વાંગ,
 આ આવી હેમંત હસંતું હૈયું લઈ હેનાળ,
 જોજો જોજો વેરત જગ પર આકળમોતીમાળ.
 વન ખેતર તરુ લતા તૃણો ઝલમલ જલગચે નદાય;
 અવનીનું અંતર આનંદિત વિરંગ કંઠે ગાય
 ઉચ્છ્વાસે તાજગી અજળ બહુલાવતી હેમત,
 ઉત્સુક અનિલ લઈને એને રેલે દરે દિગંત
 ચંડ સૂર્ય પાણુ સોમ્ય બનીને દિનદિન શીખો ધાય,
 અદ્રવદન ને તાન્કનયને જાદુ અજળ ઉમરાય.
 શ્વેતપદ્મ, અરવિંદ અરુણ જલલહરે કરતાં લાસ.
 કાળાં જળને અજવાળત કુમુદોના શશિચર હાસ
 સધ્યાએ હેમંત શાંતિમય કુજઘટામાં જાય.
 અરણીનો આમોદ ઊજળો જહીં વાટે વેરાય
 ત્યાં એકાંતે ગાડન નિશાનાં પી પી તાન્કનર
 મૌનલયે હેમંત વિમોચે અવનવ નેરલ ચૂર
 સેનલરૂપલ ધન્યતાનણી દાત્રી ઋતુ હેમંત !
 વસંતથી થે બહાલી તુજને મુદિત ચિત્ત એવંત

૧૮

૨૧ • ૩ • ૧૯૩૯

૧૨૦ : તોફાની સાગરને આહ્વાન*

મિત્ર હરિગીત

આવ સાગર ! આવ કાળો મારતો,
 આવ જળ પહાડો અફાળી ડારતો,
 આવ આ ભિલો અડગ હુ ખડક તુજને ખાળતો;
 તવ તોરના તોફાન સ્થિર નિર્ભય નયનથી ન્યાળતો.

ચંડિકાની સિંહસ્વારી કાઢતો
 વિકરાલ તું છોને પ્રલય શો ત્રાડતો,
 ઘોર મૃત્યુતરંગદલ આઠે પ્રહર હેલાવતો
 આવ સિધુ ! અકંપ ખડક ખડો તમે ખેલાવતો

૮

જળરાશિ છોળે લે મહુને નહરાવ તું,
 શુચિ કૈનકૂલના અર્ધ અઢળક લાવ તું,
 પરવળ રતન મોતી લસત મુજ ચરણ ફરતાં વેર તું,
 મુજ રજનાર્થ મચાવ નીલમ લાસ્ય લોહપ દ્હરતું

અર્ધ

મા મથી મથી મુજ સ્થૈર્ય અમથુ નાણુતો,
 હઠવાતણી ના વાત હુ કંઈ જાણુતો;

૦

* ચિત્રકાર શ્રી. કૃષ્ણલાલ ભટ્ટના તોફાની સમુદ્ર વચ્ચે અડગ ભિલો ખડકના ચિત્રનો કાવ્યાનુવાદ. — કર્તા

શિરપર અમર અંબર અને ધરખમ ધરા ધારે તળેઃ
ખન્ને ય જો મુજ હૃદય ભરતાં ગૃહ નિજ વિજયી બળે ૧૬

હું સ્થાણ આગ આગ આ ખડો;
સા તે સમુદ્ર ભલે ચડો,
મુજ નેમ નમતું નહિ જ મૂકેઃ નહિ હલે જામી જડો,
ડાળાં જળોના કોપ મુજ વશે વૃદ્ધા લો આઘડો

મુજ હાડના પોલાદમય પાયા પરે
કો દીપદાડી રચાઈ જ્યોતિ ભલે ઝરે
બેક્રામ સફરી સાવચેત થઈ સલામતીએ ઠરે
તો ધન્યભાવ લહીયા હું જરૂરો છતાં ચે અંતરે ૨૪

હું આ રહ્યો, જુગના જુવાળ ભલે ચડો.
હો કાળ ઝાઝા ફૂંકતો સામે પડો
છળખળ ભર્યા વેગો તુમુલ જળવાયુવમળોના નરોઃ
પરવા નથી વળે વિનાશક વિદ્યુતે શિર ગરગડો.

નહિ નહિ હહું, ધર્મ ચૂર્ણ જાડું હું ભલે.
ને અનલગર્ભે ઊતરુ અધા જલેઃ
એ કુળરમાધી ચે જળર ત્વાળાળળે પ્રેરામને
હિજાંત આવીશ ખૂદાર પડકારીયા તુજને નિહાઈને ૩૨

૧૨૧ : હું શું આપું ? *

૫૬

- જુગ જુગનો હું જાચક ને તું દુનિયાનો દાતાર :
રે હું શું આપું ? ૧
- અધ તિમિર હું, તું તો અગણિત સૂર્યોનો અધાર .
રે હું શું આપું ? ૨
- હું દુઃખદાવાનળ, તું ધન સુખશીતળ જળ ઝરનાર
રે હું શું આપું ? ૩
- હું અભદ્ર ને વિરૂપ, તું શિવ સુદરતાનો સાર .
રે હું શું આપું ? ૪
- હું હાલાહલ ઝેર નર્તુ, તું અમરત-પારાવાર .
રે હું શું આપું ? ૫
- કઠોર પથ્થર હું, તું કોમલ પ્રેમતણા અવતાર .
રે હું શું આપું ? ૬
- હું રજકણુમા રુધાઈ, તું અનતનો અસવાર :
રે હું શું આપું ? ૭

* આ કાવ્ય શ્રી સુદરજી ગો બેટાઈના નીચેની પદ્ધતિથી રાસ થતા કાવ્ય
ઉપરથી સૂચિત થયેલ છે હું એમનો એ માટે જાણી છું

“કણુ કણુનો હું માગણુ ને તું દુનિયાનો દાતાર
રે હું શું માગું ? ” — કર્તા

હું શું આપું ?

[૧૮૯]

દિક્કંદરમાં બદી હું, તું મુક્ત વિહંગ વિહાર :

રે હું શું આપું ? ૮

મુગ્ધને કાળજલા, તુગ્ધને દે શાશ્વતીઓ સહચાર :

રે હું શું આપું ? ૯

વિરાડી હું આનંદતણો, તું પરમાનંદ અપાર :

રે હું શું આપું ? ૧૦

મલિન પદ હું. તું ધોનારી સ્વર્ગગાની ધાર :

રે હું શું આપું ? ૧૧

ખતિત નિરાશાની ઘોરે હું, તું મારો ઉદ્ધાર :

રે હું શું આપું ? ૧૨

હું શું આપું ? મારું નારી દયા માત્ર નલભાર .

રે હું શું આપું ? ૧૩

સૂચિ

કાવ્યક્રમ	કાવ્યની પ્રથમ પદ્ધિ	પૃષ્ઠ
૫ અસૌક્રિક ગ્વરપિણી છુનિ વિદાગિણી માનમી !		૮
૩૦ અસૌક્રિક પ્રભાત પાખપર નીલગ્વાનગ્નુ		૨૩
૪૬. અક્ષી ગ્વનિ ! ચદ્રમા વગ પસદ શાને ક્યો ?		૪૬
૪૬ અકલથી અકળાઇ કવિતાની કલા કે દિગો,		૫૨
૫૪ અટ્ટે ! અગ્ન્ય મુન્દરી ! નમન તારકાનેગથી		૫૭
૭૫ અમે નદનમાગ નિવામી વિલંગમ,		૧૦૧
૮૨ અવનીને આગળે આવો, મુગ્ધદેવ !		૧૧૨
૯૦ અનિધિ ભમતો આવે અગ્નિયા દુઃખને		૧૨૪
૧૦૨ અનિધિનો બની આવ્યા માટે ગૃહે મુખ યોગથી,		૧૪૬
૧૦૮ અમાગ એ દાદા, વિપુલ વડના હુડ સગ્યા		૧૦૮
૧૦૦ અમૃત અખંડ જગત માનની અનુપમ માયા,		૧૧૮
૧૭ આવે છે દિન શાનિતો શુભ, પ્રવૃત્તિયો દિશાગતી		૮૦
૧૬ આજે ગ્વર્ણ પ્રભાતની લટરીઓ આનંદના બેનમા		૪૨
૧૨. આમત્રે છે ચડાંગે અમર સંગિએ દેવતા દિગ્વ્યંમે		૫૫
૭૦ આવીયા આવીશ નતે ગોધનો આવીયા નુ		૬૭
૮૧ આજે મુધન્ય દિન આળસ દિવસનાનુ		૧૧૦
૧૧૦. આ ક્યાથી ગગડાટ અગ્નિ મંદી ? ના મેવખરું દામી		૧૦૦
૧૧૫ આકર્ષના એ ગિખમે અનેગ,		૧૧૬
૧૨૦ આન સાર ? આવ કાળે નાનને		૧૮૦

૧૦ ઉદાગતા દેવ પ્રસન્નતાની	૧૩
૧૬ ઉડી ઝગઝગી વિમ્મૃતિયુગોની, અને	૨૭
૬૩ ઉખાહીત કગલ શૃંગગિરિના, ને ભવ્ય નિસ્પદ ત્યા	૮૦
૭૧ ઉદય પામતા ઉદયાચલ પર	૯૩
૮૬ એક દી નવિન વીણા	૧૨૩
૭૪ અધારામા આતમડો અથડાય	૯૯
૯૮ અધારા અણુબાણુ ધોર ગગને હું ગૂગળાયો ધણો,	૧૪૨
૧૦૫ કર મા સ્મિત, તુ કર મા, કર મા .	૧૫૩
૮ કવિ ગગનમા વિહાર કર કલ્પના પાખ પે	૧૧
૪૦ કલા રૂડી ખીલો અતુર-દશમી આજ વિમલા	૪૩
૮૦ કહે છે કોણુ કે ' પૃથ્વી અમારી આ અભાગણી,	૧૦૮
૧૭ કશીય નથી યોગ્યતા, અધમતા સ્વભાવે ભરી	૨૦
૨૭ કાળા કાળળ કાયલા ! નવ થતો ભોગ તુ નૈરાશ્યનો,	૩૦
૩૮ કાળી ! જીર્ણ પુરાણુ આ અકળની લીલાઈ મદો હવે,	૪૧
૫૭ કાવ્યનુ દિવ્ય પખીડુ, કવિ ! તું આણુવા મથે	૬૩
૯૭ કાશીધામ પૂરુ કરી લઈ ગગાળળ	૧૪૦
૭૮ કોણુ આવશે રે લાઈ ! લાખી વાટે કો	૧૦૫
૮૮ કોના કઠોર હૃદયે સુકઠોર ઘાએ	૧૨૧
૬૨ કોલાહલો દિવસના ઉધમાતકેગ	૭૮
૩૧ ખોલી નાખ બધા ય દ્વાર પૃથિવી ! આ વજ્રતાળા બધા	૩૮
૧૪ ગુહાનિહિત આદિ-અગ્નિ ચિનગારી જગી ઉઠો !	૧૭
૫૦ ગભીર ગગનોતણી ગહનતા ચક્રીયે વધુ,	૫૩
૬૦ ગેખી વિશાળ નભધુમ્મટ આસમાની	૭૫
૧૦૬ ગગાસ્વરુપ વિમલા વિધવા નમુ હું,	૧૬૭
૧૧૮ ગર્ભ અમગલ વેશ શિશિર શિરકેશ વિનાની જર્જર કાય,	૧૮૪
૯ અહું કગણ માત્ર તારૂ થઉં ને રહું હર્ષથી	૧૨

૩૨ ચિતોરગટા ચાર્પણે મુદ્દટ પ્રાણપાયા પડે	૩૫
૫૬ છેને હો ચદ્રમાની સકલ નયનથી ગુપ્ત નિત્યે ગદેતી	૪૦
૨૧ જળે સકલ ભૂતકાલ વિસર્ગઈ નૈષ્ઠ્યના	૨૪
૨૬. જળે, યદિ જલુ ગમેજ, સ્મિત લક્ષ્મીના ઓસરી,	૪૬
૨૩. જુગાર રમવા અમે નીકળિયા અંધા ચિત્તને	૨૫
૯૬ જગ કટકવન ધોર, તહીં નેહથી નમેલી	૧૪૫
૧૦૧ જેના આગમને સુમગળનણી ખીસે વસતો ગૃહે,	૧૪૮
૧૨૧ જુગ જુગનો હું અચક ને તું દુનિયાનો દાનાર	૧૮૮
૧ તે આણ્યા અર્ગથી ખીજ ને મારી મૃતબોમમા	૧
૭ તને અમર કાવ્યમદિર ગ્ચી મળી માનમી—	૧૦
૪૪ તુ નિસીમ અનતનીલ નભની સાથેજ અપર્ધા કરે,	૪૭
૬૪. તારી સમીપેજ ગદુ સદા હું,	૮૩
૬૫ તારૂ નામ અવિગમ રસનાએ રમન્ને .	૮૫
૭૬ તારો મહાપ્રેમ લક્ષિણ છતી	૧૦૬
૮૭ તાજ પ્રકુલ્લ ફૂલે ગી ઉલ્લસે મધુમાલતી !	૧૧૯
૧૧૩. તારા રમ્ય પલકના,	૧૧૬
૮૮ યયા ધનશ્યામ દશે પ્રભુ કા?	૧૧૮
૨૦ દીના વન લીધા છે, અસિના અથગે સન્યા,	૪૦
૫૧ “દીમે ખાવા ધાતો અગ્નિ પથે રેડાડ નગે.	૫૪
૫૮ દર—સુદરનુ અદીક નીક—નિવામી વિદગમ,	૪૪
૧૧૪ દિનને દોરી ગયો દિવાકર	૧૧૪
૪ ધગા ધૂલિઅર્પણે કલુષિત બનેલા મનુષ્યનો	૧
૧૮ નદી પદ ચળે તસુ ય દદ ગેળિયા અન્યથે,	૪૧
૨૯ નથી રાગદ્ આજ દે વિમલ નીલ ગોખા બરી,	૩૨
૪૦ નમુ તને પધ્ધર મૂનિને નમુ .	૪૦
૪૭ ન નિર્મ સુજ નાચને, કૃષ્ણા કોણ ઉચ્ચારે મ,	૪૮

૬૧	નવ નવ ઉષા - વસતે કોનુ સ્મિતમગળ મહેરાય ?	૭૭
૯૧	નમુ ભારત માતા હે ! નમુ માગલ્યરૂપિણી !	૧૨૯
૧૧૨	નીચાણોમા ઢળેલો ક્યમ કરી સહુના તાપને ઠાગવાને	૧૭૫
૨	પ્રવેશ પન્થેશ્વર ! હૃદયમદિરે, પ્રેમનુ	૫
૩૩	પેલા ખડા વજર - વ્યૂહ ગચી અભગ	૩૬
૪૫	પોષ્યો પીયૂષ પાર્ષ, ખચિત ખલકના ખારથી આપ તો યે,	૪૮
૫૯	પ્રિયે ! કવિતસુદરી ! નિકટ અતગ ગે રહે,	૬૬
૮૫	પરમાનંદ પ્રસાદ પ્રેમ ! તુહિ મંગલકારી,	૧૧૬
૯૨	પદો ગર્વે રોપી ભુવનહૃદયે પ્હાડ બળિયા	૧૩૧
૯૫	પાણીની રેલની પેઠે જાપાની દલ ઉલટયુ,	૧૩૨
૬	ખનાવ લહિયો મને તવ અપૂર્વ છદોમયી	૯
૧૧	બધી તરફ, ગોઠવાઈ રહી શક્તિઓ ખેચતી	૧૪
૨૨	ખલાડ આ અમિત વિસ્તૃત દિગ્દિગંતે,	૨૫
૪૨	બજી ગહનકુજમા અમૃતસુગ કે બસરી,	૪૫
૯૩	ખનાવોને બદી વજરસમ પોલાદ પતરે	૧૩૧
૧૦૩	ખાલ હનુમત્ વીર વિહરતો,	૧૫૧
૯૧	ખિમારી લબાઈ બહુ જ, ન દવા કોઈ ફળતી,	૩૪
૧૨	ભલે રજનિ ! આવ મૌન પગલી ભવે આકતી,	૧૫
૪૧	ભલે ના મારીએ ચિર પરિચિતા ચંદ્રવદના	૪૪
૬૬	ભલે આવ્યા અનતરાય, આવોજી રકને બાગણે,	૮૭
૧૧૧	ભલે કરે સૌ ઉપહાર મારો	૧૭૫
૭૨	મારે હૈયે આવ ! કે ગૂઢ બોલે !	૯૪
૧૦૭	ગકતરૂપ બની બહેતા નાડોમા પ્રાણુ જેમના	૧૫૭
૮૪	રાધાનુ હૃદય રાડ નાખે ને કઠોર કાળા પ્હાડ	૧૧૫
૫૫	રે કાક ! જા ઉકરડે મળ ચૂથવાને,	૬૧
૧૧૭	વાડોલિયા ! બાપ, હવે ખસી જા,	૧૮૨

૭૦	વેચાતો ગળો કે મને કોઈ વેચાતો ગળો	૬૨
૧૩	વિદગવઃ । ઉડ, ઉડ; નદિ નેન નીચા હરી	૧૬
૧૬	વિરાળ થઈ જા અભાવ । મુવિશાળ આકારાતી	૧૯
૩	સરી ન જતી કલ્પના ત્વરિત આમ ત્યાગી મને,	૬
૧૫	“સમર્પિ સૌ દે ને” — પ્રણયપડથો અનર પડે,	૧૮
૨૪	અમુદ ભાગી ઉપજ્યા કમગ્ને હરી રંગથી	૨૭
૩૪	સ્વતંત્ર ગુજરાતના ગુરુ પ્રતાપથી ગાજતી	૩૭
૪૮	નુલ્લક પિતા પ્રચડ ગિરિરાજતી છાયમા	૫૧
૬૭	સનાતન રાણુ — પ્રભુ કંઠે લીલા નિગ્નનદલીન	૮૮
૬૮	મુદ્દ નાશ્વન ધામે બેઠો છે એક ચિનામે	૯૦
૬૯	સ્વચ્ચાચતી પાળે છે અગમ એક ઓવારે કે બેઠો છે માછીડો	૯૧
૭૬	આગર હોરે આગ થનારો હું તો નાવિક નાવિક,	૧૦૨
૭૭	મુખદુઃખના ગિગમણુ લકને વિષમ વિશ્વની વારે	૧૦૪
૮૬	અતોના બે પ્રકારે : નરુચર સગળા કો હરી એક હામે	૧૧૬
૯૬	સાકેતિક આગમને રિય રિયગણુના દદગટકલ્યાણે,	૧૩૬
૧૦૪.	સસારે દ્વંતકેરે હૃદય ગદન અર્કન મોધી ગરેલુ,	૧૫૨
૧૧૯.	ચક્રિક શુદ્ધિના શાન્દ સગમા હરી આન સવાંગ,	૧૮૫
૧૫	હતા અખલ ને અચીર ન્દતી આય કો અગમા;	૨૮
૨૮	હશે કોઈ એવા મૃત હૃદયનો માનવ જગે,	૩૧
૨૬	દિન્દતી ગાજધાતીનો ગાજમાર્ગ ઉગ્મગતો	૨૯
૫૩	હતી ન રૂપમા તુ ઉર્વશી, નિલોત્તમા મે નદી;	૫૬
૬૪	હે શ્રીમનમ નરુઓ ઉષમાન આ રીત	૧૨૨
૧૦૮	હવે તને અમરી અમરી	૧૫૪
૧૧૬	હું ખાડ દાખા જડ ને જડમૂળ સ્થાયે	૧૮૧

૬૧	નવ નવ ઉપા - વસતે કોનુ સ્મિતમગળ મહેગાય ?	૭૭
૯૧	નમુ ભારત માતા હે ! નમુ માગલ્યરૂપિણી !	૧૨૯
૧૧૨	નીચાણોમા ઢળેલો ક્યમ કરી સહુના તાપને ઠારવાને	૧૭૫
૨	પ્રવેશ પન્નેશ્વર ! હૃદયમદિરે, પ્રેમનુ	૫
૩૩	પેલા ખડા વજર - વ્યૂહ રચી અભગ	૩૬
૪૫	પોષ્યો પીયૂષ પાર્ષ, ખચિત ખલકના ખારથી આપ તો યે,	૪૮
૫૯	પ્રિયે ! કવિતસુદરી ! નિકટ અતગ ગે રહે,	૬૬
૮૫	પગ્માનદ પ્રસાદ પ્રેમ ! તુહિ મગલકારી,	૧૧૬
૯૨	પટો ગર્વે રોપી ભુવનહૃદયે ખ્યાડ બળિયા	૧૩૧
૯૫	પાણીની રેલની પેઠે જાપાની દલ ઉલટયુ,	૧૩૨
૬.	ખનાવ લહિયો મને તવ અપૂર્વ છદોમયી	૯
૧૧	બધી તરફ, ગોઠવાઇ રહી શક્તિઓ ખેચતી	૧૪
૨૨.	અહ્યાઝ આ અમિત વિસ્તૃત દિગ્દિગંતે,	૨૫
૪૨	બજી ગહનકુજમા અમૃતસુગ કે બસરી,	૪૫
૯૩	ખનાવોને બદી વજરસમ પોલાદ પતરે	૧૩૧
૧૦૩	ખાલ હનુમત્ વીર વિહરતો,	૧૫૧
૯૧	ખિમારી લખાઈ બહુ જ, ન દવા કોઈ ફળતી,	૩૪
૧૨	ભલે રજનિ ! આવ મૌન પગલી ભવે આકતી,	૧૫
૪૧	ભલે ના મારીએ ચિર પરિચિતા ચદ્રવદના	૪૪
૬૬	ભલે આવ્યા અનતરાય, આવોજી રકને બાગણે,	૮૭
૧૧૧	ભલે કરે સૌ ઉપહાર મારો	૧૭૫
૭૨	મારે હૈયે આવ ! કે ગૂઢ બોલે !	૯૪
૧૦૭	ગકતરૂપ બની વહેતા નાડોમા પ્રાણુ જેમના	૧૫૭
૮૪	રાધાનુ હૃદય રાડ નાખે ને કઠોર કાળા ખ્યાડ	૧૧૫
૫૫	રે કાક ! જા ઉકરડે મળ ચૂથવાને,	૬૧
૧૧૭	વાડોલિયા ! બાપ, હવે ખસી જા,	૧૮૨

૭૦ વચાતો ગખો કે મને ક્રોધ વચાતો ગખો	૯૨
૧૩ વિદગવર ! ઉડ, ઉડ; નદિ નેન નીચાં કરી	૧૬
૧૬ વિશાળ ધર્મ જન અલાવ ! મુવિશાળ આકાશની	૧૯
૩. સરી ન જતી કલ્પના ત્વરિત આમ ત્યાગી મને;	૬
૧૫ “અમર્ષી સૌ દે ને” — પ્રણયપડથો અંતર પડે,	૧૮
૨૪ સમુદ્ર બાગી ઉપથ્યા કમગને કરી રંગથી	૨૭
૩૪ અનત્ર ગુજરાતના ગુરુ પ્રતાપથી ગાજતી	૩૭
૪૮ મુગ્ધક પિતા પ્રયત્ન ગિગિગજની છાયમા	૫૧
૬૭ સનાતન શિશુ — પ્રભુ કંઈ લીલા નિન્નતદક્ષીન	૮૮
૬૮ મુદ્ગ ગામ્ભત ધામે બેઠો છે એક ચિતારો	૯૦
૬૯ અચરાચરની પાળેરે, અગમ એક એવારે રે બેઠો છે માછીડો	૯૧
૭૬ સાગર હોરે અવાર થનારો હું તો નાવિક નાવિક,	૧૦૨
૭૭ મુખદુઃખના ગિગમણુ લક્ષને વિષમ વિશ્વની વારે	૧૦૪
૮૬ અનોના બે પ્રકારે : તરુવર સરખા ઓ દરી એક હામે	૧૧૬
૯૧ સાંકેતિક આગમને શિવ શિવગણના દદગદકલ્યાણે,	૧૩૬
૧૦૪. સસાઈ દેતકંઠે હૃદય ગદન અડત શોધી ગહેલું,	૧૫૨
૧૧૬. મ્હટિક શુદ્ધિના શાગદ સગમા કરી આન સર્વાંગ,	૧૮૫
૧૫ દત્તા અમલ ને અવીર્ય નહતી આપ કો અગમા,	૨૮
૨૮ દશે ક્રોધ એવો મૃત હૃદયનો માનવ જગે	૩૧
૩૬ દિન્દની ગાજધાનીનો રાજમાર્ગ ઉન્નતો	૩૬
૫૦. દત્તી ન રૂપમા તું ઉર્વશી, તિલોત્તમા ચે નહી;	૫૬
૬૪ હે ગ્રીષ્મતમ તરુઓ ઉષ્માન આ મો	૧૦૨
૧૦૦ દવે તને સમગી સમગી	૧૫૪
૧૧૬ તું ખાડ દાય ! જડ ને જડમળ સાથે	૧૮૧